

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Φιλοσοφίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
στη Φιλοσοφία

Ηθική και Πολιτική Φιλοσοφία
Ακαδημαϊκά Έτη 2011-1013

Διπλωματική Εργασία

**Θέμα : «Το ύψιστο αγαθό και η ηθική κοινότητα
στη σκέψη του Καντ»**

Πότου Αναστασία

ΑΜ 41

Επιβλέπων καθηγητής: Ανδρέας Μιχαλάκης, Επικ. Καθηγητής
Τμήματος Φιλοσοφίας Παν/μίου Πατρών

Πάτρα, 2014

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του καθηγητή κου Μιχαλάκη Ανδρέα, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για τις πολύτιμες επιστημονικές συμβουλές του και για τη διαρκή στήριξη που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τον καθηγητή κο Κόντο Παύλο και την καθηγήτρια κα Περδικούρη Ελένη για τις διεισδυτικές παρατηρήσεις τους και για το ενδιαφέρον τους ως μέλη της τριμελούς επιτροπής, αλλά και όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών για τις γνώσεις που αφειδώς μας προσέφεραν.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα	3
Συντομογραφίες βιβλιογραφικών παραπομπών για τα έργα του Καντ	5
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1^ο. Από το στάδιο της φυσικής κατάστασης στη δημιουργία κράτους	17
1.1. Η παρουσίαση της ιστορίας του ανθρώπινου γένους ως μια τελεολογική πορεία	17
1.2. Στο κράτος της φύσης: το ζύπνημα του Λόγου	20
1.3. Η έξοδος από τη φύση και η δημιουργία κράτους : ο φυσικός μηχανισμός της αντικοινωνικής κοινωνικότητας.....	21
Κεφάλαιο 2^ο. Το Ρεπουμπλικανικό Κράτος και το Ύψιστο Πολιτικό Αγαθό	28
2.1. Το Ρεπουμπλικανικό Κράτος	28
2.1.1. Η συγκρότηση του ρεπουμπλικανικού κράτους ως ενός κράτους δικαίου	28
2.1.2. Η νομοθεσία του ρεπουμπλικανικού κράτους.....	30
2.1.3. Οι αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αυτοτέλειας.....	32
2.2. Η αιώνια ειρήνη	36
2.3. Ο ρόλος του ηθικού πολιτικού στη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους και στην επίτευξη της αιώνιας ειρήνης	38
2.4. Το Ύψιστο Πολιτικό Αγαθό ως αναγκαίο στάδιο για το Ύψιστο Ηθικό Αγαθό.....	40
Κεφάλαιο 3^ο. Η δημιουργία της ηθικής κοινότητας	45
3.1. Το Κράτος των Σκοπών ως μια μορφή ηθικής κοινότητας.....	46
3.1.1. Τι είναι το κράτος των σκοπών	46
3.1.2. Οι ατομικοί σκοποί και τα μέλη ως συστατικά στοιχεία ενός κράτους των σκοπών.....	47
3.2. Το ύψιστο αγαθό	54
3.2.1. Η έννοια του ύψιστου αγαθού στην <i>Κριτική του Πρακτικού Λόγου</i>	54
3.2.2. Η αντινομία του πρακτικού Λόγου.....	57
3.2.3. Το αίτημα της αθανασίας της ψυχής	59
3.2.4. Το αίτημα της ύπαρξης του Θεού.....	61
3.3. Σημάδια αλλαγής της έννοιας του ύψιστου αγαθού προς μια έννοια περισσότερο κοινωνική	63

3.4. Ηθική κοινότητα.....	66
3.4.1. Το καθήκον να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό ως ηθική κοινότητα	68
3.4.2. Το ριζικό κακό.....	72
3.4.3. Η ηθική κοινότητα στη <i>Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο</i>	78
3.4.4. Ο ρόλος του Θεού στην ηθική κοινότητα	83
Βιβλιογραφία	92

Συνομογραφίες βιβλιογραφικών παραπομπών για τα έργα του Καντ

ΑΕ:	Kant (1795) <i>Zum ewigen Frieden: Ein Philophischer Entwurf</i> , στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος XI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, <i>Προς την Αιώνια Ειρήνη: Ένα Φιλοσοφικό Σχεδιάσμα</i> , μαζί με το J. Habermas, <i>Η ιδέα του Καντ Περί της Αιώνιας Ειρήνης</i> , εισ.-σχόλια Κ. Σαργέντης, μετ. Κ. Σαργέντης και Α. Συριοπούλου, επιστημονική θεώρηση Γ. Ξηροπαϊδης, Αθήνα: Πόλις, 2006.
Ανθρωπολογία:	Kant (1798) <i>Anthropologie in pragmatischer Hinsicht</i> , στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, <i>Ανθρωπολογία από πραγματολογική άποψη</i> , εισ.μτφ.σχόλια Χάρης Τασάκος, Αθήνα: Printa, 2011.
«ΓΙ»	Kant (1784) <i>Idee zu einer allgemeinem Geschichte in weltburgerlicher Absicht</i> , στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» στον: I. Kant, <i>Δοκίμια</i> , εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π. Παπανούτσος, Αθήνα: Δωδώνη, 1971.
ΘΜΗ:	Kant (1785) <i>Grundlegung zur Metaphysik der Sitten</i> , στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος IV, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, <i>Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών</i> , εισ.μτφ.σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη, 1984.
«ΘΠ»	Kant (1793) <i>Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis</i> , στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Απάνω στο Κοινό Απόφθεγμα: Τούτο είναι Ορθό στη Θεωρία, αλλά για την Πράξη δεν ισχύει» στον: I. Kant, <i>Δοκίμια</i> , εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π. Παπανούτσος, Αθήνα: Δωδώνη, 1971.
Θρησκεία:	Kant (1793) <i>Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft</i> (AA 6), στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I.Kant, <i>Η Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο</i> , εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Πόλις, 2007.
ΚΠΛ:	Kant (1788) <i>Kritik der praktischen Vernunft</i> (AA 5), στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος V, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I.Kant, <i>Κριτική του πρακτικού Λόγου</i> , εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2004.

«ΤΟ ΥΨΙΣΤΟ ΑΓΑΘΟ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΤ»

ΜτΗ:	Kant (1797) Die Metaphysik der Sitten, στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp,1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, <i>Μεταφυσική των Ηθών</i> , εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: ΣΜΙΛΗ, 2013.
«ΠΑ»	Kant (1786) Mutmablicher Anfang der Menschheitsgeschichte, στο I.Kant <i>Werkausgabe</i> τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Πιθανή Αρχή της Ιστορίας των Ανθρώπων» στον: I. Kant, <i>Δοκίμια</i> , εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π. Παπανούτσος., Αθήνα: Δωδώνη, 1971.

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει τις απόψεις του Καντ για το περιεχόμενο του ύψιστου αγαθού και τον τρόπο επίτευξής του ως ηθικής κοινότητας από το ανθρώπινο γένος παρακολουθώντας τα στάδια εξέλιξής του μέσα στην Ιστορία. Το ύψιστο αγαθό είναι η δημιουργία της ηθικής κοινότητας στην οποία θα συνδυάζεται η μέγιστη δυνατή ηθικότητα με τη μέγιστη δυνατή ευτυχία και αποτελεί έναν κοινό «αγαθό» για τα μέλη της, το οποίο σύμφωνα με τον Καντ έχουμε καθήκον να επιδιώκουμε. Το ερώτημα είναι πώς ο άνθρωπος θα κατορθώσει κατακτώντας την ηθικότητα να δημιουργήσει την ηθική κοινότητα. Ο Καντ θεωρεί ότι ο άνθρωπος έχει καθήκον να εξέλθει από το κράτος της φύσης και να συγκροτήσει μια πολιτική κατάσταση εντός της οποίας θα ζει αρμονικά με τους άλλους ανθρώπους σύμφωνα με ένα νομικό πλαίσιο, όπου θα αναπτύσσει την εργαλειακή και ηθική ορθολογικότητά του. Ως επόμενο βήμα παρουσιάζει τη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους, το οποίο ως έλλογο κράτος θα καθορίζει και θα προστατεύει την εξωτερική ελευθερία όλων, θέτοντας παράλληλα τις προϋποθέσεις ανάδυσης της ηθικής κοινότητας ως τελικού σκοπού της φύσης για το ανθρώπινο γένος. Η ηθική κοινότητα μας ενδιαφέρει ως μια μορφή κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, όπου πραγματώνεται το ύψιστο αγαθό και η οποία παρουσιάζει πολύ σημαντικές διαφορές από το ρεπουμπλικανικό κράτος, το οποίο αποτελεί ένα περισσότερο ρεαλιστικό ιδεώδες, σύμφωνα με τον Καντ, σε σχέση με την ηθική κοινότητα.

Στο Πρώτο Κεφάλαιο παρουσιάζεται αρχικά η πρόθεση του Καντ, διαμέσου μιας ιστορίας της εξέλιξης του ανθρώπινου γένους, να δώσει έναν σκοπό στην ανθρώπινη ύπαρξη, αλλά και να τοποθετηθεί ταυτόχρονα στη συζήτηση που είχε αναπτυχθεί κατά την εποχή του γύρω από την ύπαρξη ή όχι ενός σκοπού στις ανθρώπινες πράξεις. Πολλοί από τους συγχρόνους του υποστήριζαν ότι το ανθρώπινο είδος προχωρά προς το μέλλον χωρίς κάποιον συγκεκριμένο προορισμό, και αναπτύσσεται τυχαία και απρογραμμάτιστα. Ο Καντ δεν μπορεί να δεχθεί ότι η ιστορία του ανθρώπου είναι μια μη τελεολογική πορεία. Θεωρεί ότι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να γνωρίζουν ότι οι πράξεις τους προωθούν την πραγμάτωση ενός ηθικού σκοπού, ο οποίος είναι εφικτός, ώστε να ενδυναμωθεί η προσπάθειά τους για την επίτευξή του. Για τον σκοπό αυτό προχωρά σε μια υποθετική κατασκευή της πορείας του ανθρώπινου γένους η οποία δε στηρίζεται σε εμπειρικά δεδομένα, αλλά αποτελεί μια κατασκευή, μια υπόθεση για το πώς εξελίσσεται η ανθρώπινη ιστορία, και ταυτόχρονα, παρέχει κι έναν σκοπό σε αυτήν, ένα τέλος που κάνει την παρουσίαση τελεολογική.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου παρακολουθούμε τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η έξοδος των ανθρώπων από το κράτος της φύσης διαμέσου της ανάπτυξης του Λόγου τους μέχρι τη

σύσταση μιας πολιτικής κατάστασης, καθώς και τους μηχανισμούς που η φύση χρησιμοποιεί για να τους ωθήσει να εξέλθουν από αυτό, ώστε να πραγματοποιηθεί ο απώτερος σκοπός της, η ανάπτυξη όλων των φυσικών προδιαθέσεων του ανθρώπου ως ύψιστο αγαθό. Οι προδιαθέσεις αυτές διακρίνονται από τον Καντ στην τεχνική ή μηχανική, με την οποία ο άνθρωπος ως έλλογο ον μπορεί να αποκτά δεξιότητες, στην πραγματολογική την οποία χρησιμοποιεί για να συσχετίζεται με τους άλλους και να αναπτύσσει τον πολιτισμό μέσω της καλλιέργειας, και στην ηθική, που τον καθιστά ικανό να ενεργεί σύμφωνα με τον πρακτικό Λόγο του. Η αντικοινωνική κοινωνικότητα είναι ο κύριος μηχανισμός της φύσης που ωθεί τον άνθρωπο προς την δημιουργία ενός έννομου καθεστώτος (πολιτική κατάσταση), αρχικά προκειμένου να προστατευτεί το φυσικό του δικαίωμα στην ελευθερία και στη συνέχεια προς τη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους.

Το ανθρώπινο γένος αρχικά ζούσε μέσα στο κράτος της φύσης, που αποτελεί μια υπόθεση για την κατάσταση των ανθρώπινων όντων, όταν ζούσαν εντός της φύσης σε απόλυτη εξάρτηση από αυτήν, χωρίς τους εξωτερικούς νόμους ή τον ηθικό νόμο. Πρέπει λοιπόν ο άνθρωπος με κάποιον τρόπο να εξέλθει από αυτό για να προοδεύσει. Στο έργο αυτό θα τον βοηθήσει ο Λόγος, ο οποίος θα λειτουργήσει ως μοχλός της προόδου της ιστορίας. Ο Λόγος αναπτύσσεται σταδιακά βοηθώντας τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει τη διαφορετικότητά του σε σχέση με τα υπόλοιπα έμβια όντα και να καταλάβει ότι μπορεί να κάνει επιλογές πέρα από τις φυσικές δεσμεύσεις, να συνειδητοποιήσει, δηλαδή, την ελευθερία του να οργανώνει ο ίδιος τη ζωή του και να θέτει και να επιδιώκει σκοπούς. Αναπτύσσεται έτσι η έλλογη ανθρώπινη ιδιότητά του.

Ο Καντ τονίζει ότι στην πορεία αυτή θα τον βοηθήσουν οι φυσικές προδιαθέσεις του και κυρίως, η πραγματολογική και η ηθική προδιάθεση. Διαμέσου της πραγματολογικής προδιάθεσης, η οποία τον ωθεί να συμβιώνει με τους άλλους, εισέρχεται σε μια κοινωνική κατάσταση, υπερνικώντας την επιθυμία του για απομόνωση. Για να μπορέσει όμως να ζήσει σε αρμονία μαζί τους, πρέπει να υπαχθεί σε νόμους που θα περιορίζουν την ελεύθερη συμπεριφορά όλων και θα αποτελούν το πλαίσιο ασφαλούς επιδίωξης των σκοπών τους. Δημιουργεί λοιπόν ένα έννομο καθεστώς. Ο λόγος στον οποίο ο Καντ αποδίδει την ανάγκη δημιουργίας μιας έννομης πολιτικής τάξης είναι η αντικοινωνική κοινωνικότητα των ανθρώπων. Η αντικοινωνική κοινωνικότητα ως η τάση των ανθρώπων από την μια να επιδιώκουν την συνεργασία των άλλων, και από την άλλη να επιθυμούν να ενεργούν μόνο σύμφωνα με τον δικό τους τρόπο, αποτελεί τον μηχανισμό που χρησιμοποιεί η φύση για να οδηγήσει τα ανθρώπινα όντα στη δημιουργία κράτους και στην αποδοχή μιας εξουσίας. Παράλληλα, τα ωθεί διαμέσου του ανταγωνισμού που αναπτύσσεται μεταξύ τους για ανάδειξη και κυριαρχία, στο να αναπτύσσουν τις προδιαθέσεις τους σύμφωνα με το σκοπό

τους ως έλλογη φύση, ο οποίος συνίσταται στην πνευματική καλλιέργεια, στην κοινωνικοποίηση και τέλος στην ηθικοποίησή τους.

Η πολιτική κοινότητα που θα δημιουργηθεί στη συνέχεια θα πρέπει να θεμελιώνεται σε νόμους που θα διασφαλίζουν τη μεγαλύτερη δυνατή εξωτερική ελευθερία όλων των πολιτών, αλλά και όρια τέτοια που να ελέγχει την συμπεριφορά τους, προωθώντας συλλογικά την πρόοδο και τον πολιτισμό διαμέσου της καλλιέργειας. Ο πολιτικός αρχηγός είναι η δύναμη αυτή που αναζητείται από τον Καντ ως ένας «κύριος» ο οποίος θα διαθέτει την ισχύ να ενώσει όλα τα άτομα της κοινότητας σε μία γενική βούληση και να τους επιβάλλει να υποτάσσονται σε αυτήν. Ο άνθρωπος ουσιαστικά διαμέσου της αντικοινωνικής κοινωνικότητας και υλοποιώντας το σχέδιο της φύσης για τη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους οδηγείται στη σύσταση και αποδοχή της εξουσίας.

Στο Δεύτερο Κεφάλαιο αναλύεται το επόμενο βήμα κατά τον Καντ στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, το τέλειο κράτος (ρεπουμπλικανικό) ως ένα έλλογο κράτος δικαίου το οποίο προστατεύει όχι μόνο την εξωτερική ελευθερία όλων των πολιτών, αλλά διασφαλίζει την ισότητα, την ισονομία και την ως ένα βαθμό αυτοτέλειά τους (οι τρεις *a priori* θεμελιώδεις αρχές του) προετοιμάζοντας το έδαφος για την ηθική κοινότητα. Σημαντικός στόχος της εξέλιξης αυτής είναι η επίτευξη της αιώνιας ειρήνης μέσω της ίδρυσης μιας ομοσπονδίας μη μοναρχικών κρατών σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, που θα αποτελέσουν το πλαίσιο το οποίο θα διευκολύνει το πέρασμα στην ηθική κοινότητα.

Ο άνθρωπος έχει καθήκον σύμφωνα με τον Καντ να εξέλθει από τη φυσική κατάσταση και να δημιουργήσει μια πολιτική κοινότητα, στην οποία επειδή διέπεται από (δημόσιους) νόμους του Δικαίου, γίνεται σεβαστό το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας. Το πολίτευμα που πρέπει να έχει μια πολιτική κοινότητα είναι το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, το οποίο ορίζεται από το Καντ ως αυτό που έχει διακριτές τις τρεις εξουσίες, νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική, και ως το μόνο που εκπορεύεται από την έννοια του πρωταρχικού συμβολαίου. Με το πρωταρχικό συμβόλαιο θεμελιώνεται ένα έννομο καθεστώς δικαίου όπου συνενώνονται οι επιμέρους βουλήσεις των πολιτών σε μία συνολική βούληση και ορίζεται ότι οι νόμοι θα δημιουργούνται σαν να έχουν προκύψει από τη συλλογική βούληση και σαν να ήταν δυνατό να συμφωνήσει σε αυτούς κάθε πολίτης. Οι νόμοι επομένως του ρεπουμπλικανικού κράτους είναι αναγκαστικοί, εκπροσωπούν την καθολική βούληση των πολιτών και στοχεύουν στην εξασφάλιση της εξωτερικής ελευθερίας τους.

Πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι η διασφάλιση της εξωτερικής ελευθερίας γίνεται πολύ σημαντική για τον Καντ, διότι οι πολίτες στο ρεπουμπλικανικό κράτος θα μπορούν να επιδιώκουν τους νόμιμους σκοπούς τους, που δεν παρεμποδίζουν την ελευθερία των άλλων να επιλέγουν και να επιδιώκουν τους δικούς τους σκοπούς, δίνοντας ο καθένας το

περιεχόμενο που επιθυμεί στην ευτυχία του και διατηρώντας το δικαίωμα να την επιδιώκει και να την απολαμβάνει εντός νομοθετημένων ορίων που ισχύουν για όλους το ίδιο. Διότι όλοι οι πολίτες στο τέλειο κράτος είναι ίσοι ενώπιον των νόμων και δεσμεύονται το ίδιο από αυτούς. Οι νόμοι θεσμοθετούνται από την σκοπιά της γενικής βούλησης από την νομοθετική εξουσία, η οποία αποτελείται από εκλεγμένους αντιπροσώπους, σε συνεργασία με τον αρχηγό του κράτους, που εκπροσωπεί την εκτελεστική εξουσία. Έτσι, οι άνθρωποι δραστηριοποιούμενοι εντός ενός περιβάλλοντος ελευθερίας, ισότητας και αυτοτέλειας μπορούν να αναπτύξουν τις φυσικές καταβολές τους διαμέσου της κουλτούρας, με την επιστήμη και την τέχνη, ώστε σταδιακά, και μέσω της ηθικής τους προδιάθεσης, να ηθικοποιηθούν.

Παρόλα αυτά, η ηθικότητα των πολιτών δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την συγκρότηση του ρεπουμπλικανικού κράτους. Μπορεί οι πολίτες του να τηρούν τους νόμους του, διότι εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους ή από το φόβο της τιμωρίας, αλλά δεν είναι αναγκαίο να συμφωνούν με το περιεχόμενό τους ως έλλογων. Στο ρεπουμπλικανικό κράτος μας ενδιαφέρει η συμμόρφωση των πολιτών με τους εξωτερικούς αναγκαστικούς νόμους και όχι η αποδοχή τους. Ο πολιτικός όμως που διαθέτει την εκτελεστική εξουσία και θεσπίζει τους νόμους πρέπει να είναι ηθικός, για να τους επιλέγει και για να νομοθετεί από τη σκοπιά της γενικής βούλησης. Με αυτόν τον τρόπο εντός του ρεπουμπλικανικού κράτος θα κινηθούν διαδικασίες ηθικής διάπλασης των πολιτών που θα έχουν ως αποτέλεσμα την εξέλιξη του ίδιου κράτους σε ηθική κοινότητα, όπου θα πραγματωθεί το ύψιστο αγαθό στο μέτρο του δυνατού. Τα μέλη του ρεπουμπλικανικού κράτους δεν είναι αρχικά πλήρως αυτόνομα, αλλά άλλοι νομοθετούν για αυτούς. Τηρώντας όμως τους σωστούς νόμους θα αρχίσουν σταδιακά να θέλουν να πράττουν όχι λόγω του εξαναγκασμού τους, αλλά από σεβασμό προς αυτούς. Συνειδητοποιούν έτσι ότι είναι οι σωστοί νόμοι, οι νόμοι που τους εγκρίνουν και που θα έφτιαχναν από τη σκοπιά της γενικής βούλησης. Δίνοντας την έγκρισή τους για αυτούς γίνονται αυτόνομοι. Μέσα από την έκφραση της αυτονομίας ο Καντ θεωρεί, ότι ο άνθρωπος θα οδηγηθεί στο να αποδεχτεί πλέον τον ηθικό νόμο και να πράττει όχι μόνο σύμφωνα με το καθήκον, αλλά από σεβασμό προς το καθήκον, υιοθετώντας τη δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής και αποδίδοντας αξία πια στην έλλογη ανθρώπινη ιδιότητα των άλλων και στο δικαίωμά τους να θέτουν σκοπούς, τους οποίους και ο ίδιος θα υιοθετεί και θα προωθεί σαν δικούς του, ιδρύοντας έτσι μια ηθική κοινότητα ή ένα κράτος των σκοπών.

Θα πρέπει ωστόσο να παρατηρηθεί ότι η ίδρυση των ρεπουμπλικανικών κρατών δεν επαρκεί σύμφωνα με τον Καντ για να μας οδηγήσει στην δημιουργία της ηθικής κοινότητας. Ο Καντ, αντίθετα, φοβάται ότι η διάρκεια των ρεπουμπλικανικών κρατών είναι επισφαλής, όσο διαρκούν οι ανταγωνισμοί των ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο ως ανταγωνισμοί πια των κρατών μεταξύ τους. Τα κράτη πιστεύει ότι φέρονται μεταξύ τους το ίδιο εγωιστικά, όπως τα

υποκείμενα, επιδιώκοντας το καθένα τους δικούς του εγωιστικούς σκοπούς. Πρέπει λοιπόν να βρεθεί κι εδώ ένας τρόπος να πάψουν οι ανταγωνισμοί και να προωθηθεί η αρμονική συνύπαρξη και πρόοδος όλων των κρατών. Ως λύση προτείνεται η σταδιακή τους είσοδος σε μια χαλαρή ένωση μη μοναρχικών κρατών, η οποία θα διασφαλίζει την ειρήνη υπό τους όρους ενός διεθνούς δικαίου. Πιστεύει ότι οι μηχανισμοί της φύσης και πάλι θα ωθήσουν τον άνθρωπο προς αυτήν την επιλογή διαμέσου του πολέμου και της επιλογής των πολιτών των ρεπουμπλικανικών κρατών να εισέλθουν σε μια ομοσπονδία ειρήνης απορρίπτοντας τον πόλεμο. Οι μηχανισμοί της φύσης όμως δεν μπορούν να παρέχουν σταθερή εγγύηση για την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης. Αποτελούν απλώς τα μέσα τα οποία έχει στην διάθεσή του ο άνθρωπος, ο ηθικός πολιτικός εν προκειμένω σύμφωνα με τον Καντ, για την ίδρυση αρχικά του ρεπουμπλικανικού κράτους, και της ομοσπονδίας ρεπουμπλικανικών κρατών στη συνέχεια, για την εγκαθίδρυση μιας ειρηνικής διεθνούς τάξης ως αποτέλεσμα συνειδητής ηθικής επιλογής.

Η αιώνια ειρήνη, λοιπόν, ως η ειρήνη των ρεπουμπλικανικών κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο θεμελιωμένη στο διεθνές δίκαιο, συνιστά το ύψιστο πολιτικό αγαθό για τον Καντ και το πλαίσιο ανάδυσης του ύψιστου ηθικού αγαθού, της ηθικής κοινότητας, η οποία θα περιλαμβάνει όλη την ηθικοποιημένη ανθρωπότητα.

Τέλος, στο Τρίτο Κεφάλαιο παρουσιάζεται η ηθική κοινότητα στην οποία πραγματώνεται το ύψιστο αγαθό και στην ουσία αποτελεί ένα Κράτος των Σκοπών, το οποίο υλοποιούν οι άνθρωποι υπακούοντας στην Κατηγορική Προσταγή και αποδίδοντας αξία ο ένας στον άλλον και προωθώντας ο ένας τους σκοπούς του άλλου, ενώνοντας έτσι τον σκοπό της φύσης με τον σκοπό της ηθικότητας, την πολιτική με την ηθική.

Η έννοια του ύψιστου αγαθού παρουσιάζεται από τον Καντ στην *Κριτική του πρακτικού Λόγου* ως «ολότητα» του αντικειμένου του καθαρού πρακτικού Λόγου και συνίσταται στο μέγιστο της αρετής, συνδυασμένο με το μέγιστο της ευδαιμονίας. Το ύψιστο αγαθό είναι εδώ η γενικευμένη μέγιστη ευδαιμονία ως ανάλογο αποτέλεσμα μιας γενικευμένης ηθικής τελειότητας της ανθρωπότητας. Η αρετή ως συστατικό στοιχείο του ύψιστου αγαθού αποτελεί το «ανώτατο» αγαθό, την προϋπόθεση δηλαδή η οποία δεν εξαρτάται από καμία άλλη, αλλά όχι και το «ολοκληρωμένο», που απαιτεί ενσωματωμένη την ευδαιμονία εξαιτίας της ανθρώπινης αισθητικότητας. **Η ευτυχία σύμφωνα με τον Καντ είναι η εκπλήρωση όλων των ελεύθερα επιλεγμένων σκοπών που σημαίνει ότι είναι συνδεδεμένη με την ικανότητα του να θέτει και να επιδιώκει σκοπούς.** Η ευδαιμονία όμως συνιστά αγαθό μόνο στον βαθμό που έχει ως όρο της μια συμπεριφορά αποδεκτή από τον ηθικό νόμο. Αποτελεί παρά ταύτα αναγκαίο σκοπό του ανθρώπου εξαιτίας της διττής φύσης του ως έλλογου όντος και

ταυτόχρονα πεπερασμένου, το οποίο εξαρτάται από αντικείμενα της αισθητικότητας και δικαιολογεί έτσι τη θέση της ως δεύτερου συνθετικού του υψίστου αγαθού.

Ο Καντ θεωρεί ότι η αρετή και η ευδαιμονία ως μέρη ενός «μεγαλύτερου όλου», όπως είναι το ύψιστο αγαθό, πρέπει να συνδέονται με μια σχέση αιτίου-αιτιατού ανάμεσά τους, διότι η αρετή ως το *ανώτατο* αγαθό, καθίσταται όρος της ευδαιμονίας και ως ελεύθερο αίτιο, προκαλεί την ευδαιμονία. Η σύνδεση αυτή, αρετής και ευδαιμονίας, σύμφωνα με τον Καντ, μπορεί να είναι μόνο μια «συνθετική» σύνδεση, μια σύνδεση που είναι *a priori* και όχι συναγόμενη από την εμπειρία. Η σύνδεση όμως, ταυτόχρονα πρέπει να συμφωνεί με τους νόμους της φύσης, ώστε η ευτυχία να προκύπτει πράγματι για τα υποκείμενα από την αρετή εντός του κόσμου των φαινομένων. Ο φυσικός κόσμος όμως διέπεται από μια νομοθεσία που δεν συνδέεται με τη νομοθεσία του ηθικού νόμου, η οποία αφορά τον κόσμο των νοουμένων. Οπότε, η τήρηση του ηθικού νόμου δεν μπορεί να συνδεθεί αναγκαία με την εμφάνιση ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος στον κόσμο των φαινομένων, όπως της ευδαιμονίας εδώ, και ο ηθικός νόμος δεν μπορεί να γίνει επαρκής λόγος της εμφάνισης αυτής. Το συμπέρασμα αυτό οδηγεί τον Καντ στην αντινομία του πρακτικού Λόγου- ο ηθικός νόμος επιτάσσει την πραγμάτωση ενός αντικειμένου που είναι αδύνατο, το οποίο ως αίτημά του, άρα ως αίτημα της ηθικότητας, προϋποθέτει τη δυνατότητά του. Ο Καντ πιστεύοντας ότι με αυτό το συμπέρασμα τίθεται σε κίνδυνο η αξιοπιστία του ηθικού νόμου καταφεύγει στο αίτημα για την ύπαρξη του Θεού, ο οποίος εγγυάται, ως δημιουργός των νόμων της φύσης, ότι η σύνδεση αιτιότητας ανάμεσα στην αρετή και την ευδαιμονία είναι εφικτή και ότι στη φύση η ευδαιμονία θα προκύπτει πάντοτε ως αποτέλεσμα της αρετής. Ότι οι ενάρετοι άνθρωποι θα απολαύσουν το ύψιστο αγαθό, αν και σε μια μελλοντική ζωή, διότι για τον Καντ η πεπερασμένη ανθρώπινη φύση θέτει και τα όρια της επίτευξης της τέλει αρετής, η οποία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία δεν μπορεί να επιτευχθεί σε αυτή τη ζωή.

Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, ότι το ύψιστο αγαθό είναι αυτό που όλοι οι άνθρωποι θα θέλαμε να ζήσουμε και πραγματώνεται στην ηθική κοινότητα ή στο κράτος των σκοπών. Για τον Καντ η ηθικότητα έχει προτεραιότητα έναντι της ευδαιμονίας, τον ενδιαφέρει να γίνουμε άξιοι για την ευδαιμονία θέτοντας ενάρετους γνώμονες, να επιδιώκουμε τους σκοπούς μας όντας ηθικοί. Στην ηθική κοινότητα όλα τα μέλη θέτουν και υπακούν τον ηθικό νόμο και δημιουργείται έτσι ένα κράτος των σκοπών, μια συστηματική ένωση δηλαδή όλων των σκοπών σε ένα σύνολο, το οποίο αποτελείται από τα έλλογα όντα ως αυτοσκοπούς και από τους υποκειμενικούς σκοπούς του κάθε έλλογου όντος. Το ύψιστο αγαθό πραγματώνεται εντός του κράτους των σκοπών, το οποίο αποτελεί ένα κοινωνικό πλαίσιο, μια μορφή κοινωνικής συμβίωσης ηθικών υποκειμένων τα οποία πράττουν από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο. Είναι ένα από τα είδη της ηθικής κοινότητας, αν και η ηθική κοινότητα έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και διαφοροποιείται από το κράτος των σκοπών.

Στη συνέχεια αναπτύσσεται η έννοια της ηθικής κοινότητας, όπως παρουσιάζεται από τον Καντ στο έργο του *Η Θρησκεία Εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνον*, όπου αντιλαμβάνεται το ύψιστο αγαθό με έναν νέο τρόπο μεταστρέφοντας τις απόψεις του για το ποιος και πότε μπορεί να απολαύσει το ύψιστο αγαθό κρατώντας σταθερό όμως το περιεχόμενό του ως τη μέγιστη δυνατή ευδαιμονία σε συνδυασμό με τη μέγιστη ηθικότητα.

Οι άνθρωποι δεν χρειάζονται πλέον μια μελλοντική ζωή για να κατακτήσουν την αρετή και επομένως την ευδαιμονία μέσα στα πλαίσια της έννοιας του ύψιστου αγαθού, εξαιτίας της δεσμευτικότητας των ροπών τους τις οποίες δεν μπορούν να υπερνικήσουν. Ο Καντ προχωρά σε μια κοσμική έννοια του ύψιστου αγαθού καθιστώντας το εφικτό εντός των ορίων της ζωής των υποκειμένων και ταυτόχρονα κοινωνική, εφόσον το ύψιστο αγαθό θα επιτευχθεί ως ηθική κοινότητα. Το καθήκον εδώ να προωθή το ύψιστο αγαθό ως ηθική κοινότητα είναι ένα καθήκον ιδιαίτερου είδους σύμφωνα με τον Καντ: «Εδώ έχομε λοιπόν ένα καθήκον ιδιαίτερου είδους, όχι των ανθρώπων προς τους ανθρώπους αλλά του ανθρώπινου γένους προς τον εαυτό του» (*Θρησκεία* 6:97) και σημαίνει να αναζητήσουμε τους τρόπους και τα μέσα που μας προσφέρονται για την ίδρυση της ηθικής κοινότητας.

Στην πρότερη άποψή του για το ύψιστο αγαθό, ο Καντ ισχυριζόταν ότι οι ροπές διέφθειραν τους ανθρώπους και για αυτό η αρετή ήταν αδύνατη για αυτούς, κάνοντας αναγκαίο το αίτημα της αθανασίας για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού σε μιαν άλλη ζωή. Στη *Θρησκεία* όμως ο ρόλος τους έχει αλλάξει και αποτελούν πλέον μια ευκαιρία μέσω του ελέγχου τους να πράττουμε ηθικά, κάνοντας περιττό το αίτημα ύπαρξης της αθανασίας στην έννοια του ύψιστου αγαθού. Το θεμέλιο του κακού έχει μετατεθεί στον γνώμονα που θέτει η βούληση στον εαυτό της για το πώς θα χρησιμοποιήσει την ελευθερία της. **Ο Καντ υποστηρίζει, ότι ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να επιλέγει ελεύθερα, αν θα είναι καλός ή κακός, ανάλογα με το αν θα επιλέξει τον ηθικό νόμο ή την φιλαυτία να καθορίζει τις επιλογές του, γεγονός που τον καθιστά αυτόματα απόλυτα υπεύθυνο για τις πράξεις του. Όταν ο άνθρωπος επιλέγει να πράττει με βάση τη φιλαυτία, μόνο όταν το επιτρέπει ο ηθικός νόμος, τότε επιλέγει να είναι καλός. Αντίθετα, όταν επιλέγει να πράττει ηθικά μόνο αν το επιτρέπει η φιλαυτία του, τότε επιλέγει να είναι κακός. Ο Καντ το ονομάζει εδώ ριζικό κακό και αποτελεί την αναγκαία συνέπεια της ικανότητάς μας για ελευθερία και ηθική επιλογή.**

Είναι σημαντικό να δειχθεί ότι η ηθική μεταστροφή του ανθρώπου με την επιλογή του να ακολουθήσει τον ηθικό νόμο μπορεί να συντελεστεί σε κάθε χρόνο και μπορεί να θεωρείται ο άνθρωπος ενάρετος λόγω αυτού και μόνο, χωρίς να χρειάζεται να ολοκληρώσει την προσπάθειά του με την επίτευξη της τέλει αρετής. Αν και παρομοιάζεται από τον Καντ ως μια εσωτερική επανάσταση προς την ηθικότητα, ωστόσο δεν μπορεί να επιτευχθεί με την ατομική προσπάθεια αποκλειστικά του υποκειμένου. Ο Καντ εξηγεί ότι κάθε άνθρωπος

αντιμετωπίζει το ριζικό κακό εσωτερικά, εξαιτίας της δικής του ροπής προς αυτό, αλλά και εξωτερικά, διαμέσου της αλληλεπίδρασης με τους άλλους, οι οποίοι δεν πράττουν ενάρετα με αποτέλεσμα να διαφθείρουν τους γνώμονες των ενάρετων. Θεωρεί ότι οι κοινωνικές σχέσεις, επηρεάζουν μεν αρνητικά τη ροπή μας προς το κακό, αλλά αυτό δεν μας απαλλάσσει από την ευθύνη μεταφέροντάς την στην επιρροή που ασκούν οι άλλοι. Αυτό που ο Καντ εννοεί είναι πως οι ηθικές επιλογές μας επηρεάζονται από το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα ενισχύοντας ή αποτρέποντας το να προβούμε σε αυτές, αλλά δεν μπορούν να υπερνικήσουν την δυνατότητά μας να επιλέγουμε ελεύθερα. Η επιλογή του καλού ή του κακού παραμένει πάντοτε μια ελεύθερη πράξη του ανθρώπου (αυτονομία).

Οδηγούμαστε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι εξαιτίας της επίδρασης που ασκούν οι άλλοι κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία μιας κοινωνίας ενάρετων υποκειμένων, όπου θα ενισχύονται οι ηθικές προσπάθειές τους στην επίτευξη της αρετής και άρα στην προώθηση του ύψιστου αγαθού, την ηθική κοινότητα. Εντός μιας ηθική κοινότητας οι άνθρωποι θα είναι περισσότερο εναρμονισμένοι στο να επιλέγουν το καλό και θα μπορέσουν να απαλλαγθούν από την κυριαρχία του κακού, εφόσον δεν μπορεί να εξαλειφθεί. Στην ηθική κοινότητα τα μέλη της επιδιώκουν την πραγμάτωση των ηθικά νόμιμων σκοπών τους σε αρμονία με την επιδίωξη των ηθικά νόμιμων σκοπών των άλλων, τους οποίους και υιοθετούν και προωθούν ως δικούς τους, ώστε να αυξάνονται οι πιθανότητες να επιτευχθούν. Η ηθική κοινότητα λόγω της κοινής επιδίωξης των σκοπών, οι οποίοι έχουν τεθεί από κοινού από τα μέλη της, αποτελεί μian ολότητα και οι ηθικά νόμιμοι σκοποί των μελών της αποκτούν καθολικότητα. Αποκτώντας οι σκοποί καθολικότητα κάθε μέλος ως αυτοσκοπός έχει την ευκαιρία να εκπληρώσει τους ατομικούς του σκοπούς, όχι μόνο με την αποδοχή αλλά και την έμπρακτη στήριξη των άλλων μελών. Έτσι, από τη μέγιστη αρετή όλων θα προκύψει η μέγιστη δυνατή ευτυχία για όλους εφικτή σε αυτή τη ζωή στη γη. Αυτό σημαίνει για τον Καντ προωθώ το ύψιστο αγαθό.

Επομένως, η αλλαγή αυτή στην έννοια του ύψιστου αγαθού καθιστά περιττή την ανάγκη για την αθανασία της ψυχής ως όρου επίτευξης του ύψιστου αγαθού.

Ο Θεός ωστόσο δεν εκλείπει από την ηθική κοινότητα αν και έχει διαφορετικό και αισθητά περιορισμένο ρόλο. Αποτελεί ακόμη απαραίτητη συνθήκη για την δυνατότητα της σύνδεσης των δύο όρων του ύψιστου αγαθού ως ο δημιουργός των νόμων της φύσης, αλλά δεν είναι πλέον απαραίτητος για να διαμοιράσει την ευδαιμονία στα ενάρετα υποκείμενα σε μια μελλοντική μη φυσική ζωή ως ανταμοιβή για την ηθικότητά τους. Ο Καντ δεν απορρίπτει εντελώς την παρουσία του Θεού ακόμη και στα πλαίσια μια ηθικής κοινότητας που το ύψιστο αγαθό είναι πλέον ένα συλλογικό αγαθό. Ο ρόλος του όμως είναι πολύ διαφορετικός

και η παρουσία του οφείλεται σε δύο λόγους· πρώτον, για να στηρίξει, έμμεσα και χωρίς αιτιακό ρόλο, με την θεία χάρη ως ένα είδος θεϊκής βοήθειας την ηθική προσπάθεια των υποκειμένων, χωρίς όμως, να παραμερίζει την προτεραιότητα της ανθρώπινης βούλησης και των επιλογών της στην σκέψη του Καντ. Για τον Καντ είναι πολύ σημαντικό ναδειχθεί ότι οι δικές μας προσπάθειες είναι αποφασιστικές σε οποιοδήποτε συνθήκες και οι μόνες που θα καθορίσουν την ηθική μεταστροφή. Έτσι, μπορούμε να σκεφτούμε ότι, αν το αίτημα πως ό,τι επιτάσσει η ηθικότητα είναι και εφικτό για τον άνθρωπο ισχύει, τότε αυτή η εσωτερική μεταστροφή που είναι κάτι που οφείλουμε να πραγματώσουμε, είναι και κάτι που μπορούμε να πραγματώσουμε.

Και δεύτερον, ο Θεός είναι απαραίτητος ως νομοθέτης της ηθικής κοινότητας. Ο Θεός αντιπροσωπεύει την πηγή των νόμων μιας τέτοιας κοινότητας, διότι ο ηθικός νόμος που οργανώνει και κυβερνά την ηθική ζωή, ως νομοθετών την ηθικότητα και την εσωτερική μας ελευθερία, πρέπει να θεωρείται, τουλάχιστον, ότι προέρχεται από κάποια άλλη πηγή πέρα από τα πεπερασμένα, ελαττωματικά ανθρώπινα πλάσματα. Η πηγή του ηθικού νόμου πρέπει να είναι απόλυτη και ο Θεός είναι η μόνη έννοια που έχουμε ως εξωτερική πηγή ικανή για μια τέτοια νομοθεσία, οπότε αποδίδουμε τον ηθικό νόμο σε αυτόν.

Η δυνατότητα της ηθικής μεταστροφής και της επίτευξης του ύψιστου αγαθού στη γη διαμορφώνουν ανάλογα και το καθήκον μας για την προώθηση του ύψιστου αγαθού. Η ηθική μας προσπάθεια δεν πρέπει να αφορά μόνο την ανάπτυξη της δικής μας ηθικής προδιάθεσης, αλλά και την ανάληψη δράσεων για την ανάπτυξη της ηθικής προδιάθεσης όλων. Εφόσον το ύψιστο αγαθό γίνεται κοινωνικό, θα πρέπει να αναζητηθούν και να υιοθετηθούν οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί που θα μπορέσουν να συμβάλλουν στην πραγμάτωση της ηθικής κοινότητας, διότι οι ατομικές προσπάθειες ηθικής τελείωσης δεν επαρκούν. Η ιδέα της ηθικής κοινότητας κάτω από κοινούς ηθικούς νόμους αποτελεί το πρότυπο του μετασχηματισμού αυτών των θεσμών και μπορεί να γίνει οδηγός για τις πραγματικές κοινότητες πολιτών, οι οποίες θα σχηματιστούν αρχικά εντός των υπαρχουσών νομικών-αστικών κοινωνιών και στη συνέχεια με το πέρασμα αρκετών γενεών οι άνθρωποι να μετατρέψουν τα κράτη σε ηθικές κοινότητες και εν συνεχεία όλη την ανθρωπότητα. Τότε θα υλοποιηθεί ο τελικός σκοπός που η φύση έχει ορίσει για μας, μια παγκόσμια κοινότητα ενάρετων ανθρώπων που ζουν σύμφωνα με τον ηθικό νόμο, η παγκόσμια επικράτηση του ηθικού νόμου που θα συντονίζει τις πράξεις όλων.

Το ύψιστο αγαθό, καταλήγει ο Καντ, αποτελεί τον συνδυασμό της μέγιστης ευδαιμονίας για όλους που θα προκύψει φυσιολογικά από την καθολική ηθικότητα και θα επιτευχθεί ως μια ηθική κοινότητα και πιθανώς καμία μελλοντική γενιά να μην το κατορθώσει, αλλά δεν παύει η υποχρέωσή μας να το επιδιώκουμε.

Η πρόοδος του ανθρώπου, για τον Καντ, όπως είδαμε δεν μπορεί να είναι ατομική, αλλά μέσα από την πρόοδο του είδους του θα προοδεύσει και αυτός. Ίσως το ανθρώπινο γένος να φτάσει στον τελικό προορισμό του, μετά από το πέρασμα αναρίθμητων γενεών, αλλά ο Καντ είναι πεπεισμένος πως θα συμβεί. Αυτή η πρόοδος προς έναν καλύτερο κόσμο θα μας οδηγήσει στον τελικό σκοπό μας και είναι μια διαδικασία που «δεν μπορεί ποτέ να αντιστραφεί πλήρως» (*Ανθρωπολογία* 7:324) για το ανθρώπινο γένος.

Στην παρούσα εργασία λοιπόν θα επιδιωχθεί να δοθούν απαντήσεις σε μερικά καίρια ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από τις καντιανές απόψεις για την ηθική κοινότητα και το ύψιστο αγαθό. Αρχικά, θα επιχειρηθεί να απαντηθεί με ποιον τρόπο αναπτύσσεται στην ιστορία η ηθική προδιάθεση μέσω της αντικοινωνικής κοινωνικότητας και εν συνεχεία πώς το ρεπουμπλικανικό κράτος θέτει σε κίνηση διαδικασίες ηθικού μετασχηματισμού των πολιτών του, οι οποίες είναι απαραίτητες για τη θέσπιση του ύψιστου ηθικού αγαθού. Κατόπιν, θα διερευνηθεί αν είναι δυνατόν να επιτευχθεί το ύψιστο πολιτικό αγαθό από τους πολίτες των ρεπουμπλικανικών κρατών χωρίς την ηθικοποίησή τους και τέλος, αν η ηθική κοινότητα συνιστά τελικά ένα εμμενές ή υπερβατικό ιδεώδες της καντιανής φιλοσοφίας.

Κεφάλαιο 1. Από το στάδιο της φυσικής κατάστασης στη δημιουργία κράτους

Το ύψιστο πολιτικό αγαθό στην καντιανή φιλοσοφία συνίσταται στο τέλειο πολίτευμα (ρεπουμπλικανικό) και στην παγκόσμια ειρήνη ανάμεσα σε μη μοναρχικά κράτη (ο έσχατος σκοπός μέσα στη φύση) και διακρίνεται από το ύψιστο ηθικό αγαθό που είναι η ηθική κοινότητα (ο τελικός σκοπός της φύσης). Το ηθικό ιδανικό της καντιανής φιλοσοφίας είναι η κοινότητα των αυτόνομων νομοθετών ή ύψιστο αγαθό, και αποτελεί καθήκον μας να μετασχηματίσουμε τον κόσμο υπό το φως αυτού του ιδανικού.¹ Ο Καντ υποστηρίζει ότι η φύση έχει ορίσει τον άνθρωπο να επιδιώκει διαρκώς τη δημιουργία της δίκαιης ρεπουμπλικανικής πολιτείας, η οποία θα διασφαλίζει την δικαιοσύνη και την ελευθερία των πολιτών, και κατά συνέπεια, θα αποτελεί την βάση για να φτάσει το ανθρώπινο γένος στον προορισμό τον οποίο έχει ορίσει η φύση για αυτό, την ηθική κοινότητα, στην οποία η μέγιστη ευδαιμονία θα ακολουθεί ως φυσική συνέπεια της καθολικής ηθικότητας. Η σταδιακή εξέλιξη προς αυτό το πρώτο στάδιο επίτευξης του ύψιστου πολιτικού αγαθού αποτελεί το θέμα αυτού του κεφαλαίου.

1.1. Η παρουσίαση της ιστορίας του ανθρώπινου γένους ως μια τελεολογική πορεία

Ο άνθρωπος έχει ανάγκη να γνωρίζει ότι, αν αυτοί είναι οι σκοποί της φυσικής ιστορίας του, τότε αυτοί οι σκοποί είναι και εφικτοί μέσα στην φύση. Όταν ο Καντ ισχυρίζεται ότι η φύση θέλει κάτι, μπορούμε να το επαναδιατυπώσουμε λέγοντας ότι, μπορούμε να περιγράψουμε έναν συγκεκριμένο σκοπό ή σχέδιο για συγκεκριμένη ανάπτυξη ή γεγονότα. Αυτό δε σημαίνει ότι τα ιστορικά υποκείμενα επιδιώκουν συνειδητά να υλοποιήσουν αυτό τον σκοπό ή σχέδιο. Το σχέδιο της φύσης πρέπει να εκληφθεί ως μια κανονιστική και στοχαστική ιδέα², που ξεδιπλώνεται διαμέσου της ιστορίας του ανθρώπινου είδους (παγκόσμια ιστορία) και στοχεύει σε ένα «καθολικό κοσμοπολιτικό καθεστώς»³ («ΓΙ» 8:28).

Ο Καντ υποστηρίζει ότι προκειμένου να βρούμε τον ηθικό σκοπό μας πρέπει να έχουμε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την ανθρώπινη ιστορία και την θέση μας μέσα σε αυτήν.⁴ Δεν

¹ Van Der Linden (1988) 42.

² Van Der Linden (1988) 100.

³ Για τον Καντ ο όρος «κοσμοπολιτικός» σημαίνει την κατάκτηση της καθολικής ορθολογικότητας και δικαιοσύνης (Guyer (2013) 600σημ.).

μπορεί να δεχθεί, όπως πολλοί από τους συγχρόνους του υποστήριζαν, ότι η ιστορία του ανθρώπου είναι μια μη τελεολογική πορεία, μια πορεία απομάκρυνσης από ένα σημείο και κατεύθυνσής της προς ένα νέο εντός μιας ιστορίας χωρίς τελικό σκοπό. Ανησυχεί μάλιστα ότι η παρατήρηση των καταστροφικών ιστορικών πράξεων μιας ανήθικης ανθρωπότητας μπορεί να προκαλέσει την απογοήτευση των ανθρώπων στην προσπάθειά τους να πράττουν ηθικά και να δημιουργήσουν έναν καλύτερο κόσμο, αφαιρώντας τους κατά συνέπεια οποιοδήποτε κίνητρο εμπιστοσύνης στην ηθική πρόοδο του κόσμου ή στη δυνατότητα πραγμάτωσης του κράτους των σκοπών.⁵ Για τον Καντ η ανθρώπινη ιστορία αποτελεί μια βελτιωτική πορεία του ανθρώπινου γένους προς έναν τελικό σκοπό, ενώ η «ματαιοδοξία», η «βαναυσότητα» και η «μανία καταστροφής» («ΓΙ» 8:18) που επιδεικνύει, πιστεύει ότι πρέπει να δειχθεί πως προέρχονται από τις αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης, οι οποίες οφείλουν και μπορούν να δαμαστούν για την δημιουργία ενός ηθικού κόσμου.

Θεωρεί λοιπόν ότι δεν μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη στους σκοπούς που θέτουν τα ιστορικά υποκείμενα για τους εαυτούς τους, διότι η συμπεριφορά τους οφείλεται στο ότι επιδιώκουν να υλοποιήσουν μόνον προσωπικούς σκοπούς, συχνά αντίθετους μεταξύ τους, ακολουθώντας το καθένα τις φυσικές ορμές και ροπές του.⁶ Για τον λόγο αυτόν είναι ανάγκη να δοθεί ένας σκοπός στην πορεία του ανθρώπινου γένους πέρα από τους επιμέρους σκοπούς των ιστορικών υποκειμένων. Στο δοκίμιό του «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» ο Καντ προτείνει :

«Πολλά πράγματα να πληροφορηθεί από δω ο φιλόσοφος δεν έχει, παρά μόνο, μια που στους ανθρώπους και στο παιχνίδι τους, στις γενικές γραμμές, δεν μπορεί καθόλου να προϋποθέσει και μια δική τους λογική πρόθεση, να ψάξει μήπως μπορέσει να ανακαλύψει μέσα σ' αυτή την παράλογη πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων μια πρόθεση της Φύσης, έτσι ώστε με αυτήν ως βάση να είναι δυνατή, για πλάσματα που ενεργούν χωρίς το δικό τους πρόγραμμα, μια Ιστορία [αναπτυσσόμενη] σύμφωνα με ορισμένο πρόγραμμα της Φύσης» («ΓΙ» 8:18).

Θεωρεί δηλαδή ότι εφόσον η ιστορία της ανθρωπότητας δεν είναι το αποτέλεσμα της μορφής που δίνει η ίδια στο πεπρωμένο της διαμέσου κάποιων συμφωνημένων σχεδίων, αλλά περισσότερο το τυφλό προϊόν της εγωιστικής δράσης των ανθρώπων, ο «φιλόσοφος» πρέπει να προσπαθήσει να διακρίνει ένα προοδευτικό σχέδιο διαμέσου της ιστορίας το οποίο είναι χωρίς προηγούμενη μελέτη, ένα σχέδιο της φύσης.⁷ Στην υλοποίηση αυτού του σχεδίου θα βοηθήσει ο Λόγος στον οποίον πρέπει να έχουμε εμπιστοσύνη ως μοχλό της προόδου της

⁴ Sullivan (1989) 235.

⁵ Sweet (2013) 194-95.

⁶ Van Der Linden (1988) 99.

⁷ Van Der Linden (1988) 99-100.

ιστορίας ή στην αρχή πως ό,τι προστάζει η ηθικότητα είναι δυνατόν. Αρα, υποστηρίζει, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την ιδέα της τελεολογίας, ώστε να παρουσιάσουμε την ανθρώπινη ιστορία σαν να έχει νόημα και σκοπό.⁸ Παρουσιάζει έτσι μια ιστορία του ανθρώπινου γένους η οποία δε στηρίζεται σε εμπειρικά δεδομένα, αλλά αποτελεί μια κατασκευή, μια υπόθεση για το πώς εξελίσσεται η ανθρώπινη ιστορία, και ταυτόχρονα, παρέχει κι έναν σκοπό σε αυτήν, ένα τέλος που κάνει την παρουσίαση τελεολογική.

Η παρατήρηση της ιστορίας με έναν τέτοιο υπερβατικό τρόπο σημαίνει πως πρέπει να δούμε την ιστορία της ανθρωπότητας ως μια τελεολογική πρόοδο, η οποία μπορεί να είναι συνδεδεμένη σαν μια αφήγηση με αρχή, μέση και τέλος.⁹ Αυτή η τελεολογική ιδέα όμως δεν αντλείται από την εμπειρία, γιατί τίποτε στην εμπειρία δεν μπορεί «επαρκώς να ανταποκρίνεται σε μια Ιδέα» (*MzH* «Θεωρία του Δικαίου», 6:371). Πρέπει λοιπόν να ταυτοποιούμε παρελθοντικά και παροντικά ιστορικά γεγονότα συμβολικά, ως παραδείγματα, και να μην προσπαθούμε να εξηγήσουμε κάθε συγκεκριμένο γεγονός θεωρητικά σαν να έχει πράγματι προκληθεί από κάποια φυσική σκόπιμη διαδικασία, ούτε να χρησιμοποιήσουμε αυτό το σημείο για να προσπαθήσουμε να προβλέψουμε το μάθημα της ιστορίας.¹⁰

Ο Καντ όταν στο δοκίμιο αναφέρεται στην «Φύση» φαίνεται σαν να μιλά για κάποιο πρόσωπο με βούληση και πρόθεση. Στην πραγματικότητα όμως με τις αναφορές του ότι η Φύση επιθυμεί κάτι, κυρίως, περιγράφεται ένας συγκεκριμένος σκοπός ή σχέδιο για συγκεκριμένη ανάπτυξη ή γεγονότα, που όμως δεν επιδιώκεται συνειδητά από τα ιστορικά υποκείμενα, αλλά περισσότερο διαμορφώνεται χωρίς πρόθεση, όπως ακριβώς οι φυσικοί οργανισμοί «τυφλά» εκφράζουν τους σκοπούς τους.¹¹ Το ανθρώπινο είδος αναπτύσσεται υπό τη σοφή καθοδήγηση της Φύσης ως ένα συλλογικό όλον.¹² Επειδή η ανθρωπότητα εκλαμβάνεται συνολικά ως ένα είδος κι όχι απλώς ως σύνολο των μελών της, η Φύση δημιουργεί το καλό και από το κακό ακόμη, χρησιμοποιώντας τις ηθικές αποτυχίες των υποκειμένων να κατακτήσουν την ηθική ως γένος. Τα ιστορικά υποκείμενα μπορεί επιμέρους να έχουν την τάση να ενδιαφέρονται κυρίως για την ευτυχία τους, αλλά στόχος της φύσης είναι η συλλογική ηθική πρόοδος κι όχι η ευτυχία. Ακόμη κι όταν αυτά φροντίζουν μόνο για τις δικές τους επιθυμίες μπορούν σύμφωνα με το πλάνο της φύσης να προωθούν έμμεσα την ελευθερία και την ηθικότητα του είδους υιοθετώντας απλώς νόμιμους γνώμονες. Ο άνθρωπος ισχυρίζεται ο Καντ γίνεται επίσης «ενάρετος όταν αισθάνεται στερεωμένος σε γνώμονες να εκπληρώνει το καθήκον του· μολονότι [τούτο δεν συμβαίνει] βάσει της ανώτατης αρχής

⁸ Sullivan (1989) 235.

⁹ Sullivan (1989) 236.

¹⁰ Sullivan (1989) 236.

¹¹ Van Der Linden (1988) 100.

¹² Sullivan (1989) 236.

όλων των γνωμόνων, δηλαδή από καθήκον· αλλά [...] σύμφωνα με τη δοξασμένη αρχή της ευδαιμονίας» (*Θρησκεία* 6:47).

Αν και σκοπός της τέλειας πολιτικής ένωσης είναι η ηθική κοινότητα, ο Καντ σε αυτό το δοκίμιο, δεν έχει ακόμη προβεί σε μια καθαρή διάκριση ανάμεσα στο ύψιστο πολιτικό αγαθό και στο ύψιστο ηθικό αγαθό. Η διάκριση υποκρύπτεται μόνο στην *Όγδοη Πρόταση* όταν γράφει πως η ένωση των κρατών είναι «ένα μικρό τμήμα που έχει [...] διατρέξει η ανθρωπότητα»¹³ («ΓΙ» 8:27). Αν λοιπόν η ηθική κοινότητα είναι ο σκοπός της φύσης για τον άνθρωπο, τίθεται το ερώτημα πώς θα επιτευχθεί ο σκοπός αυτός από τη φύση;

Ο Καντ στο δοκίμιο «Πιθανή Αρχή της Ιστορίας των Ανθρώπων», στο δοκίμιο «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» και στο φυλλάδιο *Προς την Αιώνια Ειρήνη* περιγράφει μηχανισμούς στην φυσική ιστορία του ανθρώπινου είδους που μπορούν να επιφέρουν την ηθική ανάπτυξη. Στο πρώτο δοκίμιο περιγράφει έναν φυσικό μηχανισμό για την ανάδυση της ατομικής ηθικότητας, ενώ στα άλλα δύο φυσικούς μηχανισμούς για την ανάδυση της εθνικής και της διεθνούς δικαιοσύνης.¹⁴

1.2. Στο κράτος της φύσης: το ξύπνημα του Λόγου

Στην «Πιθανή Αρχή της Ιστορίας των Ανθρώπων», ο Καντ περιγράφει μια εικαζόμενη πορεία των ανθρώπων διαμέσου της ιστορίας από την πρώτη κηδεμόνα αγκαλιά της φύσης προς την κατάκτηση της ελευθερίας τους. Ο άνθρωπος, υποθέτει ο Καντ, κατευθύνθηκε με φυσικό τρόπο στο να χρησιμοποιεί τον Λόγο του για να ρυθμίζει την ελευθερία του μέσω της κυριαρχίας του πάνω στα ένστικτα και στις επιθυμίες, έτσι ώστε η ελευθερία του να είναι συμβατή με την ελευθερία των άλλων, ο οποίος αποτελεί και τον σκοπό της ηθικότητας.

Μετά τα πρώτα σκιρτήματα του Λόγου και με το ερέθισμα των αισθήσεων, κυρίως της όρασης, ο άνθρωπος κάνει το πρώτο βήμα : στις δυνατότητες που του δίνει η φύση για την ικανοποίηση της βασικότερης ανάγκης του, της τροφής, επιλέγει αν θα ανταποκριθεί και πώς. Αρχικά υπάκουε στην φωνή της φύσης, αλλά τώρα προχωρά πέρα από τους δεσμούς του ενστίκτου και προσανατολίζεται σε επιλογές τις οποίες προηγουμένως δεν είχε αντιληφθεί ότι είχε. Συγκρίνει τις τροφές προς τις οποίες είχε φυσική κλίση με αυτές προς τις οποίες δεν είχε, και δημιουργεί νέες κλίσεις οι οποίες θα μπορούσαν να είναι ή να μην είναι ωφέλιμες για αυτόν. Ανακάλυψε τότε μέσα του «μια δύναμη μόνος να εκλέγει ένα τρόπο ζωής και να μην είναι, σαν τα άλλα ζώα, δεμένος σε ένα μοναδικό τρόπο» («ΠΑ» 8:112) και

¹³ Van Der Linden (1988) 101.

¹⁴ Guyer (2013) 600.

τόρα είναι αναγκασμένος να χρησιμοποιεί τον Λόγο του για να επιλέγει ανάμεσα στις ωφέλιμες και επιβλαβείς τροφές.¹⁵ Ο Λόγος υπερνικώντας το ένστικτο, ανθίσταται στη Φύση και επιλέγει να ικανοποιήσει αυτός τη φυσική παρόρμηση, την οποία όχι μόνο ικανοποιεί, αλλά ενεργεί και εναντίον της, δίνοντας το δικαίωμα στον άνθρωπο να επιλέγει ο ίδιος τον τρόπο ζωής του, να έχει δηλαδή ελευθερία βούλησης.

Στη συνέχεια, ο Λόγος πειθαρχεί επάνω στις ορμές κι ο άνθρωπος αποσπάται από την κυριαρχία του σεξουαλικού ενστίκτου, όταν ανακαλύπτει ότι η γενετήσια επιθυμία μπορεί να παραταθεί και να ενταθεί με την απόκρυψη ενός φύλου συκής. Οδηγείται να αποκτήσει «συνείδηση κάποιας κυριαρχίας του Λόγου απάνω στις ορμές» («ΠΑ» 8:113) και να μάθει τη διαφορά ανάμεσα στην απλώς ζωώδη επιθυμία και στο «γούστο για ομορφιά», δεχόμενος μάλιστα «την πρώτη ώθηση για τη διαμόρφωση του ανθρώπου σε πλάσμα ηθικό» («ΠΑ» 8:113). Δεν είναι υπηρέτης ο Λόγος των επιθυμιών, οι οποίες οφείλονται σε έναν εξωτερικό καταναγκασμό, αλλά τις ελέγχει εκείνος, τις υποτάσσει στις θελήσεις του και τις εξουσιάζει. Είναι το πρώτο απαραίτητο βήμα για την ηθική ελευθερία του. Έπειτα, το ότι μπορούσε να έχει «στοχαστική προσμονή του μέλλοντος» με συνεπαγόμενο αποτέλεσμα τη δυνατότητά του να το σκέφτεται, να το σχεδιάζει αλλά και να το φοβάται, σήμαινε ότι θα έπρεπε να αναπτύξει περισσότερο την ικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων από τον Λόγο.

Τέλος, ο Καντ υποβάλλει την ιδέα πως ο άνθρωπος όταν για πρώτη φορά προέβη στην εκδορά ζώου για δική του χρήση, συνειδητοποίησε τα δικαιώματά του επί των ζώων, ότι αποτελεί το κυρίαρχο από όλα τα άλλα όντα της φύσης και ότι μπορεί να τα χρησιμοποιεί ως μέσα για την επίτευξη των σκοπών του. Πέρα από την συνειδητοποίηση ότι «αυτός κυρίως είναι ο σκοπός της φύσης», συνειδητοποίησε συγχρόνως πως ό,τι μπορεί να πει σε ένα ζώο «ένα τέτοιο πράγμα δεν επιτρέπεται να το ειπεί σε κανένα άνθρωπο, αλλά πρέπει [τον άλλο άνθρωπο] να τον θεωρεί σαν ίσο μέτοχο στα δώρα της Φύσης» («ΠΑ» 8:114). Ότι ο ίδιος και οι άλλοι άνθρωποι αποτελούν πάντοτε αυτοσκοπούς, έχουν αξία και εκτίμηση εξαιτίας αυτού και δεν χρησιμοποιούνται ποτέ μόνο ως μέσα για τη επίτευξη των σκοπών του.

1.3. Η έξοδος από τη φύση και η δημιουργία κράτους : ο φυσικός μηχανισμός της αντικοινωνικής κοινωνικότητας

Στο δοκίμιο «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» ο Καντ προσθέτει κι άλλους φυσικούς μηχανισμούς, οι οποίοι θέτουν για τους ανθρώπους την πρόκληση προς

¹⁵ Guyer (2013) 602.

επίλυση της οποίας αναγκάζονται να χρησιμοποιούν το Λόγο τους, δηλαδή πώς να δημιουργήσουν μια δίκαιη κοινωνία ελευθερίας για όλους. Ο Καντ το παρουσιάζει αυτό ως σκοπό της φύσης: «μόνο σε αυτή την κοινωνία μπορεί να πραγματοποιηθεί η πιο υψηλή πρόθεση της Φύσης, στη σφαίρα της ανθρωπότητας, δηλαδή η εξέλιξη όλων των καταβολών της - η Φύση επίσης θέλει η ίδια να δίνει στον εαυτό της αυτόν όπως και όλους τους σκοπούς του προγράμματός της» («ΓΙ» 8:22).

Σκοπός της φύσης για τον άνθρωπο κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας είναι η πλήρης ανάπτυξη των φυσικών καταβολών του, ώστε να φτάσει στην ηθική τελείωση. Στην *Ανθρωπολογία από Πραγματολογική Άποψη* ο Καντ αναλύει τις φυσικές προδιαθέσεις που τον διακρίνουν από τα άλλα έμβια όντα και συνίστανται στην τεχνική ή μηχανική, μέσω «(της οποίας έχει συνείδηση) να χειρίζεται τα πράγματα», στην πραγματολογική μέσω της οποίας μαθαίνει «να χρησιμοποιεί επιδέξια τους άλλους ανθρώπους για τους σκοπούς του», και τέλος, στην ηθική μέσω της οποίας μαθαίνει «να ενεργεί έναντι του εαυτού του και των άλλων σύννομα, σύμφωνα με την αρχή της ελευθερίας» («Ανθρωπολογία» 7:322).

Αναλυτικότερα η «τεχνική προδιάθεση ή δεξιότητα» («Ανθρωπολογία» 7:323) αφορά στην ικανότητα του ανθρώπου να χειρίζεται τα αντικείμενα με τα χέρια του με ποικίλους τρόπους εξαιτίας της διαμόρφωσής τους από την φύση για αυτόν τον σκοπό. Ο άνθρωπος δεν έχει μόνο την ικανότητα να πράττει όπως επιθυμεί, χρησιμοποιώντας τον Λόγο του πέρα από τους κανόνες της Φύσης, αλλά διαθέτει και τα κατάλληλα διαμορφωμένα για αυτόν τον σκοπό μέσα. Με τη χρήση του Λόγου και «με τη μορφή και την οργάνωση του χεριού του, των δακτύλων και των ακροδακτύλων του» κατορθώνει να αποκτά δεξιότητες και να υλοποιεί τους στόχους του.

Η πραγματολογική προδιάθεση αφορά «στην πρόοδο του πολιτισμού μέσω της καλλιέργειας, ιδίως αυτής των κοινωνικών σχέσεων» («Ανθρωπολογία» 7:323). Είναι η «φυσική τάση» του ανθρώπου («Ανθρωπολογία» 7:323) να ζει μαζί με άλλους εντός μιας κοινωνίας υπερνικώντας την επιθυμία του για απομόνωση και προωθώντας συλλογικά την πρόοδο και τον πολιτισμό διαμέσου της καλλιέργειας. Μέσα από την πρόοδο του πολιτισμού ξεφεύγει «από την ωμότητα της ατομικής βίας» και γίνεται ένα «πολιτισμένο (αν και όχι ακόμη ηθικό) ον» που ζει αρμονικά με τους συνανθρώπους του, τους οποίους χρησιμοποιεί για την ικανοποίηση των αναγκών του. Η πρόοδος του ανθρώπου, για τον Καντ, δεν μπορεί να είναι ατομική, αλλά μέσα από την πρόοδο του είδους του θα προοδεύσει και αυτός. Τονίζει μάλιστα ότι θα περάσουν αναρίθμητες γενιές μέχρι να φτάσει το ανθρώπινο γένος στον τελικό προορισμό του, αλλά είναι σίγουρος πως θα συμβεί. Αυτή η πρόοδος προς έναν καλύτερο κόσμο θα μας οδηγήσει στον τελικό σκοπό μας και είναι μια διαδικασία που «δεν μπορεί ποτέ να αντιστραφεί πλήρως» («Ανθρωπολογία» 7:324) για το ανθρώπινο γένος.

Ως προς τον νοητό χαρακτήρα του «ο άνθρωπος είναι, σύμφωνα με τις εγγενείς προδιαθέσεις του (δηλαδή εκ φύσεως), *αγαθός*», ενώ ως προς τον αισθητό χαρακτήρα του, αυτόν δηλαδή που σχετίζεται με τις ροπές, είναι κακός (*«Ανθρωπολογία»* 7:324). Ενώ δηλαδή ο άνθρωπος από τη μια πλευρά έχει την ηθική προδιάθεση ως «ένα ον προικισμένο με μια ικανότητα πρακτικού Λόγου και με την συνείδηση της ελευθερίας της αυτεξουσιότητάς του (δηλαδή ένα πρόσωπο)» (*«Ανθρωπολογία»* 7:324) να επηρεάζεται από τον ηθικό νόμο και να επιθυμεί να πράξει σύμφωνα με το καθήκον, γεγονός που δείχνει την προδιάθεσή του προς το αγαθό, ταυτόχρονα εκδηλώνει και «την τάση να επιθυμεί οτιδήποτε απαγορευμένο» γεγονός που δείχνει «την τάση προς το κακό, η οποία εκδηλώνεται αναπόφευκτα αμέσως μόλις ο άνθρωπος αρχίσει να κάνει χρήση της ελευθερίας του» (*«Ανθρωπολογία»* 7:324). Μέσω της ηθικής προδιάθεσης ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να υπερνικά την τάση αυτή προς το κακό και να πράττει ηθικά.

Η διάκριση που κάνει ο Καντ μεταξύ των τριών αυτών ανθρώπινων προδιαθέσεων είναι πολύ σημαντική για την φιλοσοφία της ιστορίας.¹⁶ Η ανάπτυξη αυτών των προδιαθέσεων εμπεριέχουν σε ένα πρώτο στάδιο τη δημιουργία κράτους, την ανάπτυξη των επιστημών και της επιστήμης και στη συνέχεια το πέρασμα στο στάδιο ηθικοποίησης του ανθρώπινου γένους : ο άνθρωπος είναι «προορισμένος από τον Λόγο του να συμβιώνει με τους άλλους ανθρώπους σε μια κοινωνία και να *καλλιεργείται*, να *εκπολιτίζεται* και να *ηθικοποιείται* σ' αυτήν μέσω της τέχνης και της επιστήμης» (*«Ανθρωπολογία»* 7:324). Η κουλτούρα και η επιστήμη βοηθούν τον άνθρωπο να πειθαρχήσει τις ροπές του και, στη συνέχεια, με την επίτευξη της ειρήνης μεταξύ των δίκαιων κρατών, προετοιμάζουν το έδαφος για την παγκόσμια δέσμευση στον ηθικό νόμο, την ηθική κοινωνία.

Ο ανταγωνισμός, που περιγράφει ο Καντ στην *Τέταρτη Πρόταση* του δοκιμίου του «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» είναι το «μέσο» που χρησιμοποιεί η φύση για να ωθήσει τα ιστορικά υποκείμενα στο να δημιουργήσουν ένα κράτος δικαίου. Με τον όρο «ανταγωνισμός» ο Καντ εννοεί «την αντικοινωνική κοινωνικότητα των ανθρώπων, δηλαδή την τάση τους να ζουν μέσα σε μια κοινωνία, τάση όμως που συνδέεται με μian έμμομη αντίσταση που διαρκώς απειλεί να διαλύσει αυτήν την κοινωνία» («ΓΙ» 8:20). Οι άνθρωποι δηλαδή, έχουν την τάση να συσχετίζονται μεταξύ τους εξαιτίας της ανάγκης τους να αναπτύσσουν και να επιβεβαιώνουν τον εαυτό τους, και έτσι να ξεπερνούν την απλή φυσική τους ύπαρξη. Ο άνθρωπος «έχει την κλίση να *ζει μαζί με άλλους*, γιατί μέσα σε μια τέτοια κατάσταση αισθάνεται τον εαυτό του περισσότερο άνθρωπο, εξελίσσει δηλαδή τις φυσικές του καταβολές» («ΓΙ» 8:20-21). Ταυτόχρονα όμως, επιθυμεί να απομονώνεται, γιατί θέλει να γίνονται όλα σύμφωνα με το δικό του τρόπο, γεγονός που προκαλεί την αντίδραση των

¹⁶ Van Der Linden (1988) 102.

άλλων, οι οποίοι προσπαθούν με τη σειρά τους να επιβάλλουν τις δικές τους εγωιστικές βουλήσεις. Λόγω αυτής της αντίδρασης των άλλων, υποστηρίζει ο Καντ, ο άνθρωπος επιθυμεί «να δημιουργήσει μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους συνανθρώπους του, που βέβαια δεν τους ανέχεται, αλλά και δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτούς» («ΓΙ» 8:21). Η ανάγκη για αναγνώριση και η επιθυμία για δύναμη είναι οι κύριοι παράγοντες που κάνουν τα ανθρώπινα όντα να συμμετάσχουν σε μια κοινωνία.¹⁷ Το γεγονός ότι όλοι θέλουν να υπερέχουν των άλλων και να τα κάνουν όλα σύμφωνα με τη δική τους άποψη προκαλεί συγκρούσεις, οδηγώντας στην απόρριψη της «βαρβαρότητας» και στη δημιουργία «πολιτισμού» («ΓΙ» 8:21).

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα τα ωθεί να υποτάσσουν τα πάθη τους και να αναπτύσσουν τα ταλέντα τους, ενώ παράλληλα με την ανάπτυξη του Λόγου διαμορφώνεται σταδιακά μια αίσθηση ελεύθερης επιλογής και προετοιμάζεται η έννομη τάξη. Ο Καντ γράφει ότι: «Τότε γίνονται πια τα πρώτα αληθινά βήματα από τη βαρβαρότητα προς τον πολιτισμό, που κυρίως έγκειται στην κοινωνική αξία του ανθρώπου, τότε εξελίσσονται λίγο-λίγο όλα τα ταλέντα, μορφώνεται το γούστο και γίνεται με συνεχή διαφωτισμό η αρχή για τη θεμελίωση ενός λογισμού που μπορεί με τον καιρό τη φυσική καταβολή για ηθικές διακρίσεις να μετατρέψει σε ορισμένες πρακτικές [=ηθικές] αρχές, και έτσι τέλος να μεταβάλει σε *ηθικήν ολότητα*» («ΓΙ» 8:20). Τα άτομα μέσα από τις συνεχείς διενέξεις συνειδητοποιούν ότι δεν μπορούν να συμβιώσουν παρά μόνο αν τις παραμερίσουν και εισέλθουν σε μια «κοινωνική συμβίωση» που δε θα αντανakλά μια συγκεκριμένη βούληση αλλά την καθολική βούληση, την εξουσία του νόμου. Η φύση χρησιμοποιεί την κοινωνική αντικοινωνικότητα για να αναγκάσει τα ιστορικά υποκείμενα να προωθούν μιαν έννομη τάξη παρά τη θέλησή τους, αφού αυτά συνήθως επιθυμούν το ακριβώς αντίθετο, να παραμείνουν αδρανή μέσα στην αγκαλιά της φύσης «σε τέλεια ομόνοια» και αμεριμνησία χωρίς να αναπτύξουν τις «εξαιρέτες καταβολές» τους («ΓΙ» 8:21) σύμφωνα με το σκοπό τους ως έλλογη φύση, που συνίσταται στην πνευματική καλλιέργεια, στην κοινωνικοποίηση και τέλος στην ηθικοποίησή τους.

Ο Καντ δεν προσπαθεί να δικαιολογήσει την φύση ή την ιστορία, θεωρεί πως ό,τι συνέβη ανήκει πια στο παρελθόν και δεν μπορεί να αλλάξει, αλλά με την ανάλυση αυτή προσπαθεί περισσότερο να αποδώσει κάποιο νόημα στο μέλλον της ανθρώπινης ύπαρξης και στην ηθική πράξη.¹⁸ Προκύπτει λοιπόν ότι η αφύπνιση του Λόγου και της κουλτούρας πηγάζουν και προωθούνται από τα πιο απεχθή χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, τον πόθο για δύναμη και την ανταγωνιστική ματαιοδοξία. Η απόρριψη του Λόγου και της κουλτούρας και

¹⁷ Van Der Linden (1988) 105.

¹⁸ Van Der Linden (1988) 105-6.

η επιστροφή στην ήρεμη, αμέριμη προ-πολιτισμική ζωή του «αρκαδικού ποιμενικού ειδυλλίου» θα ήταν μια πρόταση. Η εναλλακτική αυτή όμως κρίνεται ανεπαρκής, όχι μόνο γιατί έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνική αντικοινωνικότητα των ανθρώπινων υποκειμένων, αλλά και γιατί είναι αντίθετη με τις εντολές του ηθικού νόμου. Σύμφωνα με τον ηθικό νόμο είναι να επιβεβαιώνουμε τον Λόγο και την κουλτούρα και να επιδιώκουμε να εξαλείψουμε τις φαύλες ρίζες τους διαμέσου της πραγμάτωσης της ηθικής κοινότητας. Αυτό σημαίνει ότι, σε συγκεκριμένο σημείο, υπάρχει ένα άλμα ανάμεσα στον ηθικό λόγο και την αντικοινωνική κοινωνικότητα.¹⁹ Ο πρακτικός Λόγος απαιτεί να αναπτύξουμε τις έλλογες ικανότητές μας και η κοινωνική αντικοινωνικότητα μας ωθεί προς αυτήν την κατεύθυνση. Ο ανταγωνισμός των υποκειμένων προετοιμάζει την ανθρωπότητα για αυτό που αποτελεί ηθικό αίτημα, ένα δίκαιο κράτος, δηλαδή, ως ένα βήμα προς την ηθική τάξη, προς την ηθική κοινότητα ως τον τελικό σκοπό της φύσης για το ανθρώπινο είδος, όπου τα ενάρετα μέλη της υπερνικώντας την αντικοινωνική κοινωνικότητα προωθούν από κοινού το ύψιστο αγαθό. Η αληθινή παθολογία της ανθρώπινης φύσης απαιτεί την ηθικοποίηση η οποία προϋποθέτει μια δίκαιη κοινωνική τάξη, η οποία θα κατορθώσει «να μεταβάλει σε ηθική ολότητα μια κοινωνική συμβίωση που έχει συντελεσθεί με παθολογικά [=συναισθηματικά] μέσα εξαναγκασμού» («ΓΙ» 8:21).

Η δημιουργία ωστόσο μιας έννομης τάξης δεν κρίνεται εύκολη υπόθεση, κατά τον Καντ. Αντίθετα, είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη, επίπονη και απαιτητική πορεία καθώς θα πρέπει να ξεπεράσει δυσκολίες κι εμπόδια που κυρίως πηγάζουν από την ίδια τη δύναμη που τον ωθεί στη δημιουργία της, από την αντικοινωνική κοινωνικότητα. Το θεωρεί μάλιστα ότι είναι «το μέγιστο πρόβλημα για το ανθρώπινο γένος» («ΓΙ» 8:22) και «εκείνο που θα λυθεί αργότερα απ' όλα» («ΓΙ» 8:23). Η κοινωνία των πολιτών που απαιτείται προκειμένου να επιτευχθεί η συμβίωση και να επιτελεστεί εν συνεχεία ο ύψιστος σκοπός της φύσης, η εξέλιξη όλων των ανθρώπινων καταβολών, πρέπει να «έχει την πιο μεγάλη ελευθερία» μέσα στο ανταγωνιστικό πλαίσιο των ανθρώπινων εγωισμών, αλλά και όρια τέτοια που να εξασφαλίζεται η ελευθερία όλων. Εφόσον τα μέλη αυτής της «κοινωνίας πολιτών» έχουν μεταξύ τους μια ανταγωνιστική σχέση, που αντανακλά την αντικοινωνικότητά τους, ο Καντ υποστηρίζει ότι χρειάζεται μια «ακατανίκητη δύναμη» να εγγυηθεί την «ελευθερία υπό νόμους εξωτερικούς» («ΓΙ» 8:22). Για την επίτευξη της εξωτερικής ελευθερίας των πολιτών και τη δημιουργία των συνθηκών που θα ευνοήσουν τα σχέδια της φύσης, επιβάλλεται η δημιουργία μιας νομοθεσίας που να τα εξασφαλίζει και να τα διατηρεί, η δημιουργία ενός δίκαιου πολιτεύματος. Κι εδώ συναντάται η δυσκολία, κατά τον Καντ, να βρεθεί μια

¹⁹ Van Der Linden (1988) 106.

“δύναμη” η οποία να έχει καθολικό χαρακτήρα σε μια κοινωνία στην οποία οι βουλήσεις των πολιτών είναι ατομικές.²⁰

Η δύναμη αυτή αναζητείται από τον Καντ σε έναν «κύριο», σε ένα πρόσωπο που θα διαθέτει τη δύναμη να ενώσει όλα τα άτομα της κοινότητας σε μία γενική βούληση και να τους επιβάλλει να υποτάσσονται σε αυτήν, νικώντας τον εγωισμό τους και την τάση τους να παραβιάζουν τη νομοθεσία προκειμένου να υλοποιήσουν τους ατομικούς εγωιστικούς τους σκοπούς. Ο άνθρωπος «χρειάζεται [...] έναν κύριο» («ΓΙ» 8:23) γιατί έχει την τάση να παραβιάζει τα όρια της ελευθερίας των άλλων, ώστε να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του, και να εξαιρεί τον εαυτό του από τους περιορισμούς που θέτει η κοινωνική συμβίωση μέσα από τη νομοθεσία. Η εγωιστική αυτή συμπεριφορά των ανθρώπων εντός της κοινωνίας επιβάλλει την ύπαρξη ενός αρχηγού που να περιορίζει την ανεξέλεγκτη συμπεριφορά τους. Ο άνθρωπος τονίζει ο Καντ έχει ανάγκη από «έναν κύριο που να σπάζει τη βούλησή του και να τον αναγκάζει να υπακούει σε μια γενικά έγκυρη βούληση, όπου ο καθένας μπορεί να είναι ελεύθερος» («ΓΙ» 8:23). Ο αρχηγός όμως είναι κι ο ίδιος ένα από τα μέλη της κοινότητας, ένα πεπερασμένο και ανταγωνιστικό ον με τις ίδιες εγωιστικές τάσεις όπως όλα τα υπόλοιπα μέλη. Το δύσκολο του εγχειρήματος κατά τον Καντ έγκειται στο ότι η κεφαλή του κράτους πρέπει όχι μόνο να επιβάλλει την τήρηση των νόμων στην πολιτεία για όλους, αλλά να υποτάσσεται κι η ίδια σε αυτούς, χωρίς να αυτοεξαιρείται, επειδή έχει την εξουσία να το κάνει. Για να επιτευχθεί αυτό απαιτείται η ύπαρξη «ενός δυνατού πολιτεύματος, μεγάλη και διαμέσου πολλών περιόδων του κόσμου ασκημένη πείρα, και πάνω απ’ αυτά μια θέληση αγαθή προετοιμασμένη να παραδεχτεί ετούτο το πολίτευμα» («ΓΙ» 8:23-24).

Εφόσον, όμως, για να διατηρηθεί η πολιτεία επιβάλλει το σεβασμό της εξωτερικής ελευθερίας όλων με τη χρήση αναγκασμού σύμφωνα με τους νόμους (εξωτερικό Δίκαιο), ο Καντ προϋποθέτει την ηθικοποίηση του πολιτικού ηγέτη. Ο πολιτικός ηγέτης πρέπει να έχει προχωρήσει στο ηθικό στάδιο για να μπορέσει να κυβερνήσει σύμφωνα με τις ηθικές αρχές, πρέπει να είναι «μια θέληση αγαθή» («ΓΙ» 8:23) Άρα, η εμφάνισή του δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της εγωιστικής συμπεριφοράς των υποκειμένων, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της φύσης αλλά και της ηθικής. Μέχρι στιγμής η πορεία της ιστορίας του ανθρώπινου γένους προς την ίδρυση του δίκαιου κράτους περιγράφεται από τον Καντ ως μια κατάσταση που θα προκύψει μέσα από φυσικούς μηχανισμούς, από τον ανταγωνισμό των ανθρώπων, ο οποίος ρυθμίζεται με εξωτερικούς νόμους, απαιτώντας όμως για την επιβολή τους μια ανίκητη εξωτερική δύναμη. Επίσης, ο Καντ συχνά διακηρύσσει ότι το τέλειο κράτος διευκολύνει την ανάπτυξη της ηθικής προδιάθεσης ή της αγαθής βούλησης, αλλά τώρα μοιάζει ότι αυτή η προδιάθεση είναι μια προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού του κράτους. Η ίδρυση του τέλειου

²⁰ Van Der Linden (1988) 108.

κράτους φαίνεται να απαιτεί την ύπαρξη ενός ηθικού υποκειμένου, που έχει ελεύθερα επιλέξει και αποδεχτεί τον ηθικό νόμο, το οποίο και θα θεσπίσει δίκαιους νόμους για τη δημιουργία του απαραίτητου πλαισίου ανάδειξης της ηθικής κοινότητας ως τελικού σκοπού της ανθρωπότητας. Αν η αγαθή βούληση είναι πράγματι απαραίτητη προϋπόθεση για το τέλειο κράτος, η πραγμάτωσή του δεν μπορεί να αποτελεί έργο της φύσης μόνο, διότι, από τη στιγμή που η ανθρωπότητα διαμορφώνει το πεπρωμένο της σύμφωνα με κάποιο ηθικό πλάνο, η φυσική ιστορία μένει πίσω του και η έλλογη ιστορία έχει ξεκινήσει.²¹

²¹ Van Der Linden (1988) 109.

Κεφάλαιο 2^ο. Το Ρεπουμπλικανικό Κράτος και το Ύψιστο Πολιτικό Αγαθό

Ο άνθρωπος, όπως είδαμε νωρίτερα, πρέπει να βγει από τη φυσική κατάσταση και να αναζητήσει μια πολιτική κατάσταση, ένα κράτος που κύριος σκοπός του θα είναι η πραγμάτωση της εξωτερικής ελευθερίας όλων και η προώθηση της ανάπτυξής της. Σύμφωνα με τον Καντ το πολίτευμα που υλοποιεί αυτούς τους σκοπούς είναι το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, το οποίο έχουμε υποχρέωση να δημιουργήσουμε. Το ρεπουμπλικανικό κράτος θεσπίζει νόμους που αντανακλούν τη γενική βούληση και προστατεύουν την εξωτερική ελευθερία όλων των πολιτών. Με τη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους υλοποιείται το σχέδιο της φύσης για την ίδρυση του και πραγματώνεται εν μέρει ο σκοπός του ανθρώπινου γένους για το ύψιστο πολιτικό αγαθό. Επόμενο βήμα προβάλλει η επίτευξη της αιώνιας ειρήνης, με τη βοήθεια των φυσικών μηχανισμών, ανάμεσα στα ρεπουμπλικανικά κράτη, όπου και ολοκληρώνεται πλέον το ύψιστο πολιτικό αγαθό και αποτελεί, για τον Καντ, το απαραίτητο προηγούμενο στάδιο για το πέρασμα στην ηθική κοινότητα.

2.1. Το Ρεπουμπλικανικό Κράτος

2.1.1. Η συγκρότηση του ρεπουμπλικανικού κράτους ως ενός κράτους δικαίου

Η έξοδος από το καθεστώς της φύσης και η συγκρότηση πολιτείας φαντάζει για τον Καντ ως μια άνευ όρων υποχρέωση των ανθρώπων. Κάθε άνθρωπος έχει ένα θεμελιώδες δικαίωμα ελευθερίας, το οποίο όμως είναι δυνατό να γίνει εξίσου σεβαστό στον καθένα μόνο υπό την εξουσία του νόμου.²² Εφόσον μόνο εντός ενός κράτους μπορούμε να δεσμευτούμε, ότι θα σεβαστούμε το έμφυτο δικαίωμα κάθε ανθρώπου στην ελευθερία, τότε είμαστε υποχρεωμένοι να υπαγόμαστε στην εξουσία του κράτους, αν διαθέτουμε τέτοιο, ή να ιδρύσουμε ένα κράτος, αν δε διαθέτουμε.

Ο Καντ αντιλαμβάνεται την πολιτεία ως τη συμβολιακή σύνδεση «ελευθέρων ανθρώπων» σε μια κοινωνία που λειτουργεί με «νόμους αναγκασμού» («ΘΠ» 8:290), χωρίς όμως να πλήττεται η ελευθερία των μελών της, ως αναγκαιότητα προκύπτουσα από τον Λόγο. Σκοπός της πολιτικής κοινότητας είναι ο καθορισμός του περιεχομένου κάθε έμφυτου δικαιώματος των υπηκόων του στην ελευθερία του προσώπου και στα δικαιώματα τα οποία μπορούν να

²² Ebels- Duggan (2012) 896.

αποκτήσουν νόμιμα στις συναλλαγές τους με τους άλλους.²³ Η λειτουργία του κράτους νομιμοποιείται όσο εφαρμόζει συλλογικά αυτά τα δικαιώματα. Ο Καντ θεωρεί ως σκοπό του κράτους την εξασφάλιση της εξωτερικής ελευθερίας όλων των πολιτών και όχι της ευτυχίας τους, διότι θεωρεί ότι η έννοια της ευδαιμονίας ως εμπειρική και σχετική έννοια δεν μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο του δικαίου.

Με το πρωταρχικό συμβόλαιο θεμελιώνεται ένα έννομο καθεστώς δικαίου και δημιουργείται μια κοινότητα. Το πρωταρχικό συμβόλαιο συνιστά την ένωση κάθε επιμέρους ατομικής βούλησης σε μία συνολική βούληση και ορίζει ότι οι νόμοι θα δημιουργούνται σαν να έχουν προκύψει από τη συλλογική βούληση και σαν να ήταν δυνατό να συμφωνήσει σε αυτούς κάθε πολίτης. Κατά τον Καντ η ένωση των ατομικών βουλήσεων, που αναφέρεται εδώ θεωρητικά, δεν είναι υποχρεωτικό να έγινε πράξη κατά το παρελθόν και στη συνέχεια να κληροδοτήθηκε στις επόμενες γενιές, με μια ασφαλή μαρτυρία για αυτό, γραπτή ή προφορική, δεσμευοντάς τες σε ένα τέτοιο σύνταγμα. Η πολιτεία δεν είναι δημιούργημα μιας συγκεκριμένης ιστορικής πράξης μιας γενιάς και της εκφρασμένης ή σιωπηρής συγκατάθεσης των μελών των επόμενων γενεών σε αυτό το αρχέτυπο. Ο Καντ στο δοκίμιό του «Απάνω στο Κοινό Απόφθεγμα τούτο είναι Ορθό στη Θεωρία, αλλά για την Πράξη δεν ισχύει» γράφει:

«Εδώ λοιπόν είναι ένα *πρωταρχικό συμβόλαιο* όπου θεμελιώνεται μια πολιτεία, δηλαδή ένα πέρα ως πέρα πολίτευμα δικαίου μεταξύ των ανθρώπων, και συγκροτείται μια κοινότητα.- Μόνο που το συμβόλαιο τούτο [...] ως συνασπισμός κάθε επιμέρους και ιδιωτικής βούληση, μέσα σ' ένα λαό, σε μια συλλογική και δημόσια βούληση (προς τον σκοπό απλώς μιας νομοθεσίας δικαίου), δεν είναι καθόλου ανάγκη να υποτεθεί ως ένα γεγονός [factum](ως τέτοιο μάλιστα δεν είναι διόλου δυνατόν)» («ΘΠ» 8:297).

Το πρωταρχικό συμβόλαιο είναι «μια ιδέα του λόγου», ισχυρίζεται ο Καντ, ένας πρότυπος κανόνας που προκύπτει από τον Λόγο και στον οποίο πρέπει όλα τα πολιτεύματα να προσαρμόζονται. Γίνεται έτσι από προϋπόθεση ύπαρξης της αστικής κοινωνίας σε ιδέα προσανατολισμού και κρίσης του πολιτικού πράττειν. Όλες οι κυβερνήσεις έχουν την υποχρέωση να κυβερνούν σύμφωνα με την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου ή, αλλιώς, υπό νομοθεσία στην οποία όλοι οι πολίτες του κράτους μπορούν ελεύθερα να συμφωνούν.²⁴ Το πρωταρχικό συμβόλαιο λειτουργεί δεσμευτικά για τον νομοθέτη υποχρεώνοντάς τον στην συγκρότηση νόμων τέτοιων που θα μπορούσαν να έχουν προκύψει από τη συνολική βούληση ενός έθνους και, συγχρόνως, στο να αντιμετωπίζει τον κάθε πολίτη σαν να ήταν

²³ Guyer (2013) 475.

²⁴ Guyer (2013) 476.

δυνατό να συμφωνήσει με τους υπόλοιπους για αυτούς τους νόμους. Αυτή γίνεται και η θεμελιώδης αρχή για να συμφωνούν οι νόμοι με το δίκαιο.

Το πρότυπο διακυβέρνησης το οποίο θα πρέπει οι κυβερνήσεις στον πραγματικό κόσμο να πραγματώσουν, κατά τον Καντ, είναι το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, το οποίο είναι το μόνο που προκύπτει από την ιδέα του πρωταρχικού συμβολαίου. Ως ρεπουμπλικανικό πολίτευμα ορίζεται «το έννομο καθεστώς που εξασφαλίζει στον καθένα την ελευθερία του με νόμους» («ΘΠ» 8:298), που διασφαλίζει την εξωτερική ελευθερία κάθε ατόμου σε συνάρτηση με την ελευθερία του άλλου. Θεμελιώνεται στις *a priori* αρχές της ελευθερίας, της αυτοτέλειας και της ισότητας και οι τρεις εξουσίες του, η νομοθετική ή «κυρίαρχη εξουσία (κυριαρχία) στο πρόσωπο του νομοθέτη», η εκτελεστική εξουσία «στο πρόσωπο του κυβερνήτη (βάσει του νόμου)» και η δικαστική εξουσία «(για την αναγνώριση εκείνου που ανήκει στον καθένα σύμφωνα με τον νόμο) στο πρόσωπο του δικαστή» (*MtH*, «Θεωρία του Δικαίου» §45, 6:313) είναι ξεκάθαρα διακριτές. Ο Καντ θεωρεί ότι αποτελεί μια μορφή διακυβέρνησης που μπορεί να υλοποιηθεί στον πραγματικό κόσμο και θα πρέπει όχι μόνο να αποτελεί πρότυπο για τις άλλες μορφές διακυβέρνησης αλλά και τον στόχο που θα πρέπει να επιτύχουν.

2.1.2. Η νομοθεσία του ρεπουμπλικανικού κράτους

Το ρεπουμπλικανικό κράτος είναι ένα καθεστώς δικαίου στο οποίο οι νόμοι ρυθμίζουν τις σχέσεις των πολιτών και τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με την Καθολική Αρχή του Δικαίου.

Κατά τον Καντ όλοι οι άνθρωποι έχουν το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας, το οποίο τους αναγνωρίζεται εξαιτίας της ανθρώπινης ιδιότητάς τους. Ο ορισμός της ελευθερίας δίνεται από τον Καντ στο έργο του *Μεταφυσική των Ηθών*, στο κεφάλαιο της «Θεωρίας του Δικαίου» ως εξής: «Η ελευθερία (ανεξαρτησία από την εξαναγκαστική προαίρεση ενός άλλου), εφ' όσον μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία καθενός άλλου σύμφωνα με έναν καθολικό νόμο, είναι αυτό το μοναδικό, πρωταρχικό δικαίωμα που έχει κάθε άνθρωπος δυνάμει της ιδιότητάς ως ανθρώπου» (*MtH* 6:237). Το θεμελιώδες αυτό δικαίωμα της ελευθερίας οδηγεί σε περαιτέρω επίκτητα δικαιώματα, στα ατομικά/αστικά δικαιώματα (π.χ. περιουσίας), τα οποία είναι μεταξύ των ατόμων λαμβανομένων ως τέτοιων. Τα άτομα όμως δεν έχουν το δικαίωμα να θεμελιώσουν, να ορίσουν ή να επιβάλλουν αυτά τα δικαιώματα. Αυτό το δικαίωμα ανήκει στο δημόσιο δίκαιο που αφορά στα δικαιώματα των πολιτών, εννοούμενων ως γενική βούληση και δρώντων ως πολιτεία.²⁵ Δίκαιο, κατά τον Καντ, είναι η εξασφάλιση δια νόμου αυτού που ανήκει στον καθένα απέναντι στην διεκδίκηση ενός τρίτου,

²⁵ Ebels- Duggan (2012) 896-897.

είναι ο περιορισμός της ελευθερίας κάθε ατόμου με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπεται η ελευθερία του άλλου. Το σύνολο των εξωτερικών νόμων που καθιστούν εφικτή αυτήν την (εξωτερική) ελευθερία συνιστούν το δημόσιο δίκαιο.

Για να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο η ελευθερία κάθε ανθρώπου μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία των άλλων, θα πρέπει αρχικά να σημειώσουμε ότι η ελευθερία μας διακρίνεται σε α) εσωτερική ελευθερία ή αυτονομία, στην ικανότητά μας δηλαδή να επιλέγουμε ελεύθερα τους σκοπούς μας και να υιοθετούμε τον έναν ή και τους δύο αναγκαίους σκοπούς που ο Καντ ορίζει στο «Δόγμα της Αρετής»²⁶, και σε β) εξωτερική ελευθερία, που είναι «η ανεξαρτησία από την εξαναγκαστική προαίρεση ενός άλλου» (*MtH* 6:237), στην δυνατότητά μας δηλαδή να επιδιώκουμε τους σκοπούς που θέτουμε οι ίδιοι.²⁷ Το δικαίωμά μας για ελευθερία περιορίζεται προκειμένου και κάθε άλλος να απολαμβάνει το ίδιο δικαίωμα, κι αυτός είναι ο μόνος περιορισμός που επιδέχεται.²⁸ Η διασφάλιση της εξωτερικής ελευθερίας των πολιτών διαμέσου των νόμων σε ένα ρεπουμπλικανικό κράτος γίνεται σύμφωνα με την Καθολική Αρχή του Δικαίου: ««*Δίκαιη* είναι κάθε πράξη η οποία, ή σύμφωνα με τον γνώμονα της οποίας, η ελευθερία της προαίρεσης του καθενός μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία κάθε άλλου σύμφωνα με έναν καθολικό νόμο» (*MtH*, «Θεωρία του Δικαίου», Εισαγωγή §B, 6:231). Σύμφωνα με την καθολική αρχή πρέπει κάθε άτομο να έχει τόση ελευθερία να επιδιώκει τους σκοπούς του, όση είναι συμβατή με την ελευθερία κάθε άλλου να επιδιώκει τους δικούς του σκοπούς.²⁹ Οι ελεύθερες πράξεις ενός ατόμου οι οποίες στερούν αντίστοιχο βαθμό ελευθερίας από τους άλλους, σύμφωνα με την καθολική αρχή απαγορεύονται.

Στο ρεπουμπλικανικό κράτος ο Καντ υποστηρίζοντας τη διάκριση των εξουσιών, ορίζει, ότι οι νόμοι θα θεσπίζονται από τη νομοθετική εξουσία, αποτελούμενη από ένα σώμα νομοθετών, που συγκροτείται από μια ομάδα πολιτών, σύμφωνα με το ιδανικό της ελευθερίας σε συμφωνία με τον καθολικό νόμο εκφρασμένου από την ιδέα του πρωταρχικού συμβολαίου. Ο νόμος που ορίζει ότι δεν θα νομοθετεί μια επιμέρους ατομική βούληση σε μια κοινότητα αλλά όλοι οι πολίτες, ο νόμος που πηγάζει από τη γενική βούληση, είναι το πρωταρχικό συμβόλαιο. Στο πολίτευμα αυτό θα νομοθετεί η γενική βούληση του λαού, για να προστατευθούν όλοι από την αδικία μέσω της θέσπισης δίκαιων νόμων. Αν νομοθετούν όλοι θα θεσπίζουν δίκαιους νόμους για αυτούς, ενώ αν νομοθετεί ένας, μπορεί οι νόμοι να ευνοούν μόνο τον ίδιο και να είναι άδικοι για τους υπόλοιπους.

²⁶ Οι σκοποί που πρέπει να προάγονται είναι οι σκοποί που είναι συγχρόνως και καθήκοντα, η ατομική τελειότητα και η ευδαιμονία των άλλων (*MtH*, «Θεωρία της αρετής», Εισαγωγή, 6:385).

²⁷ Moran (2012) 206-7.

²⁸ Ebels- Duggan (2012) 896-897.

²⁹ Guyer (2013) 446-47.

Σημαντικά σημεία εδώ είναι, αρχικά, ότι υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην θέσπιση και στην εφαρμογή των νόμων, και επίσης, ότι η νομοθετική εξουσία, ως εκπρόσωπος των πολιτών ως συνόλου, είναι η υπέρτατη αρχή. Ο νομοθέτης πρέπει να μην αποσπάται από την προσδοκία του για δικαιοσύνη λόγω των δυνατοτήτων που υπάρχουν για προσωπική ωφέλεια εξαιτίας της θέσης του και της δύναμής του να εφαρμόζει τους νόμους.³⁰ Κι όποιος έχει τη δύναμη να εφαρμόζει τους νόμους να μην έχει τη δυνατότητα να επωφελείται θεσπίζοντας τους νόμους που μετά θα εφαρμόσει. Ο Καντ ξεκαθαρίζοντας ότι «η νομοθετική εξουσία μπορεί να ανήκει μόνο στην συλλογική θέληση του λαού» («ΘΠ» 8:295), υποστηρίζει στην πραγματικότητα ότι η εκτελεστική εξουσία ή ο άρχοντας, έχει υποχρέωση να εφαρμόζει τους νόμους που η νομοθετική εξουσία θεσπίζει για το καλό όλης της κοινότητας και όχι να υπηρετεί το προσωπικό του συμφέρον.

2.1.3. Οι αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αυτοτέλειας

Κατά τον Καντ το εγγενές δικαίωμα κάθε υποκειμένου για ελευθερία και τα δικαιώματα που νόμιμα μπορεί να αποκτήσει αλληλεπιδρώντας με τους άλλους σε μια πολιτεία, μπορούν και πρέπει να υλοποιηθούν από μια ρεπουμπλικανική διακυβέρνηση, η οποία είναι θεμελιωμένη στη λαϊκή θέληση, διαμέσου ενός ρεπουμπλικανικού συντάγματος .

Σύμφωνα με τον Καντ το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα είναι το έννομο καθεστώς που διασφαλίζει την εξωτερική ελευθερία κάθε ατόμου σε συνάρτηση με την ελευθερία του άλλου, πηγάζει από το δίκαιο και την ιδέα του πρωταρχικού συμβολαίου και θεμελιώνεται σε τρεις *a priori* αρχές που εκπορεύονται από τον Λόγο:

α) της **ελευθερίας** των μελών της κοινότητας (ως ανθρώπων), β) της **ισότητας** με τους άλλους (ως υπηκόου) και γ) της **αυτοτέλειας** κάθε μέλους της πολιτείας (ως πολίτη)

Η υποστήριξη των αρχών αυτών δεν σημαίνει ότι ο Καντ υποστηρίζει τη δημοκρατία στην πιο καθαρή μορφή της, ως τρόπο λήψης αποφάσεων, δηλαδή, δια της πλειοψηφίας των πολιτών σχετικά με οποιοδήποτε ζήτημα θα μπορούσε να τους απασχολήσει.³¹ Για τον Καντ αυτό θα ήταν «δεσποτισμός, επειδή θεμελιώνει μια εκτελεστική εξουσία, όπου όλοι αποφασίζουν για τον ένα και σε περίπτωση ανάγκης εναντίον στον ένα (ο οποίος επομένως δε συμφωνεί μαζί τους), συνεπώς αποφασίζουν όλοι, που ωστόσο δεν είναι όλοι» (*AE* 8:352). Που σημαίνει ότι σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα μπορεί πάντοτε να καταπατούνται τα

³⁰ Guyer (2013) 479.

³¹ Guyer (2013) 478.

δικαιώματα της μειοψηφίας από την πλειοψηφία, η οποία μπορεί να ασκεί πίεση ώστε να εξασφαλίζει συνεχώς περισσότερα προνόμια εις βάρος της μειοψηφίας.³²

Υπό την ιδέα της ελευθερίας κάθε πολίτης στο ρεπουμπλικανικό κράτος μπορεί να επιδιώξει την ευτυχία που επιθυμεί, να ορίσει δηλαδή το περιεχόμενο των σκοπών του και να επιδιώξει την υλοποίησή τους, αρκεί να μην παραβιάζει την ελευθερία των άλλων να κάνουν κι αυτοί το ίδιο. Η ενίσχυση των δικαϊκών καθηκόντων στο ρεπουμπλικανικό κράτος επιτρέπει σε κάθε πολίτη να επιδιώξει τους προσωπικούς του σκοπούς σε καθεστώς ελευθερίας εφόσον είναι νόμιμοι, δεν παραβιάζουν δηλαδή την ελευθερία των άλλων πολιτών να επιδιώκουν με τη σειρά τους νόμιμα τους δικούς τους σκοπούς.³³ Αυτό σημαίνει ότι το κράτος υπάρχει μόνο για να προστατεύει την εξωτερική ελευθερία σύμφωνα με τον καθολικό νόμο για καθένα από τα μέλη του. Δεν δημιουργείται για να προωθή την ευτυχία των μελών του, γεγονός που θα το έκανε πατερναλιστικό, που είναι και ο πιο μεγάλος δεσποτισμός, κατά τον Καντ, διότι εξαναγκάζει τα μέλη του να επιδιώξουν την ευτυχία που τους υπαγορεύει η κρατική εξουσία. Το ρεπουμπλικανικό κράτος διασφαλίζει την ελευθερία κάθε μέλους του να ασκεί τα δικαιώματά του με τον βέλτιστο κατά την κρίση του τρόπο, σε αρμονία φυσικά με τα αντίστοιχα δικαιώματα όλων των άλλων μελών.³⁴

Σύμφωνα με την αρχή της ισότητας όλα τα μέλη της κοινότητας υπόκεινται στον νόμο, είναι υπήκοοι στην αρχή προς την οποία έχουν συναινέσει και είναι όλοι ίσοι μεταξύ τους. Αυτό σημαίνει ότι κάθε μέλος του κράτους εξαρτάται από μια κοινή νομοθεσία και όλοι είναι ίσοι ενώπιόν της, άρα κανένα μέλος δεν είναι υπεράνω του νόμου, ούτε ο αρχηγός του κράτους. Αν και ο Καντ υποστηρίζει την ισότητα όλων ως υπηκόων του κράτους ενώπιον του νόμου, αποδέχεται την ύπαρξη μεγάλης ανισότητας ως προς την οικονομική τους κατάσταση. Ο Καντ εξομαλύνει κάπως την ανισότητα αυτή μέσω της ισότητας των ευκαιριών, αναγνωρίζοντας δηλαδή σε κάθε υπήκοο το δικαίωμα να καταλαμβάνει κοινωνικές θέσεις χωρίς περιορισμούς, αρκεί να διαθέτει «το τάλαντο, την επιμέλεια και την τύχη» («ΘΠ» 8:293). Μια κοινωνική τάξη δεν μπορεί δια νόμου να εμποδίζει την άνοδο μελών κατώτερης κοινωνικής τάξης με τη δικαιολογία της κληρονομικότητας των κοινωνικών θέσεων και των προνομίων, τα οποία δεν ισχύουν εδώ. Η κοινωνική θέση δεν κληροδοτείται με νόμο, ούτε μπορεί να εμποδιστεί με νόμο η κοινωνική άνοδος των ικανών πολιτών, διότι όλοι οι υπήκοοι εντάσσονται σε ένα έννομο καθεστώς που ορίζει ότι όλοι είναι ίσοι να δράσουν με όποιον τρόπο επιθυμούν προκειμένου να γίνουν ευτυχισμένοι αναγνωρίζοντας το ίδιο δικαίωμα και στους άλλους-μέσα σε πλαίσια βέβαια που η ελευθερία του ενός δεν περιορίζει την

³² Sullivan (1994) 18.

³³ Van Der Linden (1988) 158.

³⁴ Guyer (2013) 477.

ελευθερία του άλλου. Η ισότητα θα ανατρεπόταν αν κάποιος είχε το δικαίωμα να επιβάλλει τη θέλησή του μονομερώς στους άλλους .

Οι πολίτες στο ρεπουμπλικανικό κράτος θα είναι όλοι ελεύθεροι και ίσοι υπό το νόμο, αλλά δεν θα έχουν όλοι το δικαίωμα να νομοθετούν. Αυτοί που έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν στη δημιουργία των νόμων εκλέγοντας τους νομοθετικούς αντιπροσώπους τους, είναι οι ενεργοί πολίτες, ενώ όσοι δεν νομοθετούν, είναι οι παθητικοί, οι οποίοι υποχρεούνται να τηρούν τους νόμους και να απολαμβάνουν έτσι την προστασία τους.

Δικαίωμα ψήφου έχουν όσοι είναι οικονομικά και με άλλους τρόπους ανεξάρτητοι, εξαιρώντας τις γυναίκες (διότι εξαρτώνται από τον πατέρα, τον σύζυγό τους ή τον αδερφό τους), τους υπηρέτες και άλλους υπαλλήλους, που δεν τους ανήκει το προϊόν της εργασίας τους, αλλά μπορούν απλώς να πουλούν την εργασία τους στους άλλους. Την ιδιότητα του «πολίτη», ισχυρίζεται ο Καντ, μπορεί να έχει όποιος είναι ενήλικος , άνδρας και «κύριος του εαυτού του (sui juris)», που έχει δηλαδή «κάποια ιδιοκτησία (σ' αυτήν μπορεί να λογαριαστεί επίσης κάθε τέχνη, χειροτεχνία ή καλλιτεχνία ή επιστήμη) που τον τρέφει» («ΘΠ» 8:295). Ο Καντ στηρίζει τον αποκλεισμό αυτών των προσώπων από το δικαίωμα του εκλέγειν, στο ότι θα ψηφίζαν τα πρόσωπα από τα οποία εξαρτώνται με αποτέλεσμα οι μεγάλες οικογένειες ή οι εργοδότες να έχουν ένα άδικο πλεονέκτημα σχετικά με τους μικρότερους. Πιστεύει ότι το χαρακτηριστικό της αυτοτέλειας δεν μπορεί να αποδοθεί στον υπάλληλο και στον εργάτη, διότι δεν του ανήκει το προϊόν της εργασίας του και επομένως είναι ουσιωδώς εξαρτημένος από τη βούληση των άλλων.³⁵ Ο αποκλεισμός αυτός όμως φέρει μεγάλη ευθύνη σε αυτούς που θα ψηφίζουν, γιατί πρέπει να ψηφίζουν όχι μόνο σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα αλλά όλων των πολιτών εφόσον οι νόμοι πρέπει να εκφράζουν τη γενική βούληση..

Οι ψηφοφόροι που θα τους εκλέγουν, θα είναι όσα και τα άτομα που δικαιούνται να ψηφίσουν. Άρα, θα αναλογεί μία ψήφος για κάθε άτομο και όχι ανάλογα με το πλήθος των αγαθών τους. Προϋπόθεση όμως αποτελεί η συμφωνία σε αυτό όλων των εχόντων δικαίωμα ψήφου για αποφυγή διενέξεων μεταξύ τους. Σημαντικό είναι ότι δίνεται μόνο μία ψήφος και στους μεγάλους γαιοκτήμονες και όχι ανάλογα με το μέγεθος της περιουσίας τους, διότι τότε, όπως αναφέρει ο Καντ, θα νομοθετούσαν για να ευνοηθούν όσοι κατέχουν «το προνόμιο της κοινωνικής θέσης» («ΘΠ» 8:293), ώστε οι ιδιοκτησίες να κληροδοτούνται μόνο στους απογόνους τους χωρίς να υπάρχει δυνατότητα διάσπασής της, ώστε να ευνοηθούν περισσότερα κοινωνικά μέλη. Η πρακτική αυτή έρχεται σε αντίθεση με το δικαίωμα της κοινωνικής ανόδου.

³⁵ Van Der Linden (1988) 199.

Ο Καντ περιορίζει την πολιτική συμμετοχή στο ιδανικό κράτος του. Το δικαίωμα ψήφου περιορίζεται σε ένα αρκετά μικρό τμήμα των πολιτών, τους ενεργούς πολίτες με κριτήριο την επαγγελματική ανεξαρτησία και το φύλο. Το να θεωρείται το φύλο, ένα φυσικό χαρακτηριστικό, καθώς και η οικονομική ανεξαρτησία, κριτήριο της άσκησης του νομοθετικού έργου, έρχεται σε αντίθεση με την άποψη ότι ο Λόγος είναι η ουσία της αυτονομίας.³⁶

Ως αντιστάθμισμα στους παθητικούς πολίτες προτείνει ότι κάθε μέλος της κοινότητας θα έχει τη δυνατότητα κοινωνικής ανόδου και οικονομικής ανεξαρτησίας. Οι ικανοί πολίτες με τα ταλέντα τους όχι μόνο θα μπορούν να διακριθούν μέσω ενός δίκαιου συναγωνισμού για οικονομική επιτυχία, αλλά θα ενισχυθεί με αυτόν τον τρόπο και η πολιτική συμμετοχή. Με τον περιορισμό των γαιοκτησιών των μεγάλων ιδιοκτητών δίνεται η δυνατότητα στους αγρότες να γίνουν ιδιοκτήτες γης και ταυτόχρονα να αποκτήσουν το δικαίωμα να ψηφίζουν.

Εδώ εγείρεται ένα πρόσθετο πρόβλημα, ότι η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου αντανακλά σημεία της άμεσης δημοκρατίας παρά της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.³⁷ Ο Καντ επιμένει ότι σε ένα ρεπουμπλικανικό κράτος ο λαός κυβερνά ο ίδιος διαμέσου των αντιπροσώπων του, τους οποίους έχει επιλέξει με ελεύθερες εκλογές. Δεδομένου τώρα ότι οι αντιπρόσωποι πράγματι εκπροσωπούν την γενική βούληση, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία μπορεί να είναι η καλύτερη πραγματιστική λύση στο πρόβλημα, ότι η υψηλού επιπέδου άμεση δημοκρατία είναι πρακτικά αδύνατη. Αλλά δεν υπάρχει φυσικά εγγύηση ότι οι αντιπρόσωποι στο ρεπουμπλικανικό κράτος θα νομοθετούν με τέτοιο τρόπο που να περιορίζουν το προσωπικό τους όφελος, αν και η νομοθετική τους δραστηριότητα πρέπει να εξελίσσεται εντός ενός θεσμικού πλαισίου το οποίο εμπεριέχει την καθολική αρχή του δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι το πολιτικό ιδανικό απαιτεί περισσότερα πολιτικά μέτρα από ό,τι ο Καντ οραματιζόταν. Ίσως ένα σύστημα από εκλεγμένους πολίτες που να μπορεί να ανακληθεί η εξουσία τους, ή δημοψηφισμάτων, και σίγουρα η πιθανότητα της ενεργής συμμετοχής όλων των πολιτών σε μια ποικιλία ενδιάμεσων πολιτικών οργανισμών και θεσμών.

Σοβαρό πρόβλημα της καντιανής πολιτικής ανάλυσης είναι επίσης, πως η νομική ισότητα και η μεγάλη οικονομική ανισότητα είναι ασύμβατες.³⁸ Ο Καντ θεωρεί ότι αντισταθμίζεται αυτό με το δικαίωμα κάθε πολίτη να επιδιώξει την οικονομική και κοινωνική άνοδο που επιθυμεί. Δεν είναι όμως έτσι, και μια σειρά συνθηκών το αποδεικνύουν. Οι μεγάλες οικονομικές ανισότητες για παράδειγμα αντιτίθεται με το ίσο δικαίωμα για δίκαιη δίκη. Ο πλούσιος και ο

³⁶ Van Der Linden (1988) 198.

³⁷ Van Der Linden (1988) 199-200.

³⁸ Van Der Linden (1988) 200-201.

φτωχός δεν έχουν ίση πρόσβαση σε νομικές συμβουλές και αντιπροσώπευση. Ανισότητα, επίσης, μπορεί να υπάρχει στο δικαίωμα για ελευθερία του λόγου και τύπου με τον πλουσιότερο πολίτη να ευνοείται λόγω ευκολότερης πρόσβασής του στα μέσα δημόσιου διαλόγου, η οποία οφείλεται στην οικονομική του δύναμη. Η θεσμοθέτηση κυβερνητικών προγραμμάτων για την υποστήριξη των φτωχών έχει μακροπρόθεσμες συνέπειες. Μπορούν να βελτιώνουν τη νομική και πολιτική κατάστασή τους αλλά επίσης θα ήταν παρατραβηγμένο να πούμε ότι μπορούν να κάνουν τη νομική και πολιτική πρόοδο εξίσου προσβάσιμη σε όλους.

Άρα, το ρεπουμπλικανικό ιδανικό του Καντ δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί πλήρως εντός ενός καπιταλιστικού συστήματος- ή τουλάχιστον, προκύπτει, αν λάβουμε σοβαρά υπόψη τον ισχυρισμό του, ότι το ρεπουμπλικανικό κράτος ορίζεται ως ένα κράτος που εγγυάται την πιο εκτεταμένη ελευθερία για τον καθένα η οποία είναι δυνατή για όλους.³⁹ Γενικά, ωστόσο, το ρεπουμπλικανικό κράτος μπορεί να παρουσιαστεί ως ενός κράτος που επιδιώκει την εξασφάλιση βασικών ίσων ελευθεριών και συνθηκών αυτονομίας.

2.2. Η αιώνια ειρήνη

Η διάρκεια των ρεπουμπλικανικών κρατών δεν μπορεί να εξασφαλιστεί παρά μόνο μέσα από τον μετασχηματισμό όσο γίνεται περισσότερων κρατών σε μη μοναρχικά και τη σύναψη διαρκούς ειρήνης ανάμεσά τους. Ο Καντ στο φυλλάδιο *Προς την Αιώνια Ειρήνη* κάνει σαφή διάκριση μεταξύ ανακωχής και ειρήνης, ονομάζοντας ειρήνη όχι την οποιαδήποτε μη εμπόλεμη κατάσταση αλλά τη διαρκή και έσχατη κατάσταση της ανθρωπότητας, η επίτευξη της οποίας, αποτελεί καθολικό αίτημα και μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου των μηχανισμών που προσφέρει η φύση.

Ο ανταγωνισμός των ανθρώπων επεκτείνεται και σε ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών με κύριο στόχο την κυριαρχία του ενός εις βάρος του άλλου. Ο πόλεμος ανάμεσα στα έθνη μπορεί να προκαλέσει όμως, επαναστάσεις και στο εσωτερικό των ρεπουμπλικανικών κρατών και να οδηγήσει σε νέα αυταρχικά καθεστώτα, επιστρέφοντας την πολιτική κατάσταση στο προηγούμενο στάδιο. Εξαιτίας αυτού του κινδύνου ο Καντ θεωρεί ότι χωρίς τη διαρκή ειρήνη απειλείται η διάρκεια των ρεπουμπλικανικών κρατών, και για αυτό ο μόνος δρόμος που μας δείχνει η φύση προς την αιώνια ειρήνη, είναι τα ρεπουμπλικανικά κράτη απορρίπτοντας τον πόλεμο να σχηματίσουν μια ομοσπονδία ελεύθερων κρατών, βασισμένη

³⁹ Van Der Linden (1988) 201.

στο διεθνές δίκαιο. «Φτάνει ένας ισχυρός και διαφωτισμένος λαός να συστήσει ένα ρεπουμπλικανικό πολίτευμα», ισχυρίζεται ο Καντ, να «αποτελέσει το επίκεντρο της ομοσπονδιακής ένωσης για άλλα κράτη που θα θέλουν να ενταχθούν σε αυτήν προκειμένου να διασφαλιστεί έτσι η κατάσταση ελευθερίας των κρατών σύμφωνα με την ιδέα του διεθνούς δικαίου» (AE 8:356). Και στη συνέχεια τα κράτη της ομοσπονδίας θα εξαπλώνουν σταδιακά τους θεσμούς τους στα άλλα έθνη, προκειμένου να μετατραπούν σε ρεπουμπλικανικά και να εισέλθουν σε αυτήν την ένωση κρατών η οποία θα επεκτείνεται διαρκώς. Η αιώνια ειρήνη ως η ειρήνη των ρεπουμπλικανικών κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο που θεμελιώνεται στο διεθνές δίκαιο και όχι μόνο στην δύναμη, αποτελεί το ύψιστο πολιτικό αγαθό για τον Καντ και το πλαίσιο ανάδυσης του ύψιστου ηθικού αγαθού, της ηθικής κοινότητας που θα περιλαμβάνει όλη την ηθικοποιημένη ανθρωπότητα.

Η αιώνια ειρήνη αποτελεί μια δυνατή πραγματικότητα, εφόσον τα κράτη πάντουν να είναι μοναρχικά και μετασηματιστούν σε ρεπουμπλικανικά, εφόσον διοικούνται με την βούληση όλου του λαού και όχι σύμφωνα με τις επιθυμίες αυταρχικών μοναρχών οι οποίοι συμπεριφέρονται σαν τα κράτη να τους ανήκουν αποφασίζοντας μόνο οι ίδιοι για το μέλλον τους. Ο Καντ στο πρώτο οριστικό άρθρο αναφέρει ότι η συγκρότηση ρεπουμπλικανικών κρατών εγγυάται την προοπτική επικράτησης της αιώνιας ειρήνης, διότι οι πολίτες του, οι οποίοι άρχουν σε ένα τέτοιο κράτος, δε θα επιθυμούν να κάνουν πόλεμο, εξαιτίας του υψηλού κόστους που θα επωμισθούν για τη διεξαγωγή του και της έκθεσης της ζωής τους σε κίνδυνο. Επιπλέον, θα επιθυμούν να αποφύγουν τον πόλεμο εξαιτίας των σημαντικών δυσκολιών και ζημιών που προκαλεί στη διεξαγωγή του εμπορίου. Αντίθετα, οι μονάρχες των απολυταρχικών καθεστώτων, οι οποίοι θεωρούν το κράτος ιδιοκτησία τους, πιθανόν να μην έχουν τις ίδιες αναστολές προκειμένου να επιδιώξουν μεγαλύτερο πλούτο ή ισχύ διαμέσου ενός νικηφόρου πολέμου (AE 8:351). Χωρίς αυτό φυσικά να σημαίνει ότι πάντοτε οι μονάρχες θα προχωρούν σε πόλεμο, ενώ οι πολίτες του ρεπουμπλικανικού κράτους θα αποφασίζουν πάντοτε εναντίον του. Δεν μπορεί, επομένως, να υπάρξει εγγύηση ότι μέσω των φυσικών μηχανισμών θα προκύψει οπωσδήποτε η αιώνια ειρήνη, ότι η επιβάρυνση από τον πόλεμο και τα οφέλη του εμπορίου θα οδηγήσουν τα έθνη να γίνουν μη μοναρχικά κράτη των οποίων οι πολίτες δε θα επιθυμούν πλέον να συντηρούν τους πολέμους. Ούτε είναι σίγουρο ότι οι πολίτες σε ένα ρεπουμπλικανικό κράτος θα επιλέγουν να πράττουν πάντοτε το ορθό προτιμώντας την ειρήνη.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Καντ για την ελευθερία της βούλησης και το ριζικό κακό, ο άνθρωπος έχει ίση ελευθερία στο να επιλέγει το καλό με το να επιλέγει το κακό και η επιλογή του αυτή δεν μπορεί να είναι θέμα φυσικής προδιάθεσης, παρά της δικής του ελεύθερης επιλογής να ενσωματώνει στους γνώμονές του τις αρχές της ηθικότητας ή της φιλαυτίας. Επομένως, ανεξάρτητα από την ώθηση της φύσης προς την ειρήνη η απόφαση για

το αν ο άνθρωπος θα χρησιμοποιήσει τις φυσικές του προδιαθέσεις προς το καλό ή το κακό, πρέπει να είναι αποτέλεσμα της δικής του ελεύθερης επιλογής. Για αυτό η απόρριψη του κακού του πολέμου και η επιλογή του αγαθού της ειρήνης δεν μπορεί να επιβληθεί μόνο με τους φυσικούς μηχανισμούς του πολέμου και της τάσης των μη μοναρχικών κρατών να συνασπίζονται προς αποφυγή του, αλλά πρέπει να αποτελεί προϊόν της ελεύθερης επιλογής του.⁴⁰ Το έργο αυτό αναλαμβάνει ο ηθικός πολιτικός.

2.3. Ο ρόλος του ηθικού πολιτικού στη δημιουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους και στην επίτευξη της αιώνιας ειρήνης

Η θέσπιση και η διατήρηση ενός δικαίου πολιτεύματος δεν είναι εφικτή μόνο από τους μηχανισμούς της φύσης, αλλά χρειάζεται, πιστεύει ο Καντ, ένας ηθικός πολιτικός που θα μετασχηματίσει το κράτος σε ρεπουμπλικανικό επιλέγοντας τους σωστούς νόμους, ένας πολιτικός που θεωρεί «απολύτως απαραίτητο να συνδέσει την έννοια του δικαίου με την πολιτική και μάλιστα να την αναγάγει σε περιοριστικό όρο της τελευταίας» (AE 8:372). Ο μετασχηματισμός του πολιτεύματος θα γίνει από τον ηθικό πολιτικό επειδή αυτός επιλέγει «τις πολιτικές αρχές της πολιτικής φρόνησης έτσι, ώστε να μπορούν να συνυπάρχουν με την ηθική» (AE 8:372). Ο ηθικός πολιτικός, δηλαδή, δεν υιοθετεί την ηθικότητα στη πολιτική, όπως ο ηθικολόγος πολιτικός, παρά η πολιτική του προκύπτει από τις ηθικές αρχές του⁴¹. Έργο του ηθικού πολιτικού είναι να εντοπίζει τις αδυναμίες του πολιτεύματος του κράτους του και στη συνέχεια να προχωρά στις απαραίτητες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις έτσι ώστε προοδευτικά να μετατραπεί σε ένα δίκαιο κράτος.

Η αλλαγή προς το ιδανικό πολίτευμα πρέπει κατά τον Καντ να είναι μια διαδικασία συνεχούς και σταδιακής προόδου, αν και σημειώνει την ανάγκη για επαναστάσεις ως τον μόνο τρόπο να αλλάξουν μερικά αντίθετα καθεστάτα σε έννομα πολιτεύματα: «ακόμη κι αν με την ορμητικότητα μιας επανάστασης που έχει προκύψει από το κακό πολίτευμα εγκαθιδρυόταν με παράνομο τρόπο ένα περισσότερο έννομο πολίτευμα» (AE 8:372). Είναι σημάδι του πολιτικού του ρεαλισμού ότι αναγνωρίζει πως τα κράτη δεν συγκροτούνται σε ομαλές συνθήκες ειρηνικής διαπραγμάτευσης, αλλά μέσα σε συνθήκες βίας και αδικίας, και πολλές φορές ύστερα από πολέμους και επαναστάσεις.⁴² Σε αυτήν την περίπτωση ο ηθικός πολιτικός μπορεί να αναδείχθηκε με τη χρήση αθέμιτων μέσων, αλλά για τον Καντ δεν έχει σημασία ο τρόπος με τον οποίο απέκτησε την εξουσία. Είναι ηθικός γιατί αποδέχεται «τον γνώμονα της

⁴⁰ Guyer (2013) 503.

⁴¹ Van Der Linden (1988) 171.

⁴² Guyer (2013) 506.

αναγκαιότητας μιας τέτοιας αλλαγής, ώστε να παραμένει σε διαρκή προσέγγιση του σκοπού (του καλύτερου, σύμφωνα με τους νόμους του δικαίου, πολιτεύματος)» (AE 8:372). Ο Καντ αναθέτει την υποχρέωση στον ηθικό πολιτικό να προχωρά σε προοδευτικό μετασχηματισμό του κράτους του αποδεχόμενος τη σταδιακή πολιτειακή μεταβολή ως τον μόνο δρόμο προκειμένου να μην υπάρξει βίαιη αντίδραση από τους πολίτες, η οποία θα κατέστρεφε την προσπάθεια και θα οδηγούσε την πολιτεία στην αναρχία και στην ανάδυση πιθανόν ενός νέου αυταρχικού καθεστώτος. Ο ηθικός πολιτικός προχωρά προσεχτικά, αλλά δε χάνει τη θέα του έσχατου σκοπού. Μπορεί να γνωρίζει ότι το υπάρχων πολίτευμα είναι ακόμη μακριά από το ιδανικό, αλλά συνειδητοποιεί επίσης ότι το να πιέσει την αλλαγή μπορεί οδηγήσει στην καταπίεση και σε χειρότερο πολίτευμα.⁴³ Ο ηθικός πολιτικός θα επιδιώξει να δημιουργηθεί προοδευτικά μια οργανωμένη πολιτεία με δίκαιο πολίτευμα, η οποία θα στηρίζεται σε έγκυρη νομοθεσία και θα διασφαλίζει την ελευθερία όλων των πολιτών. Στη δίκαιη κοινωνία το ανθρώπινο γένος θα μπορέσει να πραγματώσει τους σκοπούς του, με απώτερο σκοπό την ηθικοποίηση. Η πολιτεία αυτή θα μετασχηματίζεται συνεχώς επιδιώκοντας την καλύτερη δυνατή κατάσταση για τον ανθρώπινο γένος, λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές εξελίξεις, τις κοινωνικές αλλαγές και τις ανάγκες κάθε εποχής («ΘΠ» 8:309-10). Ο μετασχηματισμός αυτός των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών εκφράζει το ιδιαίτερο καθήκον μας να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό.

Το ότι επιβάλλεται από τον Καντ ο κυβερνήτης του ρεπουμπλικανικού κράτους να είναι ένας ηθικός πολιτικός, ο οποίος θα δημιουργήσει ένα δίκαιο σύνταγμα, φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει στην «Θεωρία του Δικαίου» στη *Μεταφυσική των Ηθών*, ότι τα δικαϊκά καθήκοντα μπορούν να εφαρμόζονται με εξωτερικές κυρώσεις, ανεξάρτητα από τα κίνητρα όσων πρέπει να τα επιτελούν. Η αντίφαση αυτή δεν υφίσταται στην πραγματικότητα, διότι ο Καντ αποδέχεται πως ένα σύστημα που θα επιβάλλει δίκαιους νόμους αναγκασμού των πολιτών με πρακτικώς αποτελεσματικές και ηθικώς ενδεδειγμένες κυρώσεις, πρέπει να δημιουργείται και να διατηρείται από ανθρώπους.⁴⁴ Ακόμη κι αν ένα δίκαιο πολιτικό σύστημα στηρίζεται σε νόμους αναγκασμού και οι πολίτες υπακούν μόνο για φρονησιακούς λόγους, πρέπει πάντοτε να υποθέτουμε ότι οι δίκαιοι νόμοι επιλέγονται και επιβάλλονται από μια δίκαιη εξουσία και ότι η δικαιοσύνη ενός τέτοιου συστήματος μπορεί να διατηρείται μόνο αν όσοι έχουν την εξουσία έχουν επιλέξει να την ασκούν με δίκαιο τρόπο. Ακόμη όμως, κι αν υπάρχει ένα πραγματικό δίκαιο έννομο σύστημα, και τότε υπάρχει ο κίνδυνος διαφθοράς των αρχόντων του, αν δε δεσμεύονται να διασφαλίζουν και να διατηρούν τη δικαιοσύνη. Ο ηθικός πολιτικός επομένως, είναι αναγκαίος για τη θεμελίωση και τη

⁴³ Van Der Linden (1988) 171.

⁴⁴ Van Der Linden (1988) 171.

διατήρηση του τέλειου κράτους, διαφορετικά αυτό θα κινδυνεύει διαρκώς να εκφυλιστεί και κάποια στιγμή να καταρρεύσει μέσα στη διαφθορά χωρίς να επιτελέσει τον σκοπό του, την εξασφάλιση όλων των συνθηκών έτσι ώστε το ανθρώπινο γένος να οδηγηθεί στην ανάπτυξη όλων των προδιαθέσεων του και να δημιουργήσει την ηθική κοινότητα.

Καθοριστικός είναι επίσης ο ρόλος των ηθικών πολιτικών των ρεπουμπλικανικών κρατών στην επίτευξη της αιώνιας ειρήνης. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα τα μέσα που μεταχειρίζεται η φύση για να οδηγήσει το ανθρώπινο γένος στην αιώνια ειρήνη δεν επαρκούν, εφόσον είναι πιθανό ούτε ρεπουμπλικανικά κράτη να δημιουργηθούν ούτε οι πολίτες τους να επιλέξουν την ειρήνη, έστω κι αν η επιβάρυνση από τον πόλεμο είναι δυσβάσταχτη ή τα οφέλη του εμπορίου σημαντικά, και να ενωθούν, συνάπτοντας ειρήνη, σε μια ομοσπονδία με άλλα μη μοναρχικά κράτη. Σύμφωνα με τον Καντ είναι απαραίτητοι οι ηθικοί πολιτικοί οι οποίοι αν χρησιμοποιήσουν τους μηχανισμούς που παρέχει η φύση για την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης, έχοντας ως ηθική πρόθεση την κατάκτησή της, τότε αυτή θα προκύψει. Όπως γράφει ο Καντ «τούτο συμβαίνει επειδή η a priori δεδομένη καθολική βούληση (σε ένα λαό ή στη σχέση διαφόρων λαών μεταξύ τους) είναι ακριβώς αυτή που καθορίζει τι είναι δίκαιο μεταξύ ανθρώπων· όμως αυτή η ένωση της βούλησης όλων, αρκεί μόνο να εφαρμόζεται στην πράξη με συνέπεια, μπορεί σύμφωνα με το μηχανισμό της φύσης να είναι συγχρόνως η αιτία που θα προκαλέσει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα και θα προσδώσει δραστηριότητα στην έννοια του δικαίου» (AE 8:378). Η φύση μπορεί να παρέχει τα μέσα για μια ειρηνική διεθνή τάξη αλλά τίποτε πέρα από τα μέσα.⁴⁵ Η ορθή χρήση τους με σκοπό τη δικαιοσύνη και την ειρήνη σε παγκόσμιο επίπεδο είναι έργο του ανθρώπου ως αποτέλεσμα συνειδητής ηθικής επιλογής.

2.4. Το Ύψιστο Πολιτικό Αγαθό ως αναγκαίο στάδιο για το Ύψιστο Ηθικό Αγαθό

Το ρεπουμπλικανικό κράτος για τον Καντ είναι η πολιτική κοινότητα η οποία θα προετοιμάσει την εμφάνιση της ηθικής κοινότητας, αλλά στην ουσία δεν υποστηρίζει ότι το τέλειο κράτος στερείται ηθικότητας.

Η αντικοινωνική κοινωνικότητα διευκολύνει εν γένει την έλευση του τέλειου κράτους, το οποίο αποτελεί στόχο της φύσης. Οι άνθρωποι όπως είδαμε θα προσπαθήσουν να αποφύγουν τα αρνητικά αποτελέσματα της ανεξέλεγκτης ελευθερίας και του ασυγκράτητου ανταγωνισμού που εμφανίζονται κατά τη συμβίωσή τους, δημιουργώντας μια νόμιμα

⁴⁵ Guyer (2013) 505.

επιβαλλόμενη ισότητα σε καθεστώς ελευθερίας έτσι ώστε κάθε πολίτης να μπορεί να επιδιώκει τους ατομικούς του σκοπούς. Έτσι, ενώ η φύση μπορεί να επιβάλει στην ανθρωπότητα να αναζητήσει λύση στο πρόβλημα της «να φτάσει σε μια κοινωνία πολιτών που θα απονέμει γενικά το δίκαιο» («ΓΙ» 8:22), η φύση δεν μπορεί να επιβάλει στην ανθρωπότητα να γίνει ενάρετη.⁴⁶ Το ρεπουμπλικανικό κράτος δεν μπορεί να αποτελέσει το πολιτικό πλαίσιο όπου εξασφαλίζεται η δικαιοσύνη, η ισότητα και η ελευθερία όλων να επιδιώξουν τους σκοπούς τους και άρα την ηθικοποίησή τους, τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη δυνατότητα ηθικής τελειοποίησης των ανθρώπων, στηριγμένο αποκλειστικά στους φυσικούς μηχανισμούς. Η ιστορία της ανθρωπότητας από αυτήν την σκοπιά παρουσιάζεται από τον Καντ ως μια απλώς φυσική ιστορία χωρίς την ηθική από πίσω.⁴⁷ Το ρεπουμπλικανικό κράτος όπως φάνηκε από την παρουσία του ηθικού πολιτικού αποτελεί συνδυασμό των φυσικών μηχανισμών και της ανθρώπινης βούλησης. Η φύση παρέχει τα μέσα για την υλοποίησή του, αλλά φαίνεται πως δεν επαρκεί. Στην *Αιώνια Ειρήνη* ο Καντ ισχυρίζεται ότι παρόλο που οι καταναγκαστικοί τρόποι για την εγκαθίδρυση της δικαιοσύνης σε εθνικό επίπεδο και τα απαραίτητα μέσα για την εγκαθίδρυση της ειρήνης σε παγκόσμιο επίπεδο μπορεί να επινοηθούν ακόμη κι από ένα «έθνος διαβόλων» (*AE* 8:366), αυτοί μπορούν στην ουσία να θεσπιστούν και να διατηρηθούν μόνο από «ηθικούς πολιτικούς» (*AE* 8:372), που θα κάνουν μόνοι τους την επιλογή ανεξάρτητα από τη δική τους αρετή, να θεσπίσουν καταναγκαστικούς νόμους με τρόπους με τους οποίους ακόμη κι αυτοί που δεν είναι ενάρετοι να τους επιβληθεί να πράττουν, τουλάχιστον εξωτερικά, σε συμφωνία με αυτές τις εντολές της ηθικότητας που αφορούν τη διατήρηση της εξωτερικής ελευθερίας και να επιβάλλουν αυτούς τους νόμους δίκαια.⁴⁸ Ο ηθικός πολιτικός λοιπόν έχοντας ο ίδιος αποδεχτεί τον ηθικό νόμο, θα δημιουργήσει τους σωστούς νόμους για την πολιτεία σύμφωνα με το κοινωνικό συμβόλαιο μέσα από το πρίσμα της γενικής (καθολικής) βούλησης. Θα εξασφαλίσει έτσι τις συνθήκες για να μπορέσουν οι άνθρωποι να εκπληρώσουν τον ηθικό σκοπό που τους έχει ορίσει η φύση, τη δημιουργία της ηθικής κοινότητας ως αποτέλεσμα της ηθικοποίησής τους. Δεν είναι δυνατόν όμως ο νομοθέτης του ρεπουμπλικανικού κράτους που είναι κατά βάση ο κυβερνήτης να ενεργεί για την ηθικοποίηση των πολιτών, έτσι ώστε να προσεγγίσουν το ύψιστο αγαθό για το ανθρώπινο γένος, αν δεν είναι κι ο ίδιος ηθικός. Η ηθικότητα επομένως προβάλλει όχι μόνο ως προϊόν αλλά και ως εν μέρει προϋπόθεση του τέλειου κράτους, ή όπως ισχυρίζεται ο Ρουσσώ «το αποτέλεσμα πρέπει να γίνει η αιτία».

Ο άνθρωπος κατά τον Καντ έχει καθήκον να επιδιώκει και να δημιουργήσει κάποια στιγμή το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα όπως και την ηθική κοινότητα. Είναι σημαντικό επίσης για

⁴⁶ Guyer (2011) 116.

⁴⁷ Van Der Linden (1988) 153.

⁴⁸ Guyer (2011) 117.

τον Καντ ότι είναι πάντοτε δυνατόν για τον άνθρωπο να πράττει ό,τι επιτάσσει η ηθικότητα, ότι το «δέον» προϋποθέτει πάντα το «δύνασθαι»⁴⁹ (AE 8:370). Ότι ο άνθρωπος μπορεί να υλοποιήσει τους σκοπούς της φύσης διαμέσου των μηχανισμών που του παρέχει. Ο Καντ δεν ισχυρίζεται ότι η φύση θα πραγματώσει τους σκοπούς αυτούς για τον άνθρωπο μέσω των μηχανισμών της ούτε ότι θα τον αναγκάσει με κάποιο τρόπο να τους υλοποιήσει, αλλά ότι είναι εφικτό να πραγματωθούν από τον άνθρωπο και η φύση προσφέρει τα μέσα για αυτό, μόνο όμως τα μέσα. Η φύση παρέχει τις ευκαιρίες όπως είδαμε στην «Πιθανή Ιστορία του Ανθρώπινου Γένους» για την ανάπτυξη της ατομικής ορθολογικότητας και στην «Γενική Ιστορία» και στην *Αιώνια Ειρήνη* για την ανάπτυξη της συλλογικής, εθνικής και διεθνούς ορθολογικότητας.⁵⁰ Το αν θα εξελιχθούν στο έπακρο ή όχι οι ανθρώπινες καταβολές, το αν θα επιτύχει το ανθρώπινο γένος τη δημιουργία της ρεπουμπλικανικής πολιτείας και εν συνεχεία της ηθικής κοινότητας ή όχι, εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τον άνθρωπο ως αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του.

Το ρεπουμπλικανικό κράτος δεν στερείται ηθικότητας κατά τον Καντ, ο οποίος μπορεί να θεωρεί πως ένα καλά οργανωμένο κράτος ωθεί το άνθρωπο «να είναι, αν και όχι ένας ηθικά καλός άνθρωπος, εντούτοις ένας καλός πολίτης» (AE 8:366), εντούτοις ένα αληθινά δίκαιο νομικό σύστημα διευκολύνει την ανάπτυξη της ηθικής προδιάθεσης. Ο καταναγκασμός του κράτους προβάλλει αναγκαίως στις περιπτώσεις που τα υποκείμενα προσπαθούν να παραβιάσουν τους νόμους βλάπτοντας την ελευθερία των άλλων και εμποδίζει μια σειρά από κακές πράξεις δημιουργώντας ένα ασφαλές πλαίσιο για τον άνθρωπο που επιθυμεί να πράττει ηθικά. Ο φόβος για την παράνομη συμπεριφορά των άλλων αποτελεί εμπόδιο στην εκπλήρωση των καθηκόντων της αρετής και η ύπαρξη των αστικών ελευθεριών δημιουργεί ένα κλίμα στο οποίο ο πρακτικός λόγος μπορεί να ακμάσει.⁵¹

Το ότι η ηθική κοινότητα μπορεί να αναδυθεί μόνο εντός ενός κράτους δικαίου ενισχύεται και από το γεγονός πως το ρεπουμπλικανικό κράτος ως ένα κράτος με σύνταγμα που εγγυάται ίση εξωτερική ελευθερία για όλους τους πολίτες και όλους τους νόμους του, δίνει τη δυνατότητα σε κάθε πολίτη να επιδιώξει, στα επιτρεπτά από το νόμο όρια, την ευτυχία που επιθυμεί. Να επιδιώξει δηλαδή την εκπλήρωση των ατομικών του σκοπών. Το ότι οι νόμοι στο ιδανικό κράτος στηρίζονται στην Καθολική Αρχή του Δικαίου, επιτρέπει σε κάθε πολίτη να επιδιώξει τους ατομικούς σκοπούς του σε καθεστώς ελευθερίας με την προϋπόθεση ότι αυτοί είναι νόμιμοι.

⁴⁹ Guyer (2013) 504.

⁵⁰ Guyer (2013) 611.

⁵¹ Van Der Linden (1988) 158.

Η έμφαση που δίνει ο Καντ στην ηθική προπαρασκευαστική λειτουργία του ρεπουμπλικανικού κράτους, ώστε σταδιακά να χάσει τον καταπιεστικό του χαρακτήρα και να δώσει τη θέση του σε μια ηθική κοινότητα, φαίνεται και από το ότι οι νόμοι σταδιακά θα σταματήσουν να είναι αναγκαστικοί για τους πολίτες. Τα ενάρετα υποκείμενα στο τέλειο κράτος θα υπακούουν στους νόμους όχι γιατί επιβάλλονται αναγκαστικά, αλλά διότι τα υποκείμενα τους αποδέχονται για τους ορθούς λόγους, τους αποδέχονται γιατί είναι δίκαιοι και δε θα επιθυμούν να τους παραβιάζουν πια. Επίσης, η σταδιακή βελτίωση των νόμων θα έχει ως αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι πολίτες να αισθάνονται ότι αυτοί είναι οι σωστοί νόμοι και να επιθυμούν να προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με αυτούς από δική τους επιλογή κι όχι από το φόβο της ποινής.

Επιπλέον, είναι καθήκον κάθε ανθρώπου αλλά και του ανθρώπινου γένους συνολικά, να επιδιώκει τη θέσπιση του δίκαιου ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, γεγονός που ενισχύει την ηθικότητα του ρεπουμπλικανικού κράτους. Το τέλειο κράτος θέτει έναν σκοπό που αποτελεί ένα ευρύ καθήκον. Αυτό είναι από μια άποψη το καθήκον να προωθούμε το ύψιστο αγαθό.

Σχετικά με την ειρήνη μεταξύ των εθνών τα πράγματα είναι λίγο διαφορετικά διότι, σύμφωνα με τον Καντ, οι διεθνείς νόμοι δεν έχουν αναγκαστικό χαρακτήρα και η υπακοή σε αυτούς πρέπει να είναι εθελοντική. Η «ομοσπονδία των ελευθέρων κρατών» αποτελεί «μια συμμαχία ειρήνης» για τον Καντ με σκοπό τη διασφάλιση της ελευθερίας των σύμμαχων κρατών χωρίς κεντρική εξουσία και νόμους αναγκασμού, με προοπτική επέκτασής της σε όλα τα μη μοναρχικά κράτη (AE 8:356). Η χαλαρή αυτή ένωση των εθνών θεωρείται από τον ίδιο προτιμότερη για τον κόσμο μας τώρα, επειδή δεν ακολουθείται από τον κίνδυνο του παγκόσμιου δεσποτισμού. Πιστεύει ότι «ένα τέτοιο μόρφωμα θα περιείχε μια αντίφαση, εφόσον κάθε κράτος ενέχει τη σχέση ενός ανώτερου (νομοθετούντος) προς έναν κατώτερο (υπακούοντα, δηλαδή λαό)» (AE 8:354). Παρόλα αυτά όμως ακόμη και μια τέτοια κατάσταση είναι «σύμφωνα με την ιδέα του Λόγου, καλύτερη από τη συγχώνευση των κρατών μέσω μιας υπέρτερης τους δύναμης η οποία τείνει να μετασχηματιστεί σε μιαν οικουμενική μοναρχία» (AE 8:367), αν και υποστηρίζει ότι μια παγκόσμια διακυβέρνηση συνιστά σιγουρότερο θεμέλιο της διαρκούς ειρήνης. Στην ηθική κοινότητα όμως δε θα υπάρχει ανησυχία να μετεξελιχθεί «η παγκόσμια ρεπουμπλικανική πολιτεία» σε δεσποτισμό, διότι η ειρήνη θα στηρίζεται σε κοινότητες αυτόνομων νομοθετών και έτσι μπορούμε να περιμένουμε ότι μέσα σε αυτήν την κοινότητα τα εθνικά σύνορα θα χάσουν προοδευτικά τη σημασία τους ή θα εγκαταλειφθούν.⁵² Η ομοσπονδία των μη μοναρχικών κρατών συμβάλλει

⁵² Van Der Linden (1988) 160.

στην εμφάνιση της ηθικής κοινότητας και θέτει έναν σκοπό που αποτελεί ευρύ καθήκον. Αυτό είναι άλλη μια άποψη του καθήκοντος να προωθούμε το ύψιστο αγαθό.

Από τα ανωτέρω είναι φανερό πως η ηθικότητα είναι απαραίτητη για την υλοποίηση του τέλειου κράτους και το ίδιο απαραίτητη είναι για την παγκόσμια ειρήνη. Η απειλή της τιμωρίας συμβάλει στη γενική δέσμευση στο νόμο, όπως κι ο ανταγωνισμός των υποκειμένων στην πολιτική πρόοδο. Το ρεπουμπλικανικό κράτος όμως και η αιώνια ειρήνη δεν μπορούν να θεμελιώνονται σε τέτοια μη ηθικά κίνητρα. Επομένως, η πολιτική πρόοδος και η ηθική πρόοδος φαίνεται πως είναι συσχετισμένες πρόοδοι και αυτό ενισχύει περισσότερο την ιδέα της ιδανικής πολιτικής τάξης ως μια ηθική τάξη.⁵³

Γίνεται κατανοητό ακόμη ότι η πραγμάτωση του ύψιστου πολιτικού αγαθού θα διευκολύνει την πραγμάτωση του ύψιστου ηθικού αγαθού, αφού η εξωτερική ελευθερία όλων των ανθρώπων εγγυημένη από την ειρήνη εντός των ρεπουμπλικανικών πολιτειών και μεταξύ τους, δημιουργεί χώρο για αυτόνομη πράξη και μειώνει τον αριθμό των ευκαιριών για προώθηση της ανήθικης συμπεριφοράς. Στην ηθική κοινωνία η ανθρωπότητα θα ενωθεί διαμέσου μιας ομοσπονδίας τέλειων κρατών. Για τον Καντ όμως αυτή η ενοποίηση δεν αποτελεί την ουσία της ηθικής κοινότητας. Περισσότερο, είναι ένα ρεαλιστικό πλαίσιο που χρειάζεται για να μπορέσει να δημιουργηθεί η ηθική κοινότητα. Στην ουσία, η ηθική κοινότητα είναι μια «εσωτερική» ενοποίηση της ανθρωπότητας.⁵⁴ Όλα τα ανθρώπινα όντα θα ενοποιηθούν σε αυτή την κοινότητα διαμέσου της ηθικής προδιάθεσης. Θα υπακούν τον ηθικό νόμο με ηθικό κίνητρο και θα ενεργούν μόνο από καθήκον και από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο, και όχι σύμφωνα με το καθήκον όπως στο τέλειο κράτος, αποδίδοντας αξία στην έλλογη ανθρώπινη ιδιότητα όλων και στην άσκησή της, που σημαίνει να αποδέχονται την ικανότητά τους να θέτουν και να επιδιώκουν σκοπούς ελεύθερα, τους οποίους και θα προωθούν κι ίδιοι υιοθετώντας τους ως δικούς τους.

Στην ηθική κοινωνία κατά τον Καντ, οι άνθρωποι δεν επαρκεί να είναι μόνο καλοί πολίτες, αλλά θα είναι ηθικά καλοί άνθρωποι, που σημαίνει ότι δεν αρκεί να αποδέχονται ότι όλοι οι πολίτες μπορούν να επιδιώκουν ελεύθερα τους νόμιμους σκοπούς τους, όπως κι οι ίδιοι, αλλά ότι έχουν καθήκον να υιοθετούν αυτούς τους σκοπούς και να προωθούν τη συστηματική πραγμάτωσή τους ως σκοπό της ηθικότητας. Συνεπώς, για τον Καντ το ρεπουμπλικανικό κράτος και η ένωση των ρεπουμπλικανικών κρατών είναι εντελώς διαφορετικά από την ηθική κοινωνία, της οποίας σκοπός είναι η προώθηση και πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού.

⁵³ Van Der Linden (1988) 161.

⁵⁴ Van Der Linden (1988) 160.

Κεφάλαιο 3^ο. Η δημιουργία της ηθικής κοινότητας

Ως τελευταίο πλέον στάδιο της ανθρώπινης πορείας προς την εκπλήρωση του ηθικού σκοπού της προβάλλει η δημιουργία της ηθικής κοινότητας, στην οποία τα έλλογα υποκείμενα θα θέτουν και θα επιδιώκουν σκοπούς υπακούοντας στον ηθικό νόμο. Πρόκειται στη ουσία για ένα Κράτος των Σκοπών, την ιδέα για έναν κόσμο έλλογων αυτόνομων νομοθετών όπως παρουσιάζεται από τον Καντ στα *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, η οποία και πραγματώνεται στη σκέψη του Καντ με τη μορφή της ηθικής κοινότητας.

Ο Καντ θεωρεί ότι για τον άνθρωπο είναι υποχρεωτικό να αφήσει πίσω του το ρεπουμπλικανικό κράτος και να προχωρήσει στη σύσταση της ηθικής κοινότητας, εφόσον, όπως είδαμε, στο ρεπουμπλικανικό κράτος δεν είμαστε ούτε αναγκαστικά ηθικοί ούτε αναγκαστικά ευτυχισμένοι. Ο Καντ αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία του για την ηθική κοινότητα στο έργο του *Η Θρησκεία Εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο* τονίζει ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να παραμείνει εντός μιας πολιτικής κοινότητας, διότι οι νόμοι του κράτους δεν μπορούν να διαπιστώσουν τα ηθικά μας κίνητρα, το αν πράττουμε δηλαδή κινούμενοι από καθήκον, ούτε τους ηθικούς σκοπούς μας, το αν σεβόμαστε όλα τα υποκείμενα ως αυτοσκοπούς.⁵⁵ Κάθε προσπάθεια επιβολής αυτών αποτελεί αντίφαση, καθώς παραβιάζει την αυτονομία στο όνομα της αυτονομίας. Ο Καντ βλέπει μόνο μια ελπίδα στην προώθηση της επέκτασης της ηθικής αρετής και στην αντιμετώπιση των ανήθικων συμπεριφορών μας, την ηθική κοινότητα. Κατά τους ισχυρισμούς του στην *Θρησκεία* μόνο μέσα σε μια ηθική κοινότητα μπορεί να υποστηριχθεί η ηθική μεταστροφή των υποκειμένων προς το καλό με την συμβολή των άλλων μελών, διότι το ένα αναγνωρίζει την αξία του άλλου και αλληλοϋποστηρίζονται στην ηθική προσπάθεια που είναι αποτέλεσμα της δικής τους και μόνο επιλογής να υπακούσουν στον ηθικό νόμο.

Η άποψη αυτή του Καντ συνδέεται με τις αλλαγές στην θεωρία του για το ύψιστο αγαθό όπως διαπιστώνονται από τη σύγκριση των κύριων έργων του για αυτό, στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* και στη *Θρησκεία* που θα δούμε παρακάτω. Στην *Δεύτερη Κριτική* το ύψιστο αγαθό αποτελεί για τον Καντ ένα σύστημα σχέσεων στο οποίο η ευδαιμονία αποδίδεται σε επακριβή αναλογία προς την αρετή του κάθε υποκειμένου, ενώ στη *Θρησκεία* το ύψιστο αγαθό μετατρέπεται σε μια κοινωνική έννοια, σε ένα σύστημα σχέσεων στο οποίο

⁵⁵ Sullivan (1994) 88.

η μέγιστη γενική ευδαιμονία σε συνάρτηση με την αρετή προκύπτει από τη μέγιστη αρετή όλων.

3.1. Το Κράτος των Σκοπών ως μια μορφή ηθικής κοινότητας

3.1.1. Τι είναι το κράτος των σκοπών

Ο Καντ στα *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* διατυπώνει τη θέση ότι όταν κάθε έλλογον θεωρεί τον εαυτό του ως καθολικό νομοθέτη οδηγούμαστε στη σκέψη ότι μπορεί να υπάρξει ένα κράτος των σκοπών (ΚΣ). Με τον όρο «κράτος» εννοεί «τη συστηματική ένωση διάφορων έλλογων όντων μέσω κοινών νόμων» ή αναλυτικότερα τη «συστηματική ένωση όλων των σκοπών σε ένα σύνολο (αποτελούμενο τόσο από τα έλλογα όντα ως αυτοσκοπούς όσο και από τους υποκειμενικούς νόμους που βάζει καθένα ξεχωριστά)» (*ΘΜΗ* 4:433). Το κράτος των σκοπών είναι η συστηματική ένωση όλων των σκοπών σε ένα σύνολο, το οποίο αποτελείται από τα έλλογα όντα ως αυτοσκοπούς και από τους υποκειμενικούς σκοπούς του κάθε έλλογου όντος. Πρόκειται για μια κοινωνία ηθικών υποκειμένων με αρχή τον ανώτατο ηθικό νόμο, ο οποίος ορίζει ότι πρέπει να φερόμαστε στον εαυτό μας και στους άλλους ποτέ μόνο ως μέσα αλλά πάντα συγχρόνως και ως σκοπούς⁵⁶ τηρώντας τη δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής (ΚΠ). Δημιουργείται όταν όλα τα έλλογα όντα θέτουν και υπακούουν σε αυτόν τον νόμο ως έκφραση της αυτονομίας τους. Ο Καντ το ονομάζει «κράτος των σκοπών», διότι ο νόμος αυτός καθορίζει τις σχέσεις των έλλογων όντων μεταξύ τους ως σκοπών και ως μέσων. Ο ορισμός του κράτους των σκοπών δίνεται πληρέστερα παρακάτω από τον ίδιο στη φράση «έτσι όμως δημιουργείται μια συστηματική ένωση των έλλογων όντων μέσω κοινών αντικειμενικών νόμων δηλαδή ένα κράτος που μπορεί να ονομαστεί (και βέβαια δεν είναι παρά ένα ιδεώδες) «κράτος των σκοπών», γιατί αυτοί οι νόμοι καθορίζουν ακριβώς τις σχέσεις αυτών των όντων μεταξύ τους ως σκοπών και ως μέσων» (*ΘΜΗ* 4:433).

Το να αντιμετωπίζεται η ανθρώπινη ιδιότητα ως αυτοσκοπός σημαίνει ότι, διασφαλίζεται η δυνατότητά του ανθρώπου να θέτει ελεύθερα σκοπούς και να προωθείται η πραγμάτωση αυτών άμεσα και έμμεσα.⁵⁷ Όταν όλοι οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ως αυτοσκοποί διασφαλίζεται η ύπαρξη κι η ελευθερία τους, νοουμένων ως «ολότητα» (*ΘΜΗ* 4:436) με «συστηματική ένωση», και ταυτόχρονα προωθείται η πραγμάτωση όσο το δυνατόν περισσότερων από τους ελεύθερα επιλεγμένους σκοπούς τους ως «ολότητα» με «συστηματική σύνδεση». Επομένως, και το να πράττουμε μόνο σύμφωνα με γνώμονες που

⁵⁶ Guyer (2011) 90.

⁵⁷ Guyer (2013) 350.

είναι λογικά συνεπείς με ένα κράτος των σκοπών και να προσπαθούμε να δημιουργηθεί ένα τέτοιο κράτος. Έτσι, ο Καντ προχωρά στη Διατύπωση του Κράτους των Σκοπών (ΔΚΣ) στην οποία προβάλλει την ανάγκη για «τέλειο προσδιορισμό» κάθε γνώμονα όπου: «όλοι οι γνώμονες που πηγάζουν από τη δική μας νομοθεσία, οφείλουν να συμφωνούν με ένα ενδεχόμενο κράτος των σκοπών, ως φυσικό κράτος» (ΘΜΗ 4:436). Το κράτος των σκοπών επομένως είναι για τον Καντ ο στόχος που θα επιτευχθεί με την επιλογή όλων των γνωμόνων κάθε προσώπου. Είναι το κράτος-πολιτεία των σχέσεων που θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα, αν όλοι συμμορφώνονταν με τη διατύπωση της αυτονομίας ως θεμελιώδους νόρμας της ηθικότητας, και είναι επομένως ο στόχος, το αντικείμενο ή το ιδανικό για κάθε πρόσωπο στην επιλογή των γνωμόνων του σύμφωνα με την θεμελιώδη αρχή της ηθικότητας.⁵⁸ Είναι η ιδέα ενός δυνατού κόσμου στον οποίο τα έλλογα όντα κινούνται από την ίδια τους την έλλογη νομοθετική ικανότητα ανεξάρτητα από τις ροπές τους.

3.1.2. Οι ατομικοί σκοποί και τα μέλη ως συστατικά στοιχεία ενός κράτους των σκοπών

Το κράτος των σκοπών αποτελείται από τρία συστατικά στοιχεία : τα μέλη, τον αρχηγό και τους ατομικούς σκοπούς των μελών. Τα μέλη είναι έλλογα όντα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με τη συμφωνία τους για αποδοχή κοινών νόμων των οποίων είναι συντάκτες, με το ότι αποτελούν αντικείμενο των νόμων που οι ίδιοι νομοθετούν και με την προθυμία τους να τους ακολουθήσουν. Ο αρχηγός, είναι ένα έλλογα νομοθετών ον που όμως δεν γίνεται αντικείμενο του νόμου, ενώ οι ατομικοί σκοποί των έλλογων όντων, είναι οι σκοποί των μελών από τους οποίους έχει γίνει αφαίρεση των διαφορών μεταξύ των μελών του κράτους των σκοπών και του περιεχομένου των ατομικών σκοπών τους.⁵⁹

1. Οι ατομικοί σκοποί

Η ηθικότητα επιτάσσει να θεωρούμε κάθε πρόσωπο ως εξίσου ελεύθερο και άρα ως ισότιμο νομοθέτη των γνωμόνων βάσει των οποίων πρέπει όλοι να πράττουμε, αλλά και να προωθούμε τη συστηματική πραγμάτωση των ελεύθερα επιλεγμένων ειδικών σκοπών. Αυτό συμβαίνει μέσα σε ένα κράτος των σκοπών, διότι τα έλλογα όντα συνιστούν κράτος εφόσον οι σκοποί τους αποτελούν σύστημα και οι οποίοι όχι μόνο είναι λογικώς συνεπείς μεταξύ τους, αλλά αλληλοεναρμονίζονται και αλληλοστηρίζονται. Οι νόμοι είναι τέτοιοι που η

⁵⁸ Guyer (2011) 89-90.

⁵⁹ Hill and Zweig (2002) 87-88.

καθολική τήρησή τους θα είχε ως συνέπεια τη συμφωνία και την αμοιβαία προαγωγή των σκοπών όλων των έλλογων όντων σε ένα ενιαίο τελεολογικό σύστημα.⁶⁰ Η ΔΚΣ φανερώνει το αποτέλεσμα της τρίτης διατύπωσης της κατηγορικής προσταγής, την Διατύπωση της Αυτονομίας (ΔΑ), πως οι άνθρωποι πρέπει να πράττουν με τέτοιο τρόπο που οι ίδιοι αλλά και οι ελεύθερα επιλεγμένοι σκοποί τους να μπορούν να γίνουν μια συστηματική ενότητα.⁶¹ Από τη φράση όμως «Αλλά [...] εάν γίνει αφαίρεση όλων των προσωπικών διαφορών των έλλογων όντων καθώς και όλου του περιεχομένου των ατομικών τους σκοπών μπορεί να νοηθεί μια συστηματική ένωση όλων των σκοπών σε ένα σύνολο (αποτελούμενο τόσο από τα έλλογα όντα ως αυτοσκοπούς όσο και από τους υποκειμενικούς νόμους που βάζει καθένα ξεχωριστά) δηλαδή ένα κράτος των σκοπών» (ΘΜΗ 4:433) κάποιος θα μπορούσε να υποθέσει ότι το κράτος των σκοπών δεν αφορά τους ειδικούς σκοπούς των υποκειμένων, αλλά είναι η συνθήκη στην οποία κάθε υποκείμενο θεωρεί όλους τους άλλους ως αυτοσκοπούς και για αυτό υιοθετεί μόνο γνώμονες που μπορούν να γίνουν αποδεκτοί από όλους τους άλλους, άρα μόνο γνώμονες που μπορούν συλλογικά να καθολικευθούν. Σύμφωνα με αυτό, το ΚΣ θα μπορούσε να είναι μια κοινότητα αυτόνομων ηθικών νομοθετών, οι οποίοι διαθέτουν ένα σύνολο ατομικών σκοπών για τη φύση των οποίων δε γνωρίζουμε τίποτε εφόσον έχουν αφαιρεθεί οι «προσωπικές διαφορές».⁶²

Ο Καντ όμως εννοεί πως, αφού με το να υιοθετούμε μόνο γνώμονες που θεωρούν όλους τους άλλους ως αυτοσκοπούς, μπορεί να απαιτείται να μην μπορούμε να θεωρούμε τους ατομικούς σκοπούς μας επαρκείς και αδιαμφισβήτητους λόγους για την υιοθέτηση των γνωμώνων, το να συμπεριφερόμαστε στα έλλογα όντα ως σκοπούς και όχι μόνο ως μέσα, είναι ακριβώς το να θεωρούμε όλους τους σκοπούς τους ως έχοντες αξία για να τους προωθήσουμε, ακριβώς επειδή έχουν τεθεί από αυτά τα ορθολογικά υποκείμενα κατά την άσκηση της έλλογης κι ελεύθερης προσωπικότητάς τους που τους δίνει αξία ως αυτοσκοπούς.⁶³ Θέση που αντλείται από τη φράση «Η έλλογη φύση διακρίνεται από όλες τις υπόλοιπες, με το ότι θέτει η ίδια στον εαυτό της ένα σκοπό» (ΘΜΗ 4:437). Εφόσον η ηθική επιταγή που υποκρύπτεται στη φράση είναι το να χρησιμοποιούμε τα έλλογα όντα όχι μόνο ως μέσα αλλά και ως σκοπούς τόσο στο πρόσωπο του ενός όσο και στο πρόσωπο των άλλων, η ΔΚΣ, επομένως, απαιτεί ότι οι επιμέρους σκοποί του καθενός (που βάζει το κάθε υποκείμενο ξεχωριστά) και των άλλων, προωθούνται στο βαθμό που συνιστούν ένα αρμονικό σύστημα, όχι λόγω του υποκειμενικού περιεχομένου του σκοπού του καθενός ή

⁶⁰ Guyer (2013) 351.

⁶¹ Guyer (2013) 352.

⁶² Guyer (2011) 91.

⁶³ Guyer (2011) 91.

κάθε άλλου, και των υποκειμενικών δεσμών που μπορεί να έχει ο καθένας με αυτούς τους σκοπούς, αλλά απλώς διότι έχουν επιλεγεί ελεύθερα από έλλογα όντα. Το ΚΣ απαιτεί την προώθηση των ατομικών σκοπών.

Θεωρώντας επιπλέον κανείς όλα τα έλλογα όντα, τον εαυτό του και τους άλλους, ως αυτοσκοπούς, άμεσα υπαινίσσεται ότι θεωρεί τους ελεύθερα επιλεγμένους σκοπούς όλων αυτών των υποκειμένων ως σκοπούς για όλους μέχρι το σημείο που μπορούν να πραγματοποιηθούν εν συνεχεία.⁶⁴ Αποφεύγονται έτσι η εξάρτηση των καθηκόντων από συγκεκριμένες πηγές και το πρόβλημα της ύπαρξης ατομικών σκοπών στο ΚΣ. Τελικά, κι ο ίδιος ο Καντ με το να παραδέχεται αργότερα, σε αντίθεση με την αρχική του θέση, ότι η ευτυχία του καθενός δεν μπορεί να αποτελεί έναν σκοπό που είναι συγχρόνως και καθήκον, ότι «επειδή [...] όλοι οι άλλοι εκτός από μένα δεν θα ήταν όλοι, [...] ο νόμος να κάνεις την φιλανθρωπία καθήκον θα περιλαμβάνει κι εμένα, ως αντικείμενο της φιλανθρωπίας, με την προσταγή του πρακτικού λόγου» (*ΜτΗ*, «Θεωρία της Αρετής», 6:451) αποδέχεται ότι χωρούν οι ατομικοί σκοποί του υποκειμένου στην ολότητα των σκοπών που απαιτεί το ΚΣ ακόμη κι από την προσέγγιση που αντλεί το ΚΣ από τους σκοπούς που είναι και καθήκοντα.

Παρόλα αυτά, αν κι η φιλαυτία δεν μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο της ΚΠ, οι πράξεις από φιλαυτία είναι ηθικά επιτρεπτές υπό την προϋπόθεση ότι δεν συγκρούονται με τους καθολικούς νόμους. Μια βούληση που θέτει έναν νόμο στον εαυτό της ανεξάρτητη από το προσωπικό της συμφέρον είναι αυτόνομη.⁶⁵ Ο Καντ αντιμετωπίζει το ΚΣ ως μια ιδέα στη βάση της οποίας κάποιος μπορεί να έχει για τον εαυτό του την έννοια του αυτόνομου υποκειμένου. Με άλλα λόγια, για να συλλάβει τον εαυτό του ως αυτόνομο υποκείμενο είναι το ίδιο με το να θεωρήσει τον εαυτό του ως νομοθετών μέλος του ΚΣ, δηλαδή, ότι νομοθετεί καθολικά για τον εαυτό του και για τα άλλα αυτόνομα υποκείμενα, που, ως τέτοιοι, είναι επίσης αυτοσκοποί.⁶⁶ Η διαφορά έγκειται στη διάκριση ανάμεσα στο γεγονός ότι τα έλλογα όντα έχουν ατομικούς σκοπούς και στο ποιο είναι το περιεχόμενο αυτών των σκοπών.

Δεδομένου ότι το ΚΣ περιλαμβάνει πεπερασμένα έλλογα υποκείμενα για τα οποία η ευτυχία τους είναι αναγκαίος σκοπός, τα υποκείμενα αυτά αναγκαστικά έχουν ατομικούς σκοπούς, οι οποίοι εκφράζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την ευτυχία τους. Και εφόσον είναι ακριβώς αυτού του είδους οι σκοποί που τα διαφοροποιούν μεταξύ τους, η ιδέα της συστηματικής τους ένωσης (δηλαδή το ΚΣ) πρέπει να περιλαμβάνει τέτοιους σκοπούς. Διαφορετικά δε θα υπήρχε κάτι να ενοποιηθεί. Αλλά, ενώ η ιδέα του ΚΣ πρέπει να

⁶⁴ Guyer (2011) 92.

⁶⁵ Allison (2011) 241.

⁶⁶ Allison (2011) 242.

περιλαμβάνει την υπόθεση ότι αυτά τα υποκείμενα έχουν τέτοιους σκοπούς, δεν μπορεί να περιλαμβάνει τους σκοπούς που έχουν στην πραγματικότητα, (αλλά αυτούς που συμφωνούν με τον καθολικό νόμο). Διότι για τον Καντ αυτοί συχνά συγκρούονται, και όταν συμφωνούν, συνιστούν απλώς μια ενδεχομενική συμφωνία και δεν μπορούν να θεμελιώσουν μια ηθική αρχή. Σύμφωνα λοιπόν με την ιδέα του ΚΣ πρέπει πρώτα να διακρίνουμε μεταξύ της ύπαρξης των ατομικών σκοπών, που είναι αναγκαίοι, και του πραγματικού περιεχομένου τους, που είναι ενδεχομενικό, και, ύστερα, να αφαιρέσουμε το τελευταίο αλλά όχι το πρώτο. Με άλλα λόγια, η ιδέα του ΚΣ περιλαμβάνει έλλογα υποκείμενα με ατομικούς σκοπούς, αλλά δεν υποθέτει ότι έχουν κάποιους τέτοιους σκοπούς συγκεκριμένα. Κυρίως, απαιτεί ότι, οποιοδήποτε κι αν μπορεί να είναι αυτοί οι σκοποί, πρέπει να συμφωνούν με τον καθολικό νόμο, που σημαίνει ότι πρέπει να εναρμονίζονται μεταξύ τους.⁶⁷

2. Τα μέλη του κράτους των σκοπών

Στο κράτος των σκοπών ο Καντ διακρίνει δύο είδη μελών του: τα απλά μέλη και την υπέρτατη αρχή.

Ως αυτοσκοποί, και τα δύο είδη θέτουν τον καθολικό νόμο δίνοντας σύμφωνα με την ΔΑ στους γνώμονές τους τη μορφή του καθολικού νόμου έτσι ώστε να φέρονται στην έλλογη φύση γενικά ως αυτοσκοπό.⁶⁸ Στο κράτος των σκοπών τα έλλογα όντα δεν θα πράττουν για να ικανοποιήσουν μόνο τους εμπειρικούς τους σκοπούς, αλλά αυτοί θα περιορίζονται από τον ηθικό νόμο. Θα πράττουν αποκλειστικά σύμφωνα με γνώμονες που θα ισχύουν καθολικά θεωρώντας τους εαυτούς τους και τους άλλους ως αυτοσκοπούς.⁶⁹ Η διαφορά μεταξύ των δύο ειδών έγκειται στο ότι τα απλά μέλη όχι μόνο φτιάχνουν νόμους διαμέσου των γνωμόνων τους, αλλά αποτελούν και αντικείμενό τους, ενώ η υπέρτατη αρχή δεν αποτελεί αντικείμενο της βούλησης των άλλων.

Τα μέλη νομοθετούν καθολικά στο κράτος των σκοπών και συγχρόνως αυτοϋποτάσσονται στους νόμους αυτούς. Είναι, δηλαδή, νομοθέτες και γίνονται ταυτόχρονα αντικείμενα (υπόκεινται) του νόμου. Σε αντίθεση με τον αρχηγό τα μέλη δεσμεύονται από την ηθικότητα. Ο Καντ έχει υπόψη του πεπερασμένα έλλογα όντα, τα οποία, επειδή είναι έλλογα, έχουν τη δυνατότητα για αυτονομία και μπορούν να νομοθετούν για τον εαυτό τους, και επειδή

⁶⁷ Allison (2011) 243.

⁶⁸ Flikschuh (2009) 132.

⁶⁹ Sedgwick (2008) 147.

αποτελούν πεπερασμένες θελήσεις που δεσμεύονται από την ηθικότητα, είναι την ίδια στιγμή αντικείμενο του νόμου.⁷⁰

Σύμφωνα με τη Διατύπωση της Αυτονομίας (ΔΑ) η βούληση λαμβάνει τη Διατύπωση του Καθολικού Νόμου (ΔΚΝ) ως το «αντικειμενικό θεμέλιο» (ΘΜΗ, 4:431) και τη Διατύπωση της Ανθρώπινης Ιδιότητας ως Αυτοσκοπού (ΔΑΑ) ως τον «αντικειμενικό σκοπό» (ΘΜΗ, 4:431) της νομοθεσίας της. Μόνο δίνοντας στους γνώμονές της τη μορφή ενός δυνατού καθολικού νόμου της (μη αισθητής) φύσης, με το να αντιμετωπίζει την έλλογη φύση ως αυτοσκοπό,⁷¹ είναι τότε που «η θέληση λοιπόν δεν υποτάσσεται απλά στο νόμο, αλλά υποτάσσεται με τέτοιο τρόπο, ώστε πρέπει να θεωρηθεί και ως νομοθέτης» (ΘΜΗ 4:431). Το να γίνεται η βούληση νομοθέτης, το να θέτει έναν νόμο στον εαυτό της, σημαίνει ότι η βούληση δίνει στους γνώμονές της τη μορφή του καθολικού νόμου κάτω από την ιδέα ενός αντικειμενικά υιοθετημένου σκοπού (την ΚΠ) ο οποίος, «δε θεμελιώνεται σε κανένα συμφέρον» (ΘΜΗ, 4:432) και άρα είναι απόλυτος. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η αυτονομοθεσία είναι αυτό-υποταγή, γινόμαστε αντικείμενο στον καθολικό νόμο του οποίου τον απόλυτο σκοπό υιοθετεί η βούληση μόνη της δίνοντας στους γνώμονές της τη μορφή του καθολικού νόμου.

Κάνοντας μια αναλογία με ένα ιδανικό κράτος ή κοινότητα, ο Καντ λέει ότι το ΚΣ είναι «μια συστηματική ένωση διάφορων έλλογων όντων μέσω κοινών νόμων» (ΘΜΗ, 4:433). Που σημαίνει ότι σκεφτόμαστε τους ανθρώπους σε ένα ΚΣ ως ιδανικούς πολίτες αντικείμενα κοινών νόμων και ως ιδανικούς νομοθέτες ή «συντάκτες» αυτών των νόμων. Το ΚΣ, εκτός από τα έλλογα όντα εμπεριέχει και τους ατομικούς σκοπούς τους, αφού όμως έχει γίνει αφαίρεση των διαφορών μεταξύ των μελών του ΚΣ και του περιεχομένου των ατομικών σκοπών τους. Πρόκειται δηλαδή για πραγματικούς ανθρώπους που μας αφορούν χαρακτηριστικά τους όπως η λογικότητα, η αυτονομία, το ότι έχουν ατομικούς σκοπούς, νομοθετική εξουσία, κοινούς νόμους και όχι χαρακτηριστικά όπως το χρώμα των μαλλιών τους, η φυλή, η θρησκεία ή το φύλλο.⁷² Εξαιτίας του ότι πρέπει να έχει γίνει αφαίρεση των διαφορών τους, υποθέτουμε ότι δε θα υπάρχει λόγος να υποστηρίζουν διαφορετικούς νόμους. Δε θα ικανοποιούν ροπές κι επιθυμίες, γιατί θα επιθυμούν τους ίδιους νόμους.

Αλλά και ο αρχηγός στο κράτος των σκοπών θέτει το νόμο στον εαυτό του και πράττει πάντα βάσει αυτού. Ο Καντ παρουσιάζει τον αρχηγό ως έλλογα νομοθετών τους ίδιους νόμους με τα άλλα μέλη: «Ένα έλλογο ον ανήκει ως μέλος στο κράτος των σκοπών, όταν μέσα σ' αυτό

⁷⁰ Sedgwick (2008) 147.

⁷¹ Flikschuh (2009) 132.

⁷² Hill and Zweig (2002) 87.

το κράτος αφενός νομοθετεί καθολικά, αφετέρου αυτοϋποτάσσεται σ' αυτούς τους νόμους. Ένα έλλογο ον ανήκει στο κράτος των σκοπών ως αρχηγός, όταν ως νομοθέτης δεν υποτάσσεται στη θέληση κανενός άλλου» (ΘΜΗ 4:433), αλλά σε αντίθεση με αυτά δεν υποτάσσεται σε καμία άλλη βούληση και είναι ολοκληρωτικά ανεξάρτητος από ανάγκες και περιορισμούς: «Αλλά τη θέση του αρχηγού δεν μπορεί να καταλάβει μόνο με τον υποκειμενικό γνώμονα της θέλησής του, παρά μόνο όταν το έλλογο ον είναι εντελώς ανεξάρτητο, χωρίς ανάγκες και περιορισμούς, με ηθική δύναμη σύμμετρη προς τη θέλησή του» (ΘΜΗ 4:434). Ο Καντ εδώ ανακαλεί την ιδέα της «άγιας» ή «απόλυτα καλής θέλησης» που έχει παρουσιάσει νωρίτερα (ΘΜΗ 4:397), της οποίας οι γνώμονες «συμφωνούν κατ' ανάγκη με τους νόμους της αυτονομίας»⁷³ (ΘΜΗ 4:440).

Ο Θεός εμφανίζεται απροσδόκητα ως η κεφαλή ενός ηθικού ΚΣ. Οι νόμοι της ηθικότητας έχουν την ίδια ισχύ στα μέλη και στον αρχηγό: «Το έλλογο ον πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του πάντα ως νομοθέτη μέσα σε ένα κράτος των σκοπών που είναι μπορετό χάρη στην ελευθερία της θέληση, είτε το έλλογο ον έχει σ' αυτό το κράτος τη θέση του μέλους είτε του αρχηγού» (ΘΜΗ 4:433). Ενώ τα μέλη είναι και αντικείμενα του νόμου και αντικείμενα της βούλησης του αρχηγού, ο αρχηγός δεν υποτάσσεται στη βούληση κανενός άλλου.⁷⁴ Αυτή η θέση σχετίζεται ευρέως με την έννοια του Καντ για τη σχέση ανάμεσα στα μέλη και στον αρχηγό σε ένα πολιτικό κράτος, όπου όλοι είναι ηθικώς αντικείμενα στους νόμους του Δικαίου, αλλά όπου μόνο τα μέλη υποτάσσονται το ίδιο στην (εξαναγκαστική) βούληση του αρχηγού. Η κρίσιμη διαφορά είναι ότι τα μέλη της ηθικής κοινότητας δεν υποτάσσονται στην εξαναγκαστική εξουσία του αρχηγού του κράτους των σκοπών. Ενώ ο πολιτικός αρχηγός έχει νομοθετικά την εξουσία να εξαναγκάσει τα μέλη ως αντικείμενα του νόμου να πράττουν εξωτερικά σύμφωνα με το Δίκαιο, ο Θεός δεν μπορεί να εξαναγκάσει τα μέλη σε μια ηθική κοινότητα να υιοθετήσουν και να υπακούσουν τον ηθικό νόμο.

Γεννιέται τότε το ερώτημα ποια σχέση έχει τότε ο Θεός με κάθε έλλογη βούληση ως μέλος του κράτους των σκοπών; Ο Θεός είναι η μόνη δυνατή ενοποιητική αρχή της ένωσης των βουλήσεων κάτω από ηθικούς νόμους. Το έλλογο ον που θέτει τον καθολικό νόμο στον εαυτό του διαμέσου των γνωμόνων του δεν μπορεί να είναι αρχηγός στο ΚΣ που εκπροσωπεί το ιδανικό της ένωσης όλων των έλλογων βουλήσεων. Ο Θεός δε θέτει τον καθολικό νόμο στον εαυτό του με τον γνώμόνά του, αυτός απλά πράττει σύμφωνα με τον ηθικό νόμο. Σε αντίθεση με τις πεπερασμένες βουλήσεις των εξαρτημένων όντων που θέτουν στον εαυτό τους τον ηθικό νόμο διαμέσου των γνωμόνων τους, η βούληση του Θεού ήδη είναι πάντα αντικειμενικά καλή. Ο Θεός είναι αυτό το απόλυτα ανεξάρτητο ον χωρίς ανάγκες και με

⁷³ Sedgwick (2008) 147.

⁷⁴ Flikschuh (2009) 134.

αστείρευτους πόρους επαρκείς για τη βούλησή του, που, σε αντίθεση με τις εξαρτημένες βουλήσεις των πεπερασμένων έλλογων όντων, μπορεί να πράττει ως αρχηγός σε ένα ιδεατό ηθικό ΚΣ.

Επίσης, ο Θεός δεν μπορεί να θέτει τον ηθικό νόμο σε κανένα μέλος αυτής της ένωσης. Οι εξαρτημένες έλλογες βουλήσεις είναι αντικείμενα της ανεξάρτητης βούλησης του Θεού λόγω του ότι είναι μέλη στην ηθική ένωση, όχι λόγω του σεβασμού της θέσης τους ως νομοθετών του ηθικού νόμου. Σύμφωνα με την ΔΑ η ιδέα του ΚΣ για κάθε αυτό-νομοθετών έλλογο ον προκύπτει *διαμέσου* του ορισμού του καθολικού νόμου στον εαυτό του. Εφόσον κάποιος επιτυγχάνει πρόσβαση σε αυτό μόνο υιοθετώντας και υπακούοντας τον ηθικό νόμο, ο Θεός δεν μπορεί να θεωρηθεί ως νομοθέτης του ηθικού νόμου στο ΚΣ.⁷⁵ Ο αρχηγός, εξυπηρετεί ως το παράδειγμα ενός ιδανικού νομοθέτη αλλά όχι ως εξωτερικός νομοθέτης.⁷⁶

Καταλήγοντας, ο λόγος για τον οποίο η ΔΚΣ είναι σημαντική για την καντιανή ηθική και τη συζήτηση για το ύψιστο αγαθό είναι η σχέση της με το αρχικό θέμα των *Θεμελίων* και κρίσιμη ιδέα του Καντ, τη μη ταύτιση ηθικότητας και ευτυχίας. «Μέσα στο ΚΣ το κάθε τι έχει είτε μια τιμή είτε μια αξιοπρέπεια. Ό,τι έχει μια τιμή, μπορεί να αντικατασταθεί από κάποιο άλλο ισότιμό του. Ό,τι όμως είναι υπεράνω κάθε τιμής, και συνεπώς δεν έχει κανένα ισότιμό του, αυτό έχει αξιοπρέπεια» (*ΘΜΗ* 4:434) Οι ανθρώπινες ροπές και ανάγκες έχουν «αγοραστική αξία», τα αντικείμενα που έχουν γούστο και χάρη έχουν «αισθητική αξία»⁷⁷. Μόνο ό,τι μπορεί να γίνει αυτοσκοπός έχει «αξιοπρέπεια», είναι δηλαδή «υπεράνω κάθε τιμής» (*ΘΜΗ* 4:435). Αλλά η μόνη συνθήκη υπό την οποία το έλλογο ον μπορεί να είναι αυτοσκοπός είναι η ηθικότητα και μόνο τότε ένα έλλογο ον μπορεί να γίνει και μέλος του ΚΣ.⁷⁸ Ένα έλλογο ον πράττει ηθικά όταν θέτει τον ηθικό νόμο στον εαυτό του (και μόνο). Αλλά η ηθικότητα είναι ανεκτίμητη και πέρα από την αισθητή φύση. Επομένως, όταν πράττουμε ηθικά, δεν μπορούμε να περιμένουμε κάποια ανταμοιβή που να γίνεται αντιληπτή με τις αισθήσεις, όπως η ευτυχία. Όταν πράττουμε ηθικά, θέτοντας ο καθένας τον καθολικό νόμο στον εαυτό του, αφαιρούμε τις προσωπικές μας ανάγκες και την αναζήτηση της ευτυχίας, τη γνώση των άλλων για τις προσπάθειές μας και άρα τη συνδρομή τους. Απόψεις που μας συνδέουν με την έννοια του ύψιστου αγαθού στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* που θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

⁷⁵ Flikschuh (2009) 134.

⁷⁶ Hill (1992) 59.

⁷⁷ Timmerman 109.

⁷⁸ Flikschuh (2009) 135.

3.2. Το ύψιστο αγαθό

Στο έργο του Καντ η ιδέα του ύψιστου αγαθού παραμένει σταθερή, αλλά ο τρόπος επίτευξής του παρουσιάζει αναθεωρήσεις. Το σχέδιο του Καντ για το ύψιστο αγαθό στην τελική μορφή του αφορά ένα ηθικό σύστημα που έχει ως στόχο τη δημιουργία ενός είδους ηθικής κοινωνίας της οποίας τα μέλη κυβερνώνται από τον ηθικό νόμο. Για τον Καντ το ύψιστο αγαθό είναι το «αντικείμενο» της ηθικής πράξης και επιτυγχάνεται όταν η μέγιστη αρετή σε σχέση με τη μέγιστη ευδαιμονία προκαλεί τη γενικευμένη μέγιστη ευδαιμονία ως ανάλογο αποτέλεσμα μιας γενικευμένης ηθικής τελειότητας της ανθρωπότητας. Η έννοια του ύψιστου αγαθού ως αντικειμένου της ηθικής είναι ένας σκοπός που μοιράζονται τα ηθικά υποκείμενα και που οφείλουν να κοπιάσουν για να τον επιτύχουν στη γη, κατά τη διάρκεια της ιστορίας.⁷⁹

Ο Καντ, επίσης, στη *Δεύτερη Κριτική* ισχυρίζεται ότι έχουμε καθήκον να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό, γεγονός το οποίο σύμφωνα με την πρώτη άποψη του Καντ για το ύψιστο αγαθό προκαλεί σύγχυση, διότι υποχρεώνει τα υποκείμενα να επιδιώκουν ένα στόχο που είναι πέρα από τον έλεγχό τους, εφόσον αφορά την μετέπειτα ζωή. Η αλλαγή στη θεωρία του Καντ για το ύψιστο αγαθό, που κάνει το ύψιστο αγαθό ένα σύστημα σχέσεων που μπορεί να επιτευχθεί σε αυτή τη ζωή, επιτρέπει τελικά τον ισχυρισμό του ότι έχουμε καθήκον να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό.

3.2.1. Η έννοια του ύψιστου αγαθού στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*

Στην *Κριτική του πρακτικού Λόγου*, η θεωρία του ύψιστου αγαθού αποτελεί τη βασική θεματική της «Διαλεκτικής του καθαρού πρακτικού Λόγου». Στην «Διαλεκτική» τον Καντ τον απασχολεί, έχοντας ως δεδομένο τον *a priori* προσδιορισμό της βούλησης από τον ηθικό νόμο από το πρώτο μέρος του έργου, την «Αναλυτική», το πρόβλημα του προσδιορισμού του «αντικειμένου» της βούλησης, για ποιο σκοπό δηλαδή γίνεται μια πράξη, και στη συνέχεια, το πρόβλημα της δυνατότητας της πραγμάτωσής του. Η «Διαλεκτική» προϋποθέτει το κριτήριο της ηθικότητας που έχει θεμελιωθεί στην «Αναλυτική».

Ο Καντ στην *Δεύτερη Κριτική* διατυπώνει το αίτημα μιας «φύσης» που θα είναι συμβατής με την ελευθερία. Μιας φύσης που θα επιτρέπει την πραγμάτωση του σκοπού που θέτει η ελευθερία βάσει του δικού της νόμου. Ο σκοπός είναι το ύψιστο αγαθό, είναι ο *a priori* σκοπός του ηθικού πράττειν και η «προώθηση» κι η «πραγματοποίησή» του επιτάσσεται από

⁷⁹ Moran (2012) 26.

τον ηθικό νόμο: «Είναι a priori (ηθικώς) αναγκαίο να πραγματοποιήσουμε (hervorzubringen) το ύψιστο αγαθό μέσω της ελευθερίας της θελήσεως» (ΚΠΛ 5:113).

Στην *Κριτική του πρακτικού Λόγου* η έννοια του ύψιστου αγαθού παρουσιάζεται αρχικά ως η «απόλυτη ολότητα του αντικειμένου του πρακτικού Λόγου» (ΚΠΛ 5:108) και συνοψίζει καταρχάς «το στόχο [...] όλων των ηθικών επιθυμιών» (ΚΠΛ 5:115) που μπορεί να έχουν «τα έλλογα πεπερασμένα όντα» (ΚΠΛ 5:110). Στην συνέχεια η έννοια του ύψιστου αγαθού διασαφηνίζεται από τον Καντ που το διακρίνει μεταξύ του ύψιστου αγαθού ως του «ανώτατου (supremum)» από τη μια, και ως του «ολοκληρωμένου (consummatum)» αγαθού, από την άλλη, εξηγώντας την «αμφισημία» που ενυπάρχει στην έννοια του «υψίστου». Το «ανώτατο» αγαθό είναι η προϋπόθεση που δεν εξαρτάται από καμία άλλη, ενώ το «ολοκληρωμένο» είναι «εκείνο το όλον που δεν αποτελεί μέρος ενός ακόμη μεγαλύτερου όλου του ίδιου είδους» (ΚΠΛ 5:115).

Τη θέση του «ανώτατου» αγαθού ο Καντ υπογραμμίζει ρητά ότι μπορεί να κατέχει μόνο η αρετή, αφού αποτελεί το απόλυτο και καθ' εαυτό αγαθό και τον «ανώτατο όρο όλων, όσα μπορούν να μας φανούν επιθυμητά, συνεπώς, και όλων των αιτημάτων μας για ευδαιμονία» (ΚΠΛ 5:115). Το «ολοκληρωμένο αγαθό» όμως δεν μπορεί να αποτελείται μόνο από την αρετή, αλλά απαιτεί την ενσωμάτωση και της ευδαιμονίας. Η ευδαιμονία ωστόσο δεν συνιστά αγαθό παρά μόνο υπό προϋποθέσεις- είναι «ευχάριστη» βέβαια για τον κάτοχό της, αλλά είναι «αγαθό» μόνο στον βαθμό που έχει ως όρο της μια συμπεριφορά αποδεκτή από τον ηθικό νόμο. Έτσι, ως «ηθικά εξαρτημένη» η ευδαιμονία είναι το αναγκαίο συμπλήρωμα της αρετής και δεύτερο συνθετικό του ύψιστου αγαθού (ΚΠΛ 5:115).

Η θέση της ως δευτέρου συνθετικού του υψίστου αγαθού δικαιολογείται από τον Καντ εξαιτίας της διττής φύσης του ανθρώπου ως «έλλογου» όντος αλλά και ταυτόχρονα «πεπερασμένου» (ΚΠΛ 5:44, 5:164). Η πεπερασμένη φύση του, η εξάρτησή του από «αντικείμενα της αισθητικότητας» καθιστά την ευδαιμονία αναγκαίο σκοπό του (*Θρησκεία*, 6:46σημ.). Συγχρόνως, όμως, ο Καντ επικαλείται και τη σκοπιά και την κρίση του Λόγου, ως ενός ανιδιοτελούς και «αμερόληπτου παρατηρητή» ο οποίος θεωρεί αναγκαία τη συμπερίληψη της ευδαιμονίας στο ύψιστο αγαθό⁸⁰ (ΚΠΛ 5:164). Η ευδαιμονία ως μέρος της έννοιας του ύψιστου αγαθού είναι «η κατάσταση ενός έλλογου όντος στον κόσμο, για το οποίο τα πάντα κατά το σύνολο της υπάρξεώς του βαίνουν σύμφωνα με τις επιθυμίες και τη θέλησή του» (ΚΠΛ 5:124) και δικαιολογείται η συμπερίληψή της σε αυτό από τη δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής (ΔΑΑ), η οποία ορίζει ότι η έλλογη φύση πρέπει να

⁸⁰ Λαβράνου (2010) 139.

αντιμετωπίζεται πάντα και ως αυτοσκοπός.⁸¹ Ένα έλλογο ον, είναι ταυτόχρονα και ένα αισθητηριακό ον, το οποίο θέτει σκοπούς και βρίσκει τρόπους να τους επιδιώξει. Η εκπλήρωση όλων των ελεύθερα επιλεγμένων σκοπών ενός έλλογου όντος, όπως ισχυρίζεται ο Καντ, συνιστά την ευτυχία του. Άρα, η ευτυχία του είναι συνδεδεμένη με την ικανότητά του να θέτει και να επιδιώκει σκοπούς. Επομένως, ο άνθρωπος είναι ευτυχισμένος, όταν οι σκοποί που θέτει ο ίδιος εκπληρώνονται. Η επιθυμία μας για ευτυχία είναι μια φυσική συνέπεια του γεγονότος ότι είμαστε έλλογα όντα και επιπλέον με αισθήσεις.

Το «ολοκληρωμένο» αγαθό επομένως απαρτίζεται από «την αρετή και την ευδαιμονία που από κοινού συνιστούν την κατοχή του υψίστου αγαθού σε ένα πρόσωπο» και, στον βαθμό που η «ευδαιμονία διανέμεται σε επακριβή αναλογία προς την ηθικότητα», «το ύψιστο αγαθό ενός δυνατού κόσμου» (ΚΠΑ 5:110). Η αρετή και η ευδαιμονία είναι τα μέρη ενός «μεγαλύτερου όλου» στο οποίο συνδέονται με σχέση αιτίου - αποτελέσματος: η αρετή ως το «ανώτατο» αγαθό, καθίσταται όρος της ευδαιμονίας και ως ελεύθερο αίτιο προκαλεί την ευδαιμονία (εξαρτημένο και αναγκαίο αποτέλεσμα).⁸² Η σχέση ανάμεσά τους δεν μπορεί να είναι διαφορετική λόγω της ανομοιογένειάς τους και δεν υπάρχει καμία δυνατότητα αναγωγής της αρετής στην ευδαιμονία (κάτι που θα αντίβαινε τις αρχές της «Αναλυτικής») αλλά ούτε και της ευδαιμονίας στην ηθικότητα λόγω του στοιχείου της «αισθητικότητας» που τη διακρίνει. Η σχέση τους επομένως δεν μπορεί να είναι μια σχέση ταυτότητας, μια σύνδεση δηλαδή «αναλυτική», την οποία απορρίπτει μέσα από την κριτική που ασκεί στους Στωικούς και στους Επικούρειους (ΚΠΑ 5:111-12). Η σύνδεση αρετής και ευδαιμονίας μπορεί να είναι μόνο μια «συνθετική» σύνδεση η οποία είναι a priori, επομένως «πρακτικά αναγκαία» κι όχι συναγόμενη από την εμπειρία (ΚΠΑ 5:113).

Το ύψιστο αγαθό ως «ολότητα» του αντικειμένου του καθαρού πρακτικού Λόγου συνίσταται στο μέγιστο της αρετής («αγιότητα»), συνδυασμένο με το μέγιστο της ευδαιμονίας («μακαριότητα») και σημαίνει τη γενικευμένη μέγιστη ευδαιμονία ως ανάλογο αποτέλεσμα μιας γενικευμένης ηθικής τελειότητας της ανθρωπότητας⁸³ (ΚΠΑ 5:128-29). Η αναγκαιότητα και η αναλογικότητα, που διέπουν αυτήν τη σχέση αρετής και ευδαιμονίας, τη διακρίνει έτσι με σαφήνεια από όλες εκείνες τις συνθήκες, όπου η ευδαιμονία παράγεται είτε μη αναλογικά προς την αρετή είτε κατά εμπειρικά τυχαίο τρόπο.

Ο ηθικός νόμος αποτελεί τον «προσδιοριστικό λόγο» του «πράττειν» και το ύψιστο αγαθό το «αντικείμενό» του (ανάπτυξη), ο ηθικός νόμος είναι «ο μόνος καθοριστικός λόγος της καθαρής θέλησης. [...] Επομένως, μπορεί μεν το ύψιστο αγαθό να είναι πάντοτε ολόκληρο

⁸¹ Moran (2012) 31-32.

⁸² Λαβράνου (2010) 140.

⁸³ Λαβράνου (2010) 142.

το αντικείμενο ενός καθαρού πρακτικού Λόγου, δηλαδή μιας καθαρής θέλησης, εντούτοις δεν πρέπει να θεωρείται ως ο καθοριστικός λόγος και μόνο ο ηθικός νόμος θα πρέπει να θεωρείται ως ο λόγος να καθιστούμε αντικείμενο το ύψιστο αγαθό» (*KPII* 5:109). Παρακάτω ο Καντ περιλαμβάνει τον ηθικό νόμο στο ύψιστο αγαθό ως ανώτατο όρο του με συνέπεια όταν η βούληση προσδιορίζεται από το ύψιστο αγαθό, να προσδιορίζεται στην πραγματικότητα από τον ηθικό νόμο και μόνο λέγοντας πως : «Είναι, όμως αυτονόητο ότι, εάν στην έννοια του υψίστου αγαθού συμπεριλαμβάνεται ήδη ο ηθικός νόμος ως ανώτατος όρος, τότε το ύψιστο αγαθό δεν είναι απλώς αντικείμενο, αλλά η έννοιά του και η παράσταση της μέσω του πρακτικού Λόγου μας δυνατής ύπαρξής του είναι συγχρόνως και ο καθοριστικός λόγος της καθαρής θέλησης· διότι τότε πράγματι ο ηθικός νόμος που συμπεριλαμβάνεται ήδη στην έννοια τούτη και νοείται μαζί μ' αυτήν, [...] καθορίζει σύμφωνα με την αρχή της αυτονομίας τη θέληση» (*KPII* 5:109-10). Ο ηθικός νόμος δεν υπόσχεται βέβαια ότι θα μας κάνει ευτυχισμένους, ισχυρίζεται ο Καντ, και η ηθική δεν θα μας δείξει πώς οφείλουμε να γίνουμε ευτυχισμένοι αλλά «πώς να γίνουμε άξιοι της ευδαιμονίας» (*KPII* 5:130).

3.2.2. Η αντινομία του πρακτικού Λόγου

Στην *Διαλεκτική* η «Αντινομία του πρακτικού Λόγου» παρουσιάζεται ουσιαστικά σε μία μόνο παράγραφο (*KPII* 5:113-14) και εν γένει διατυπώνονται δύο προτάσεις με τη μορφή θέσης- αντίθεσης οι οποίες είναι αντιφατικές, όχι απλώς ενάντιες, και η μία αποκλείει την άλλη, στηρίζονται κι οι δύο από τον Λόγο και η επιχειρηματολογία αυτή έχει τη μορφή της εις άτοπον απαγωγής.⁸⁴

Το ύψιστο αγαθό συνίσταται στη σύνδεση μεταξύ αρετής και ευδαιμονίας. Ο Καντ έχει ήδη αποκλείσει, όπως είδαμε, μια αναλυτική σύνδεση μεταξύ τους και αυτό που απομένει είναι να υπάρχει μια σύνδεση συνθετική. Ως συνθετική έννοια, η σύνδεση ανάμεσα στα δύο συστατικά στοιχεία του υψίστου αγαθού, πρέπει να είναι τέτοια όπως η σχέση αίτιου και αποτελέσματος: «Πρέπει συνεπώς είτε η επιθυμία για την ευδαιμονία να είναι το κίνητρο για γνώμονες της αρετής, είτε ο γνώμονας της αρετής να είναι το ποιητικό αίτιο της ευδαιμονίας» (*KPII* 5:113).

Καθώς το πρώτο (η αναλυτική σύνδεση) είναι «απολύτως αδύνατον», όπως αποδείχθηκε στην *Αναλυτική*, η μόνη σύνδεση που μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στα δύο μέρη του υψίστου αγαθού είναι η συνθετική σύνδεση. Η οποία όμως είναι «επίσης αδύνατη» σε αυτόν τον

⁸⁴ Λαβράνου (2010) 191.

κόσμο όπως τον γνωρίζουμε, διότι εδώ η ευδαιμονία εξαρτάται από τις συνθήκες και η αρετή δεν οφείλεται στην καθαρή πρόθεση και την αγνότητα της ψυχής.⁸⁵ Κάθε σύνδεσή τους προκύπτει τυχαία και συμπτωματικά, γεγονός που δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του Λόγου για μια αναγκαία σύνδεση. Οπότε η σύνδεση δεν είναι ούτε αναλυτική ούτε συνθετική a priori και, άρα, η έννοια του ύψιστου αγαθού είναι «αδύνατη για τον Λόγο» (ΚΠΛ 5:113). Ο ηθικός νόμος τότε που διατάζει ότι επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό ως αναγκαίο αντικείμενο, αποδεικνύεται ότι είναι μάταιος.

Η δεύτερη δυνατότητα εντούτοις δεν είναι εντελώς λανθασμένη. Είναι λανθασμένη μόνο υπό την υπόθεση ότι η σύνδεση είναι τέτοια που πρέπει να συμφωνεί με τους νόμους της φύσης, αλλά και τότε είναι μόνο υποκειμενικά λανθασμένη, διότι η λογική μας μπορεί να καταλάβει ότι θα ήταν δυνατή χωρίς όμως να μπορεί να το αποδείξει. Για αυτό η δυνατότητα του ύψιστου αγαθού θεμελιώνεται αν υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας άλλος κόσμος ο οποίος κυβερνάται από ένα ηθικό ον με την απαιτούμενη δύναμη να αποδώσει την ευδαιμονία σύμφωνα με την αρετή.⁸⁶

Φαίνεται λοιπόν ότι η πρόταση του Καντ για το ότι είναι «επίσης αδύνατη» μια συνθετική σύνδεση των δύο συστατικών του ύψιστου αγαθού, περιγράφει το ουσιαστικό πρόβλημα της διαπραγμάτευσης του ύψιστου αγαθού. Τα πρακτικά αποτελέσματα μιας ηθικής βούλησης εμφανίζονται στον κόσμο των φαινομένων όπου ισχύουν οι φυσικοί νόμοι και άρα τα αποτελέσματα αυτά εξαρτώνται από την φυσική αιτιότητα.⁸⁷ Ο φυσικός κόσμος διέπεται από μια νομοθεσία που δεν συνδέεται με τη νομοθεσία του ηθικού νόμου, η οποία αφορά τον κόσμο των νοουμένων. Η τήρηση λοιπόν του ηθικού νόμου δεν μπορεί να συνδεθεί με αναγκαίο τρόπο με την εμφάνιση ενός ορισμένου αποτελέσματος στον κόσμο των φαινομένων, της ευδαιμονίας εδώ, και ο ηθικός νόμος δεν μπορεί να γίνει επαρκής λόγος της εμφάνισης αυτής.⁸⁸ Το πρόβλημα πιο συγκεκριμένα αφορά τη σύνδεση της ηθικότητας εν γένει με την αιτιακή παραγωγή φαινομένων. Η ηθική πράξη δεν μπορεί λόγω όσων δείχθηκαν, να συνδεθεί με αναγκαίο τρόπο με ένα ηθικό πραγματικό αποτέλεσμα, είναι αδύνατο.⁸⁹

Δεχόμενοι την εγκυρότητα του επιχειρήματος, οδηγούμαστε σύμφωνα με την καντιανή σκέψη στην αντινομία του πρακτικού Λόγου, που συνοψίζεται στις δύο τελευταίες προτάσεις της σχετικής παραγράφου- αν καταλήγουμε ότι το ύψιστο αγαθό είναι αδύνατο προκύπτει

⁸⁵ Beck (1960) 246.

⁸⁶ Beck (1960) 247.

⁸⁷ Λαβράνου (2010) 198.

⁸⁸ Λαβράνου (2010) 199.

⁸⁹ Λαβράνου (2010) 200.

αντινομία ανάμεσα σε αυτό το συμπέρασμα και τον ηθικό νόμο που επιτάσσει το ύψιστο αγαθό ως «ένα a priori αναγκαίο αντικείμενο» της ηθικής βούλησης και που προϋποθέτει την δυνατότητά του. Αν τα πράγματα παραμείνουν έτσι, τότε κατά τον Καντ ο ηθικός νόμος αποδεικνύεται «φανταστικός», «αφορά χιμαιρικούς σκοπούς», επειδή επιτάσσει κάτι εντελώς αδύνατο και άρα είναι «καθ' εαυτόν εσφαλμένος» (*KPIA* 5:114). Η αντινομία του πρακτικού Λόγου συνίσταται στο ότι αυτό το συμπέρασμα αντιφάσκει προς την αυταπόδεικτη βεβαιότητα ότι ισχύει ο ηθικός νόμος, αντιφάσκει σε αυτό που αποτελεί «γεγονός του Λόγου»⁹⁰ (*KPIA* 5:31).

3.2.3. Το αίτημα της αθανασίας της ψυχής

Ο Καντ επιλύει την αντινομία του πρακτικού Λόγου με τη διατύπωση των αιτημάτων του καθαρού πρακτικού Λόγου και ειδικότερα με το αίτημα της αθανασίας της ψυχής και της ύπαρξης του Θεού.

Ένα επιπλέον πρόβλημα σχετικό με την επίτευξη του ύψιστου αγαθού, πέραν της ευτυχίας που πηγάζει από την αρετή, εγείρεται από το ότι η τέλεια αρετή δεν είναι επιτεύξιμη στον αισθητό κόσμο: «Αλλά η πλήρης συμφωνία της θελήσεως με τον ηθικό νόμο είναι η αγιότητα, μια τελειότητα, για την οποία δεν είναι ικανό κανένα έλλογο ον του αισθητού κόσμου σε καμία χρονική στιγμή της ύπαρξής του» (*KPIA* 5:122). Για να επιτύχει κανείς την αγιότητα, την πλήρη συμφωνία της βούλησης με τον ηθικό νόμο, δεν επαρκεί αυτή η ζωή και η προσπάθειά του συνεχίζεται μετά θάνατο όπου δεν υπάρχει χρονικό όριο: «Αφού όμως απαιτείται, παρ' όλα αυτά, ως πρακτικώς αναγκαία, μπορεί να ανευρεθεί μόνο σε μια πρόοδο που χωρεί επ' άπειρον προς εκείνη την πλήρη συμφωνία και, σύμφωνα με τις αρχές του καθαρού πρακτικού Λόγου» (*KPIA* 5:122). Μια τέτοια πρόοδος είναι δυνατή αν «η ύπαρξη και η προσωπικότητα του ίδιου έλλογου όντος εξακολουθεί επ' άπειρον». Αυτό που απαιτείται από τον Λόγο για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού είναι η αθανασία της ψυχής. Η αθανασία είναι αναγκαία όχι για να κατακτήσουμε την ευδαιμονία, εφόσον η ευδαιμονία που θα μας δινόταν σε μια μεταθανάτια ζωή ως εξωτερικό αντιστάθμισμα της μη επίτευξής της σε τούτη τη ζωή δεν μπορεί να είναι η ευδαιμονία που κατά τον Καντ υπόσχεται η «αυταμοιβόμενη» ηθικότητα,⁹¹ αλλά για να σημειώσουμε «μια πρόοδο που χωρεί επ'

⁹⁰ Λαβράνου (2010) 201.

⁹¹ Beck (1960) 271.

άπειρον» προς την «πλήρη συμφωνία των φρονημάτων με τον ηθικό νόμο» (*KPIA* 5:122) δηλαδή προς την αρετή ή την αξιότητα για ευδαιμονία.⁹²

Η *αγιότητα* είναι δεσμευμένη με τον ηθικό νόμο αλλά δε δεσμεύεται από αυτόν, γιατί δεν έχει ροπές, σε αντίθεση με τα έλλογα πεπερασμένα όντα που δεσμεύονται από τον ηθικό νόμο εξαιτίας των ροπών τους. Η υποχρέωση από τον ηθικό νόμο είναι αυτό που νιώθουν, όταν συνειδητοποιούν ότι πρέπει να περιορίσουν τις επιδιώξεις των ροπών τους. Η δυσκολία κατάκτησης της τέλει αρετής, επομένως, οφείλεται στη φύση μας ως αισθητών όντων. Κανείς δεν μπορεί, έστω και για μια στιγμή, να επιτύχει την τελειότητα, κι αυτό οφείλεται στην αισθητή του φύση. Η λύση που προτείνει ο Καντ είναι η επίτευξή της στην άλλη ζωή.

Η παρουσίαση του ύψιστου αγαθού στη *Δεύτερη Κριτική* ως το μέγιστο της αρετής, συνδυασμένο με το μέγιστο της ευδαιμονίας, δικαιολογεί το αίτημα της αθανασίας και από την ανάγκη του ανθρώπου να γνωρίζει ότι πράγματι από την αρετή του θα προκύψει η ευδαιμονία εξαιτίας της αιτιακής τους σχέσης και όχι ως ανταμοιβή για την ηθικότητά του, ώστε αν για διάφορους λόγους (π.χ. ασθένεια) δεν προκύψει σε αυτή τη ζωή να γνωρίζει ότι αυτό θα συμβεί σε μια άλλη ζωή. Η παρουσία του Θεού εγγυάται επίσης ότι τα πράγματα θα εξελιχθούν με αυτόν τον τρόπο, ότι οι φυσικοί νόμοι το επιτρέπουν, εφόσον είναι ο δημιουργός τους. Ο Καντ εδώ προσαρμόζει και τον ρόλο του Θεού στην άποψή του για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού. Ο Θεός θεωρείται ως δημιουργός των νόμων της φύσης που διασφαλίζει ότι οι φυσικοί νόμοι είναι λογικώς συνεπείς με τον ηθικό νόμο, έτσι ώστε να είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί η ευδαιμονία των ενάρετων ανθρώπων μέσα στη φύση (*KPIA* 5:124-25).

Αλλά, αν η ζωή δεν είναι υλική, δημιουργούνται προβλήματα⁹³: στην άλλη ζωή τα υποκείμενα που θα θέλουν να τελειοποιηθούν ηθικά δε θα επιδιώκουν πια υλικούς σκοπούς. Κι αν γίνει κανείς ηθικά τέλειος σε μια άλλη ζωή η οποία δεν είναι υλική, πώς θα αποκτήσει την εκεί ευτυχία (το άλλο μισό του ύψιστου αγαθού); Και τι είδους ευτυχία θα είναι αυτή έξω από τους υλικούς στόχους που υλοποιούμε, εφόσον η ευτυχία για τον Καντ δεν είναι παρά η επίτευξη όλων των σκοπών μας; Για αυτούς τους λόγους είναι δύσκολο να πούμε πώς θα επιτύχει ο άνθρωπος την ευτυχία στην άλλη ζωή.

⁹² Guyer (2013) 399-400.

⁹³ Moran (2012) 59.

3.2.4. Το αίτημα της ύπαρξης του Θεού

Το αίτημα της ύπαρξης του Θεού, ενός «δημιουργού της φύσης» που εγγυάται τη δυνατότητα της σύνδεσης της αρετής με την ευδαιμονία, προκύπτει, κατά τον Καντ, από την απουσία (θεωρητικής) γνώσης εκ μέρους μας αυτής της σύνδεσης, που αφορά στο πώς συνδέεται αιτιακά ένα νοούμενο (αρετή) με ένα φαινόμενο (ευδαιμονία) έτσι που το πρώτο να προκαλεί το δεύτερο. Οι συνδέσεις αυτού του είδους διαφεύγουν από την αποκλειστική νομοθετική αρμοδιότητα του θεωρητικού Λόγου, ο οποίος υπερβαίνει τα όριά του (γίνεται δηλαδή υπερβατικός) όταν αποκλείει τη δυνατότητα να προκύπτει αναγκαστικά ένα φαινόμενο από την αιτιότητα ενός νοουμένου. Και ο Καντ καταλήγει ότι «δεν είναι αδύνατον, η ηθικότητα του φρονήματος να έχει, εάν όχι μια άμεση, τότε πάντως μια έμμεση (μέσω ενός νοητού δημιουργού του κόσμου) και μάλιστα αναγκαία συνάφεια ως αιτία με την ευδαιμονία ως αποτέλεσμα στον αισθητό κόσμο» (ΚΠΛ 5:115).

Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε αυτή τη σύνδεση για τον ίδιο λόγο που η σύνδεση αυτή δεν υπόκειται στην αρμοδιότητα του θεωρητικού Λόγου. Στη θέση αυτής της γνώσης που μας λείπει εισέρχεται το αίτημα για την ύπαρξη του Θεού ο οποίος εγγυάται ως δημιουργός του κόσμου ότι η σύνδεση αιτιότητας ανάμεσα στην αρετή και την ευδαιμονία είναι εφικτή⁹⁴. Η ύπαρξη του Θεού αποτελεί για τον Καντ αίτημα του πρακτικού λόγου ως εγγυητή της δυνατότητας του ύψιστου αγαθού. Ο Θεός ισχυρίζεται ο Καντ με τις ιδιότητές του της παντοδυναμίας, της παντογνωσίας και της πανταχού παρουσίας (ΚΠΛ 5:140) κάνει εφικτό το ύψιστο αγαθό για τον άνθρωπο.⁹⁵

Ο Θεός επίσης είναι απαραίτητος για την πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού, εφόσον αυτό παρουσιάζεται από τον Καντ ως κάτι που θα επιτευχθεί σε μια άλλη ζωή κάποια στιγμή από τα ηθικά δρώντα σε αυτή τη ζωή υποκείμενα. Επομένως, η ηθικότητα δεν παράγει αναπόφευκτα την ευδαιμονία όλων σε αυτόν τον κόσμο, αλλά η ηθικότητα επιτάσσει, έστω και έμμεσα, την ευδαιμονία όλων, και εφόσον για τον Καντ, η ηθικότητα δεν μπορεί να ορίσει ότι οφείλουμε να επιδιώκουμε έναν σκοπό που δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί, πρέπει να πιστεύουμε ότι η ηθικότητα θα παραγάγει ευδαιμονία σε έναν άλλον κόσμο.⁹⁶ Και εφόσον η ύπαρξη αυτού του κόσμου όπως και η σύνδεση αρετής και ευδαιμονίας, είναι κάτι που υπερβαίνει τις αισθήσεις μας, πρέπει να πιστεύουμε ότι το έρεισμα της βρίσκεται σε ένα «ύψιστο ον» με «ηθικώς τέλεια (άγια και αγαθή), συγχρόνως επίσης παντοδύναμη θέληση» που κάνει δυνατό το ύψιστο αγαθό «το οποίο ο ηθικός νόμος μας επιβάλλει το καθήκον να το

⁹⁴ Λαβράνου (2010) 205.

⁹⁵ Guyer (2013) 397.

⁹⁶ Guyer (2013) 396.

θέτουμε ως αντικείμενο της επιδίωξής μας, και συνεπώς μόνο σε συμφωνία με τη θέληση τούτη μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα το επιτύχουμε». Ο ηθικός νόμος μας επιβάλλει να επιδιώκουμε και να πραγματώσουμε το ύψιστο αγαθό ως το έσχατο αντικείμενο της ηθικότητας, αλλά αυτό «δεν μπορώ να ελπίζω ότι θα το προκαλέσω, παρά μόνο μέσω της συμφωνίας της θελήσεώς μου με τη θέληση ενός αγίου και αγαθού δημιουργού του κόσμου» (ΚΠΛ 5:129).

Ο Θεός εδώ θεωρείται ως ο δημιουργός των νόμων της φύσης γεγονός που διασφαλίζει ότι οι φυσικοί νόμοι είναι λογικώς συνεπείς με τον ηθικό νόμο, έτσι ώστε να είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί η ευδαιμονία μέσα στη φύση.⁹⁷ Ο ηθικός νόμος δεν μπορεί να δικαιολογήσει την «αναγκαία συνάφεια μεταξύ της ηθικότητας και της αντίστοιχης ευδαιμονίας» ενός ανθρώπου, ούτε ο ίδιος μόνος του μπορεί να γίνει «αιτία της φύσης», ώστε να προκαλέσει ευδαιμονία για αυτόν «πλήρως σύμφωνη με τις πρακτικές του αρχές» (ΚΠΛ 5:124-25). Για αυτό απαιτείται η ύπαρξη του Θεού ως «αιτίου ολόκληρης της φύσης» που μπορεί να εξασφαλίσει ότι θα λειτουργήσει η σύνδεση ευτυχίας κι αρετής και ότι η ευτυχία θα διαμοιραστεί στα ενάρετα υποκείμενα σε επακριβή αναλογία με την αρετή τους. Εφόσον η επίτευξη της αρετής, ισχυρίζεται ο Καντ, δεν είναι εφικτή σε αυτή τη ζωή, αλλά η ηθική προσπάθεια των υποκειμένων θα συνεχιστεί και θα ολοκληρωθεί σε μια άλλη ζωή, ο ρόλος του Θεού ως δημιουργού των νόμων της φύσης συνίσταται στο ότι οι νόμοι αυτοί θα επιτρέψουν η ευδαιμονία να διαμοιραστεί στα ενάρετα υποκείμενα σε επακριβή αναλογία με την αρετή τους σε μια άλλη ζωή.⁹⁸ Ο Καντ πιστεύει ότι ο Θεός ως δημιουργός του κόσμου και η αθανασία των ανθρώπων είναι οι απαραίτητες συνθήκες για να επιτύχουν το ύψιστο αγαθό. Αλλά δεν είναι ανάγκη η ευδαιμονία μοιρασμένη σε ακριβή αναλογία με την αρετή να είναι δυνατή στην φύση, αφού η αρετή από μόνη της μπορεί να τελειοποιηθεί σε μια μη φυσική άλλη ζωή.⁹⁹

Το αίτημα της ύπαρξης του Θεού συνιστά το αντικείμενο μιας πρακτικά προσανατολισμένης «έλλογης πίστης»¹⁰⁰ (ΚΠΛ 5:185). Σε καμία περίπτωση φυσικά κατά τον Καντ η πίστη αυτή δεν αποτελεί ένα είδος ηθικού καθήκοντος και δεν μπορεί να λειτουργήσει ως θεμελιωτικός λόγος των ηθικών υποχρεώσεων: «Αλλά εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι η ηθική τούτη αναγκαιότητα είναι *υποκειμενική*, δηλαδή είναι μια ανάγκη, και όχι *αντικειμενική*, δηλαδή δεν είναι η ίδια καθήκον· διότι δεν μπορεί διόλου να υπάρχει καθήκον να αποδεχθούμε την ύπαρξη ενός πράγματος (επειδή τούτο αφορά μόνο στη θεωρητική χρήση του λόγου). Ούτε

⁹⁷ Guyer (2013) 400.

⁹⁸ Moran (2012) 51.

⁹⁹ Guyer (2011) 104.

¹⁰⁰ Λαβράνου (2010) 207.

εννοείται με τούτο ότι είναι αναγκαία η αποδοχή της ύπαρξης του Θεού ως ενός θεμελίου όλων των υποχρεώσεων εν γένει» (ΚΠΛ 5:125). Εκφράζει περισσότερο θα λέγαμε ένα είδος "ηθικοπρακτικής εμπιστοσύνης", εμπιστοσύνης στη δραστικότητα του καθαρού πρακτικού Λόγου και των ηθικοπρακτικών δυνάμεων του ανθρώπου, η οποία φαίνεται πράγματι να προϋποτίθεται της ηθικής πράξης. Ο κόσμος των φαινομένων δηλαδή είναι έτσι φτιαγμένος που να μπορεί να αποτελέσει ταυτόχρονα το πεδίο πραγμάτωσης της ηθικότητας, ώστε να είναι επιδεκτικός της αλλαγής του μέσω της ηθικοπρακτικής δραστηριότητας των ανθρώπων. Είναι ένας "ηθικοποιήσιμος" κόσμος, ένας κόσμος που δεν αντιστρατεύεται καταστατικά τους σκοπούς μιας έλλογης ηθικής ανθρωπότητας. Το αίτημα της ύπαρξης του Θεού ως αίτημα του πρακτικού Λόγου, εκφράζει την κοσμολογική συνθήκη της ηθικότητας και αξιώνει την ισχύ της.

3.3. Σημάδια αλλαγής της έννοιας του ύψιστου αγαθού προς μια έννοια περισσότερο κοινωνική

Η άποψη του Καντ πως η αρετή πρέπει να ανταμείβεται με την ευδαιμονία προκάλεσε την κριτική των συγχρόνων του, οι οποίοι υποστήριξαν πως η ευδαιμονία γίνεται μέρος των κινήτρων που ωθούν τα υποκείμενα να είναι ενάρετα νοθεύοντας την καθαρότητα των ηθικών κινήτρων, που ο Καντ είχε υπερασπιστεί στα *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, με το να εισάγει τώρα εμμέσως αισθητικά στοιχεία σε αυτά. Ο Καντ απάντησε στην κριτική που του ασκήθηκε από τον Christian Garve μέσα από το δοκίμιο «Απάνω στο Κοινό Απόφθεγμα Τούτο είναι Ορθό στη Θεωρία, αλλά για την Πράξη δεν ισχύει» διακρίνοντας ανάμεσα στο κίνητρο ή «ελατήριο» της ηθικής πράξης και στο αντικείμενο της ηθικότητας, δείχνοντας παράλληλα κάποια σημάδια μεταστροφής της έννοιας το ύψιστου αγαθού προς την ιδέα ενός κοινού αντικειμένου της συλλογικής των ανθρώπων προσπάθειας.¹⁰¹

Η κριτική του Garve εστιάστηκε στο ότι, αν πράττουμε με τη γνώση ότι θα ανταμειφθούμε με τη δική μας μόνο ευτυχία για τη δική μας μόνο αρετή, τότε το ύψιστο αγαθό κινδυνεύει να γίνει ετερόνομο¹⁰² και ο μόνος τρόπος για να το αποφύγει αυτό ο Καντ είναι να απομακρύνει κάθε αναφορά σε σκοπούς, και επομένως, να απομακρύνει την ευδαιμονία από την ηθικότητα ολοκληρωτικά. Ο Καντ απαντά ότι η άποψη αυτή αποτελεί μια λανθασμένη θεώρηση του ύψιστου αγαθού το οποίο είναι «μια αναλογία μεταξύ αυτής [της ευτυχίας] και της τιμής του υποκειμένου» και ότι όταν ένα υποκείμενο σκέφτεται το κίνητρο που

¹⁰¹ Guyer (2011) 107.

¹⁰² Moran (2012) 64.

εμπεριέχει το ύψιστο αγαθό, αυτό «δεν είναι η δική του με αυτή την ευκαιρία εμπρόθετη ευτυχία, αλλά μόνο αυτή η ιδέα ως σκοπός καθεαυτόν, δηλαδή η επιδίωξή της ως καθήκοντος» («ΘΠ» 8:279-80σημ.). Ο άνθρωπος δηλαδή σκέφτεται ότι η ευτυχία προβάλλει ως η ιδέα ενός αυτο-σκοπού.

Αυτό σημαίνει πως τα ανθρώπινα όντα πρέπει να κάνουν αφαίρεση του περιεχομένου των δικών τους ατομικών φυσικών σκοπών της ευδαιμονίας τους σύμφωνα με το καθήκον τους και να μην κάνουν την ατομική τους ευδαιμονία «όρο της τήρησης του νόμου που προστάζεται από τον Λόγο» («ΘΠ» 8:278-79), χωρίς όμως να παραιτούνται από την επιδίωξή της ως σκοπό τους, διατηρώντας έτσι ο Καντ την καθαρότητα των κινήτρων της ηθικής πράξης. Υποστηρίζει ακόμη στη συνέχεια ότι «αυτή η έννοια του καθήκοντος δεν χρειάζεται να θέτει ως βάση κανένα ειδικό σκοπό, απεναντίας συνεπάγεται έναν άλλο σκοπό για τη θέληση του ανθρώπου, τον εξής: να επιδιώκει με όλες τις δυνάμεις του το *ύψιστο* στον κόσμο δυνατόν αγαθό (τη γενική ευτυχία που μέσα στο σύνολο του κόσμου είναι ενωμένη με την καθαρότατη ηθικότητα και σύμφωνη με αυτή)» («ΘΠ» 8:279) απαντώντας ότι δε χρειάζεται να απομακρυνθεί η ευδαιμονία από την έννοια του ύψιστου αγαθού. Ο Καντ επιμένει ότι δεν είναι κάθε σκοπός ηθικός, αλλά ότι ένας αληθινά ηθικός σκοπός πρέπει να είναι «ανιδιοτελής», και άρα, κοινός για όλους. Αλλά η ηθική ανθρώπινη βούληση πρέπει να έχει ένα σκοπό που δεν είναι ιδιοτελής κι αυτό εγείρει την αναγκαιότητα να είναι το ύψιστο αγαθό ως αντικείμενο το κοινό «σύνολο όλων των σκοπών»¹⁰³ («ΘΠ» 8:279-80σημ.).

Ο Καντ ισχυρίζεται ότι η ιδέα του ύψιστου αγαθού είναι η ιδέα ενός ανιδιοτελούς συνόλου αποτελούμενου από όλους τους σκοπούς που περιλαμβάνει επομένως και τους ατομικούς σκοπούς, αλλά μόνο ως μέρος των σκοπών όλων με τους οποίους μπορούμε να βρεθούμε «σε ορισμένες ηθικές σχέσεις [...] στον κόσμο» («ΘΠ» 8:279-80σημ.). Έτσι, δε χρειάζεται κάποιος να ανακοινώνει τους σκοπούς και τις επιθυμίες του προκειμένου να επιτύχει την ευδαιμονία του, αλλά να κάνει αφαίρεση των σκοπών ως κίνητρο για να κάνει το ύψιστο αγαθό «αντικείμενό» του («ΘΠ» 8:279). Και τότε η ίδια η έννοια του ύψιστου αγαθού θα κάνει την ευδαιμονία του καθενός κομμάτι του αντικειμένου του καθενός.¹⁰⁴ Η ηθικότητα πράγματι δεν πρέπει να θεμελιώνεται στους σκοπούς που επιδιώκουμε και αυτό το γεγονός «συνεπάγεται έναν άλλο σκοπό για τη θέληση του ανθρώπου, τον εξής: να επιδιώκει με όλες τις δυνάμεις του το *ύψιστο* στον κόσμο δυνατόν αγαθό (τη γενική ευτυχία που μέσα στο σύνολο του κόσμου είναι ενωμένη με την καθαρότατη ηθικότητα και σύμφωνη με αυτή)» («ΘΠ» 8:279).

¹⁰³ Guyer (2011) 107.

¹⁰⁴ Guyer (2011) 107.

Η περιγραφή των εννοιολογικών θεμελίων του ύψιστου αγαθού εδώ από τον Καντ μας παραπέμπει στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, αλλά παρόλα αυτά παρατηρούνται κάποια σημάδια αλλαγής στη σκέψη του για το πώς και το πότε θα πραγματοποιηθεί το ύψιστο αγαθό.¹⁰⁵

Ο Καντ υποστηρίζει ότι η πραγμάτωση του ύψιστου αγαθού είναι «στην εξουσία μας μόνο από τη μία πλευρά του, όχι και από τις δύο μαζί», και ότι για αυτό το λόγο πρέπει να πιστεύουμε «σε έναν ηθικό Κύριο του κόσμου και σε μια μέλλουσα ζωή» («ΘΠ» 8:279), εννοώντας ότι η αρετή μας εξαρτάται από εμάς, αλλά η ευδαιμονία μας όχι και επομένως οδηγούμαστε στο αίτημα της ύπαρξης του Θεού και της αθανασίας για να εξασφαλίσουμε την δυνατότητα της ευδαιμονίας.¹⁰⁶ Οι απόψεις αυτές μας γυρίζουν πίσω στη *Δεύτερη Κριτική*, αλλά η διαφορά έγκειται στο ότι δεν απαιτείται η αθανασία για την επίτευξη της αρετής αλλά για την διανομή της ευδαιμονίας σύμφωνα με την αρετή.¹⁰⁷ Ο Καντ φαίνεται πως έχει εγκαταλείψει εδώ το ανέφικτο της αρετής σε αυτόν τον κόσμο και μιλά για την πιθανότητα κατάκτησης της αρετής γεγονός που έχει σημαντικές επιπτώσεις στο πώς εκλαμβάνουμε την πιθανότητα της πραγμάτωσης του ύψιστου αγαθού, διότι μας επιτρέπει να σκεφτούμε ότι το ύψιστο αγαθό είναι κάτι που μπορεί να πραγματοποιηθεί στη γη.¹⁰⁸ Και ίσως θα μπορούσαμε να σκεφτούμε το ύψιστο αγαθό ως μια κοινωνική έννοια.

Πράγματι υπάρχουν κάποιες φράσεις που θα μπορούσαν να στηρίξουν μια τέτοια υπόθεση, όπως ότι ο άνθρωπος έχει υποχρέωση «να επιδιώκει με όλες τις δυνάμεις του το ύψιστο στον κόσμο δυνατόν αγαθό» και ότι δεν μπορεί να θέλει να πράττει ηθικά χωρίς να λαμβάνει το ύψιστο αγαθό, ότι η «ανιδιοτελής βούληση» έχει ανάγκη από «έναν κόσμο ως το ύψιστο αγαθό και με τη συνεργασία μας δυνατόν αγαθό» («ΘΠ» 8:279-80σημ). Και οι δύο αυτές αναφορές για την επίτευξη ενός κόσμου όπου θα πραγματοποιηθεί το ύψιστο αγαθό, είναι ενδεικτικές μιας αλλαγής στην έννοια του ύψιστου αγαθού προς μια περισσότερο κοινωνική εκδοχή του. Επιπλέον, ο Καντ ισχυρίζεται ότι η επίτευξη του ύψιστου αγαθού μπορεί να είναι πιθανή διαμέσου της συνεργασίας υπονοώντας ίσως, ότι το ύψιστο αγαθό είναι κάτι που μπορούμε να επιδιώξουμε να επιτύχουμε όλοι μαζί επάνω στη γη.¹⁰⁹ Παρόλα αυτά είναι πολύ νωρίς να πούμε ότι η έννοια του ύψιστου αγαθού έχει μετατραπεί σημαντικά σε μια κοινωνική έννοια. Ο Καντ έχει ακόμη κατά νου την άλλη ζωή όταν αναφέρει τη «μέλλουσα ζωή» ως αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού, γιατί ακόμη πιστεύει

¹⁰⁵ Moran (2012) 66.

¹⁰⁶ Guyer (2011) 107.

¹⁰⁷ Moran (2012) 68.

¹⁰⁸ Moran (2012) 70.

¹⁰⁹ Moran (2012) 66.

ότι η ευδαιμονία δεν είναι δυνατή σε αυτόν τον κόσμο σύμφωνα με την περισσότερο ατομικιστική έννοια του ύψιστου αγαθού που συναντήσαμε στη Δεύτερη Κριτική.¹¹⁰

Με την νέα αυτή τοποθέτηση μπορούμε να θεωρήσουμε το ύψιστο αγαθό ως έναν κοινό σκοπό αλλά σίγουρα όχι ακόμη μια πλήρως κοινωνική έννοια του ύψιστου αγαθού, και ότι έχουμε υποχρέωση να το επιδιώκουμε με όλες τις δυνάμεις μας μέσα σε αυτόν τον κόσμο, αλλαγή που θα δούμε στη συνέχεια.

3.4. Ηθική κοινότητα

Στο έργο *Η Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο* παρατηρείται μια σημαντική μεταστροφή στη σκέψη του Καντ σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του ύψιστου αγαθού και τις συνθήκες πραγμάτωσής του σε σχέση με τα προηγούμενα έργα του. Το ύψιστο αγαθό παρουσιάζοταν ως μια κοινωνία που μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μια άλλη ζωή με τη βοήθεια του Θεού. Στη *Θρησκεία* εμφανίζεται ως μια πολιτεία που μπορούμε και οφείλουμε να προσπαθούμε να δημιουργήσουμε σε αυτόν τον κόσμο κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* ο Καντ περιέγραφε το ύψιστο αγαθό ως ένα σύστημα σχέσεων στο οποίο η ευδαιμονία αποδίδεται σε επακριβή αναλογία προς την αρετή του κάθε υποκειμένου («η αρετή και η ευδαιμονία συναπαρτίζουν την κατοχή του υψίστου αγαθού σε ένα πρόσωπο, συγχρόνως όμως επίσης στην ευδαιμονία μοιρασμένη σε επακριβή αναλογία με την ηθικότητα», *KPIA* 5:110), ενώ το ύψιστο αγαθό εδώ μετατρέπεται σε μια κοινωνική έννοια, σε ένα σύστημα σχέσεων στο οποίο η μέγιστη γενική ευδαιμονία σε συνάρτηση με την αρετή προκύπτει από τη μέγιστη αρετή όλων.

Το ύψιστο αγαθό ως ηθική κοινότητα στη *Θρησκεία* είναι ένας κοσμικός και κοινός στόχος των ανθρώπων. Μπορεί ένα υποκείμενο εξαιτίας ατυχών περιστατικών να μην απολαύσει τη μέγιστη ευτυχία με την οποία συναρτάται η αρετή του, αλλά με τη είσοδό του στην ηθική κοινότητα θα επιτευχθεί η μέγιστη ευτυχία σε συνάρτηση με την μέγιστη αρετή. Η σύζευξη αρετής και ευδαιμονίας τότε δεν είναι μια τυχαία σύμπτωση, αλλά συμβαίνει επειδή τα υποκείμενα είναι ενάρετα – σέβονται, δηλαδή, το ένα το άλλο ως αυτοσκοπούς σύμφωνα με τον ηθικό νόμο- και οι άνθρωποι είναι ευτυχισμένοι ως όλον. Το ύψιστο αγαθό δεν είναι μια ανταμοιβή για την οποία ελπίζουμε, αλλά ένας κόσμος που επιτυγχάνεται όταν κάθε άτομο ακολουθεί τον ηθικό νόμο και τον οποίο οι άνθρωποι έχουν καθήκον να εργαστούν για να τον επιτύχουν.¹¹¹

¹¹⁰ Moran (2012) 69.

¹¹¹ Moran (2012) 71.

Η πρώτη αναφορά του ύψιστου αγαθού γίνεται στην *Εισαγωγή*: «από την ηθική προκύπτει ασφαλώς ένας σκοπός· διότι είναι βεβαίως αδύνατον για τον Λόγο να αδιαφορεί ποια έκβαση θα έχει η απάντηση στο ερώτημα: *τι αποτέλεσμα θα προκύψει, λοιπόν, από την ορθή τούτη πράξη μας;*» (*Θρησκεία* 6:5), φράση με την οποία επισημαίνονται ως σημαντικά τα δημόσια αποτελέσματα του να πράττουμε ηθικά, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη σημαντική ανάλυση των θεσμικών και πολιτικών εφαρμογών των ηθικών αρχών που θα ακολουθήσει¹¹². Το πρώτο σημάδι της αλλαγής της έννοιας του ύψιστου αγαθού εντοπίζεται λίγο παρακάτω: «Υποθέστε έναν άνθρωπο που τιμά τον ηθικό νόμο [...] ποιον κόσμο άραγε θα δημιουργούσε καθοδηγούμενος από τον πρακτικό Λόγο [...] ώστε να θέσει σ' αυτόν ως μέλος και τον ίδιο τον εαυτό του όπως το συνεπάγεται η ηθική εκείνη Ιδέα του υψίστου αγαθού, [...] αλλά θα ήθελε επίσης να υπάρχει κατ' αρχήν ο κόσμος, επειδή ο ηθικός νόμος θέλει να πραγματοποιείται το ύψιστο μέσω ημών δυνατό αγαθό» (*Θρησκεία* 6:5). Ένας άνθρωπος ο οποίος ακολουθεί τον ηθικό νόμο θα επέλεγε να ζήσει σε έναν κόσμο οργανωμένο σύμφωνα με τις καθολικές ηθικές αρχές. Φαίνεται καθαρά η αλλαγή στη σκέψη του Καντ- η αρετή και η ευδαιμονία, η ηθικότητα και το ύψιστο αγαθό, λειτουργούν μαζί σε ένα σύστημα στον κόσμο των φαινομένων.¹¹³ Το ύψιστο αγαθό δεν είναι πια κάτι που τα υποκείμενα μπορούν να ελπίζουν ή να έχουν πίστη σε αυτό, αλλά ο κόσμος που θα δημιουργούσαν δεδομένης της ικανότητάς τους για πρακτικό λόγο.

Σημαντική αλλαγή έχουν υποστεί επίσης οι θέσεις του για τη λειτουργία των ροπών και της αισθητής μας φύσης. Στα *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* και στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου* οι ροπές διέφθειραν τους ανθρώπους και για αυτό η αρετή ήταν αδύνατη για τα αισθητά όντα, όπως οι άνθρωποι, κάνοντας αναγκαίο το αίτημα της αθανασίας για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού σε μια άλλη ζωή. Στη *Θρησκεία* όμως οι ροπές δε θεωρούνται πλέον καθεαυτό κακές, αλλά μια ευκαιρία μέσω του ελέγχου τους, για να πράττουμε ηθικά. Έτσι, δε χρειάζεται πλέον το αίτημα ύπαρξης της αθανασίας στην έννοια του ύψιστου αγαθού. Αλλαγές επίσης έχει υποστεί και η έννοια του Θεού, χωρίς να έχει εκλείψει εξ' ολοκλήρου ο ρόλος του. Ο Καντ κατευθύνεται από μια έννοια του ύψιστου αγαθού όπου ο Θεός εξασφάλιζε στην ουσία τη δυνατότητα ύπαρξης και επίτευξης του ύψιστου ιδανικού, σε έναν ιδανικό σκοπό της ιστορίας, όπου ο Θεός παίζει πολύ μικρότερο ρόλο.¹¹⁴

Η μεταγενέστερη άποψή του για το ύψιστο αγαθό είναι συνολικά περισσότερο συνεπής με τους ισχυρισμούς του ότι το ανθρώπινο είδος έχει καθήκον να επιδιώκει το ύψιστο αγαθό, αφήνοντας ανοιχτό το γεγονός ότι μπορεί ο στόχος αυτός να επιδιώκεται με το πέρασμα πολλών γενεών.

¹¹² DiCenso (2012) 28.

¹¹³ Moran (2012) 71.

¹¹⁴ Moran (2012) 87.

3.4.1. Το καθήκον να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό ως ηθική κοινότητα

Εφόσον, το κακό έχει και κοινωνικά αίτια θα πρέπει ο άνθρωπος να εισέλθει σε μια κατάσταση στην οποία δε θα έρχεται αντιμέτωπος με αυτό και θα ενισχύεται η προσπάθεια τελειοποίησης της αρετής του και απόλαυσης της ευδαιμονίας, μιας κατάστασης δηλαδή, που θα πραγματώνεται η συλλογική προώθηση του ύψιστου αγαθού: «Κάθε είδος ελλόγων όντων προορίζεται αντικειμενικά, κατά την ιδέα του Λόγου, για έναν κοινό σκοπό, δηλαδή την προαγωγή του υψίστου αγαθού ως κοινού αγαθού. Επειδή όμως το ύψιστο ηθικό αγαθό δεν επιτυγχάνεται με μόνη την προσπάθεια του επιμέρους προσώπου για την δική του ηθική τελειότητα, αλλά απαιτεί μια ένωση προσώπων σε ένα Όλον για τον σκοπό ακριβώς αυτόν» (*Θρησκεία* 6:97-98). Το ύψιστο αγαθό είναι η δημιουργία της ηθικής κοινότητας στην οποία θα συνδυάζεται η μέγιστη δυνατή ηθικότητα με τη μέγιστη δυνατή ευτυχία και αποτελεί έναν κοινό στόχο των μελών της ή ένα «κοινό αγαθό», το οποίο σύμφωνα με τον Καντ είμαστε υποχρεωμένοι να επιδιώκουμε.

Η ιδέα του ύψιστου αγαθού μπορεί να μην είναι ο «καθοριστικός λόγος» της ηθικότητας, προκύπτει όμως από την ηθικότητα, διότι ενώνει «τον μορφολογικό όρο όλων των σκοπών που πρέπει να έχουμε (το καθήκον), και συγχρόνως όλα τα σύμφωνα με τον όρο αυτόν εξηρημένα στοιχεία όλων εκείνων των σκοπών που έχουμε (την ανάλογη με την τήρηση του καθήκοντος ευδαιμονία)» (*Θρησκεία* 6:5). Ο καθένας από εμάς πρέπει να κάνει δικό του αντικείμενο την αρετή του και την ευδαιμονία των άλλων- τη δική του και όλων των άλλων-, ενώ μαζί πρέπει να κάνουμε την αρετή όλων και την ευδαιμονία όλων δική μας, τόσο όσο απαιτείται από την ηθικότητα και συνίσταται σε ηθικότητα. Επομένως, η ηθικότητα παράγει μια εντελώς κοινωνική έννοια του ύψιστου αγαθού ως το αντικείμενό της και ιδεατά, ως αναγκαία συνέπεια.¹¹⁵ Από την αρχή ο Καντ δηλώνει ότι «δεν μπορεί να είναι για την ηθική αδιάφορο, αν θα σχηματίσει ή όχι την έννοια ενός τελικού σκοπού όλων των πραγμάτων (η συμφωνία με τον οποίο δεν αυξάνει μεν τον αριθμό των καθηκόντων της, αλλά πάντως τους παρέχει ένα ιδιαίτερο σημείο αναφοράς της συνένωσης όλων των σκοπών)· διότι με τον τρόπο αυτόν και μόνο μπορεί να παρασχεθεί αντικειμενικώς πρακτική πραγματικότητα στην σύνδεση της σκοπιμότητας λόγω της ελευθερίας με την σκοπιμότητα της φύσης, την οποία σύνδεση δεν μπορούμε διόλου να στερηθούμε» (*Θρησκεία* 6:5). Το ύψιστο αγαθό άρα είναι μια κοινή συνθήκη, που πραγματώνει τους σκοπούς της ηθικότητας και πρέπει να επιτευχθεί από τον άνθρωπο εντός της φύσης.

Το ύψιστο αγαθό περιγράφει τον σκοπό της ηθικότητας που επιτυγχάνεται με μια κοινότητα υποκειμένων κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Η επιδίωξη της ευτυχίας μου μπορεί

¹¹⁵ Guyer (2011) 109.

να είναι κάτι διακριτό από την ηθική πρόοδο του ανθρώπινου γένους, αλλά τα λόγια του Καντ δείχνουν ότι οι δύο σκοποί είναι αναγκαστικά συνδεδεμένοι κατά την επιδίωξή τους. Επειδή μπορεί να επιδιωχθεί αποτελεσματικά μόνο σε συνάρτηση με άλλους, το καθήκον να επιδιώκει κανείς να είναι ενάρετος οδηγεί αναπόφευκτα σε «ένα καθήκον ιδιαιτέρου είδους». Επειδή αυτός ο σκοπός πρέπει να είναι καθολικός, άρα κανένα έλλογο ον δεν μπορεί να αποκλειστεί από την κοινή προσπάθεια, αυτό πρέπει να θεωρηθεί μόνο ως ο τελικός σκοπός, το ύψιστο αγαθό.¹¹⁶ Το ύψιστο αγαθό είναι κοινή επιδίωξη από μια ηθική κοινότητα, ένα «καθήκον [...] ως προς το είδος και την αρχή του διαφορετικό από όλα τα άλλα» (*Θρησκεία* 6:98). Η ηθική πρόοδος του ανθρώπινου είδους για τον Καντ, είναι δυνατή μόνο διαμέσου της προοδευτικής επέκτασης μιας τέτοιας ελεύθερης ηθικής κοινότητας με όλο και περισσότερους ανθρώπους, μέχρι τελικά να συμπεριλάβει όλη την ανθρωπότητα («μιας κοινότητας, η οποία καθίσταται από τον Λόγο αποστολή και καθήκον για ολόκληρο το ανθρώπινο γένος να την αποπερατώσει σε ολόκληρη την έκτασή της», *Θρησκεία* 6:94).

Η επίτευξη της προσωπικής αρετής των υποκειμένων όμως είναι ανεπαρκής για την ηθική πρόοδο, αφού οι κοινωνικοί θεσμοί δεν είναι εναρμονισμένοι με τις καθολικεύσιμες ηθικές αρχές.¹¹⁷ Έτσι, το ιδανικό της ηθικής κοινότητας μας παρέχει τα κριτήρια αναμόρφωσης των υπαρχόντων θεσμών σε σχέση με τον ηθικό νόμο. Η ηθική κοινότητα αποτελεί το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο θα αναμορφώσουμε ή θα δημιουργήσουμε τους αναγκαίους θεσμούς και τα είδη συναναστροφών που μπορούν να επηρεάσουν την ηθική μεταστροφή των υποκειμένων προς το καλό. Αν και δεν μπορούμε να υποχρεωθούμε να εξέλθουμε από την ανηθικότητα και την εσωτερική βαρβαρότητα της ηθικής φυσικής κατάστασης, μπορούμε να εκπαιδευθούμε κατά κάποιον τρόπο και να διαταχθούμε από την ελεύθερη βούλησή μας να εξέλθουμε από αυτήν και να συμμετάσχουμε σε μια ηθική κοινότητα.¹¹⁸ Το ηθικό καθήκον μας επεκτείνεται πέρα από τον εαυτό μας και στους άλλους οδηγώντας μας σε μια συνολική οπτική «του ύψιστου αγαθού ως κοινού αγαθού» (*Θρησκεία* 6:97). Οι ηθικές μας προσπάθειες δεν πρέπει να κατευθύνονται μόνο προς τις εσωτερικές μας προδιαθέσεις, αλλά και προς την αναμόρφωση των θεσμών, πιθανώς μετά από αρκετές γενεές. Σε αυτό το ευρύτερο πεδίο η ηθική προσπάθεια αλληλεπιδρά με τους κοινωνικούς και πολιτικούς σχηματισμούς, διότι η ηθική δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί απλά «με μόνη την προσπάθεια του επιμέρους προσώπου για την δική του ηθική τελειότητα» (*Θρησκεία* 6:97). Επομένως, το «ύψιστο ηθικό αγαθό» δε θα προκύψει από την συμπτωματική συγκέντρωση των ηθικών προσπαθειών των υποκειμένων για την επίτευξη του δικού τους αγαθού, χωρίς ενδιαφέρον

¹¹⁶ Wood (1999) 315.

¹¹⁷ DiCenso (2012) 139.

¹¹⁸ DiCenso (2012) 139.

για την ευημερία των άλλων.¹¹⁹ Αλλά αφορά περισσότερο την αλληλεπίδραση των υποκειμένων μέσα σε ομάδες και πολιτείες¹²⁰ και άρα «απαιτεί μια ένωση προσώπων σε ένα Όλον για τον σκοπό ακριβώς αυτόν, σε ένα σύστημα καλοπροαίρετων ανθρώπων, στο οποίο και με την ενότητα του οποίου και μόνο μπορεί να πραγματοποιηθεί» (*Θρησκεία* 6:98). Αυτά τα υποκείμενα μπορούν να επιδιώκουν δράσεις που βοηθούν στην έλευση του ύψιστου αγαθού στη γη¹²¹. Στο μεταγενέστερο έργο του στην πρακτική φιλοσοφία ο Καντ παραθέτει αρκετές ρεαλιστικές προτάσεις σχετικά με το πώς θα μπορούσαμε να επιδιώκουμε το ύψιστο αγαθό όπως είναι η εκπαίδευση των παιδιών, η βελτίωση του δημόσιου διαλόγου, η επιδίωξη συγκεκριμένων ειδών κοινωνικών σχέσεων (φιλία).¹²²

Το ύψιστο αγαθό στη *Θρησκεία* δεν είναι ένα ατομικό αγαθό που μπορεί να προκύψει από την αρετή ενός υποκειμένου, αλλά το αγαθό όλου του ανθρώπινου είδους, που μπορεί να προκύψει από την αρετή όλων.¹²³ Η προώθηση του ύψιστου αγαθού γίνεται επομένως ένας κοινός των υποκειμένων της ηθικής κοινότητας στόχος. Το γεγονός όμως ότι έχουμε μια θεμελιώδη επιλογή στους γνώμονές μας προκειμένου να πράξουμε, σημαίνει ότι μπορούμε να είμαστε υπεύθυνοι μόνο για τις αποφάσεις και τις πράξεις τις δικές μας, και όχι για τις αποφάσεις και τις πράξεις των άλλων.¹²⁴ Έτσι, από τη μια έχουμε τη δέσμευση να προσπαθούμε από κοινού για έναν κοινό σκοπό και από την άλλη την ηθική θεωρία του Καντ που υποστηρίζει ότι ελέγχουμε μόνο τις δικές μας πράξεις. Τι είδους αποτέλεσμα άραγε θα έχουμε με το να προσπαθούμε από κοινού για το ύψιστου αγαθό, αν δεν είμαστε ατομικά ενάρετοι όσο είναι δυνατό; Κατά την προσπάθειά μας συνεπώς να επιτύχουμε το ύψιστο αγαθό αντιμετωπίζουμε το πρόβλημα του συντονισμού με τους άλλους. Μέσα στα πλαίσια της ηθικής κοινότητας πρέπει να συνεργαστούμε με τους άλλους για την επίτευξη ενός κοινού στόχου, ενώ διαθέτουμε τον έλεγχο μόνο των δικών μας πράξεων. Η επίτευξη του ύψιστου αγαθού εξαρτάται και από τα άλλα υποκείμενα στις αποφάσεις των οποίων δεν έχουμε αρμοδιότητα, και οδηγούν στο ερώτημα αν τελικά το ύψιστο αγαθό είναι εφικτό. Οι ανησυχίες αυτές οδηγούν τον Καντ στην «προϋπόθεση μιας άλλης Ιδέας, δηλαδή εκείνης ενός υψηλότερου ηθικού όντος, μέσω της γενικής διευθέτησης του οποίου συνενώνονται οι αφ' εαυτού ανεπαρκείς δυνάμεις των ατόμων σε ένα κοινό αποτέλεσμα» (*Θρησκεία* 6:98). Πρέπει λοιπόν κι εδώ, όπως και στη *Δεύτερη Κριτική* με το αίτημα του πρακτικού Λόγου για τη ύπαρξη του Θεού, να έχουμε κάποιου είδους ηθικής πίστης στον Θεό ως δημιουργό των

¹¹⁹ Sweet (2013)124

¹²⁰ DiCenso (2012) 139.

¹²¹ Moran (2012) 52.

¹²² Moran (2012) 87.

¹²³ Guyer (2011) 114.

¹²⁴ Moran (2012) 78.

νόμων της φύσης που κάνουν εφικτό το ύψιστο αγαθό.¹²⁵ Η ύπαρξη του Θεού διασφαλίζει ότι οι φυσικοί νόμοι είναι λογικώς συνεπείς με τον ηθικό νόμο, έτσι ώστε να είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί η ευδαιμονία εντός των ορίων αυτού του κόσμου

Η αναφορά του Καντ στην ανεπάρκεια του ανθρώπινου είδους δείχνει ότι το ύψιστο αγαθό πρόκειται να πραγματοποιηθεί εντός της φύσης και όχι πέραν αυτής, ακόμη και αν πρέπει να πιστεύουμε ότι η πραγμάτωσή του εξαρτάται από την ύπαρξη ενός «υψηλότερου ηθικού όντος». Ο ισχυρισμός ότι ο ρόλος αυτού του ανώτερου ηθικού όντος είναι να οργανώσει τις δυνάμεις των μεμονωμένων ατόμων, είναι σύμφωνος με τη γενική ιδέα ότι απαιτείται η ύπαρξη του Θεού για να εξηγήσει τη δυνατότητα της συλλογικής ανάπτυξης της αρετής και ότι αν τα ανθρώπινα όντα με αυτή τη βοήθεια οργανώσουν συλλογικά την άσκηση της αρετής τους, η ευδαιμονία τελικά-αλλά κατά τη διάρκεια της ύπαρξης του είδους- θα προκύψει.¹²⁶

Παρόλα αυτά όμως, πρέπει να έχουμε επίσης κάποιου είδους ηθικής πίστης στην ικανότητα των άλλων να πράττουν ηθικά και να εργάζονται για την επίτευξη του ύψιστου αγαθού. Ακόμη κι αν δεν έχουμε εμπειρικά δεδομένα για αυτό, έχουμε την «ηθική ανάγκη» να πιστεύουμε στην δυνατότητα της ηθικότητας των άλλων υποκειμένων. Πρέπει να έχουμε αυτή την πίστη και καθένας από εμάς είναι υποχρεωμένος να «φέρεται με τέτοιο τρόπο, σαν να εξαρτώνται τα πάντα από αυτόν» (*Θρησκεία* 6:100). Αν και έτσι δημιουργείται η εντύπωση ότι η προσπάθειά μας για μια ηθική κοινότητα είναι ένα ατομικό σχέδιο, αφού έχουμε τη δυνατότητα να καθορίζουμε μόνο τη δική μας βούληση σύμφωνα με το ηθικό νόμο, ωστόσο ο Καντ δεν κάνει λάθος όταν υποστηρίζει ότι το ύψιστο αγαθό μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσα από μια ένωση προσώπων.¹²⁷ Ούτε η άποψη αυτή πηγάζει από τη θέση ότι τα μέλη αυτής της «ένωσης» προσώπων πρέπει να είναι ατομικά το καθένα όσο γίνεται ενάρετο. Μάλλον ο Καντ έχει κατά νου, ότι το ύψιστο αγαθό μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν ολόκληρη η κοινότητα αναγνωρίσει τη δέσμευσή της να προσπαθήσει για αυτόν τον σκοπό και αποφασίσει ποιες πράξεις είναι οι κατάλληλες να βοηθήσουν για να προκύψει αυτός ο σκοπός. Αν και δεν έχουμε αρμοδιότητα στις πράξεις των άλλων γνωρίζουμε εντούτοις ότι συγκεκριμένες πράξεις και θεσμοί τείνουν να έχουν επωφελή επίδραση στην αρετή (και στην ευδαιμονία) των άλλων, όπως για παράδειγμα η εκπαίδευση των παιδιών, τις οποίες και οφείλουμε να επιτελούμε. Με αυτή την έννοια η προσπάθειά μας για το ύψιστο αγαθό είναι και οφείλει να είναι ένα κοινό σχέδιο στο οποίο συμμετέχουν όλοι, διότι χωρίς

¹²⁵ Guyer (2011) 109.

¹²⁶ Guyer (2011) 114.

¹²⁷ Moran (2012) 80.

τις προσπάθειές μας το ύψιστο ηθικό ιδανικό της ηθικής κοινότητας ως μια παγκόσμια ενάρετη κοινότητα θα παραμείνει ένα άδειο κέλυφος.¹²⁸

Παρά την επιμονή του Καντ να θεωρεί ότι είναι καθήκον του ανθρώπινου είδους να επιδιώκει το ύψιστο αγαθό, αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ότι μπορεί ο στόχος αυτός να επιδιώκεται με το πέρασμα πολλών γενεών («απέχει ακόμη σε απέραντο βάθος από μας η πραγματική ίδρυση της πολιτείας αυτής [...] επειδή η αρχή τούτη περιέχει το θεμέλιο μιας διαρκούς προσεγγίσεως προς την τελειότητα εκείνη», *Θρησκεία* 6:227). Το ύψιστο αγαθό, πιστεύει ο Καντ, ότι θα επιτευχθεί ως μια ηθική κοινότητα και πιθανώς καμία μελλοντική γενιά να μην το κατορθώσει· δεν σημαίνει όμως ότι παύει η υποχρέωσή μας να το επιδιώκουμε.¹²⁹

3.4.2. Το ριζικό κακό

Ο Καντ στην *Κριτική του πρακτικού Λόγου* δεν πίστευε ότι είναι εφικτή για τον άνθρωπο η αρετή σε αυτόν τον κόσμο και οδηγήθηκε στη συνέχεια στην ανάγκη της διατύπωσης του αιτήματος της αθανασίας. Η απαισιοδοξία του οφειλόταν στο ότι θεωρούσε την αισθητικότητα και τις ροπές της ανθρώπινης ύπαρξης ως απαραίτητως διεφθαρμένες.¹³⁰ Στην *Θρησκεία* η άποψή του σχετικά με την ανθρώπινη φύση και την επίδραση των αισθήσεων έχει αλλάξει ριζικά. Εδώ ισχυρίζεται ότι «οι φυσικές κλίσεις είναι, *θεωρούμενες αυτές καθ' εαυτές, καλές*, δηλ. μη απορριπτέες και είναι όχι μονάχα μάταιο, αλλά θα ήταν και επιζήμιο και μεμπτό το να θέλει κανείς να τις εκριζώσει· αντιθέτως, πρέπει μόνο να τις χαλιναγωγεί κανείς, για να μην δημιουργούνται προστριβές ανάμεσά τους, αλλά να μπορούν να εναρμονίζονται μέσα σε ένα σύνολο που λέγεται ευδαιμονία» (*Θρησκεία* 6:58), ενώ σε άλλο σημείο ότι «το θεμέλιο του κακού» δεν μπορεί να θεωρείται η «αισθητικότητα» και οι «φυσικές κλίσεις» των ανθρώπινων πλασμάτων, εφόσον «όχι μόνο δεν έχουν ευθεία σχέση με το κακό (αντιθέτως, δίδουν την ευκαιρία σε εκείνο που μπορεί να αποδείξει το ηθικό φρόνημα μέσα στη δύναμή του, δηλ. στην αρετή)» (*Θρησκεία* 6:34-35).

Οι ροπές λοιπόν και η αισθητικότητα δεν αποτελούν τις πηγές του κακού, αντιθέτως οι ροπές μπορούν να γίνουν η ευκαιρία μας για αρετή και ευτυχία. Θέση η οποία σχετίζεται με τις απόψεις του Καντ για την έλλογη ανθρώπινη φύση ως αυτοσκοπό και το ύψιστο αγαθό. Το να είμαι ενάρετος σημαίνει ότι σέβομαι την ανθρώπινη ιδιότητα των άλλων ως αυτοσκοπό

¹²⁸ Pasternack (2014) 179.

¹²⁹ Moran (2012) 77-78.

¹³⁰ Moran (2012) 73.

και ότι σέβομαι παράλληλα και τους σκοπούς τους, οι οποίοι υπό όρους απορρέουν από τις ροπές και τις επιθυμίες τους (όταν εγκρίνονται από τον ηθικό νόμο). Από εκεί λοιπόν που οι ροπές κι οι επιθυμίες αποτελούσαν ένα μεγάλο εμπόδιο για την αρετή, τώρα μας δίνουν την ευκαιρία να εξασκήσουμε την αρετή μας.¹³¹

Πού οφείλεται λοιπόν το κακό στον άνθρωπο;

Στη *Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο* ο Καντ ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος έχει φυσικές προδιαθέσεις ή ροπές και προς το καλό και προς το κακό, χωρίς ωστόσο να είναι ούτε καλός ούτε κακός εκ φύσεως (*Θρησκεία* 6:20). Το καλό ή το κακό αποτελούν αντικείμενα της ελεύθερης επιλογής του και ο ίδιος αποφασίζει αν θα γίνει κατά την ηθική σημασία καλός ή κακός. Ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί καλός, με την έννοια ότι η πρωταρχική καταβολή του είναι καλή, αλλά έχει και μια «φυσική ροπή προς το κακό», το οποίο ο Καντ ονομάζει «ριζικό, έμφυτο κακό στην ανθρώπινη φύση» (*Θρησκεία* 6:66), διότι αφορά την θεμελιώδη ικανότητά μας για ηθική επιλογή. Το θεμέλιο του κακού βρίσκεται στον γνώμονα που θέτει η βούληση στον εαυτό της για το πώς θα χρησιμοποιήσει την ελευθερία της. Όταν ο άνθρωπος επιλέγει να πράττει με βάση τη φιλαυτία, μόνο όταν το επιτρέπει ο ηθικός νόμος, τότε επιλέγει να είναι καλός. Αντίθετα, όταν επιλέγει να πράττει ηθικά μόνο αν το επιτρέπει η φιλαυτία του, τότε επιλέγει να είναι κακός: «καθιστά το ελατήριο της φιλαυτίας και τις τάσεις της, όρο της τήρησης του ηθικού νόμου, ενώ αντιθέτως ο ηθικός νόμος, ως ανώτατος όρος της ικανοποίησης της φιλαυτίας, θα έπρεπε να γίνεται δεκτός από τον καθολικό γνώμονα της προαίρεσης ως το μοναδικό ελατήριο» (*Θρησκεία* 6:36). Στον ίδιο εναπόκειται αν θα γίνει καλός ή κακός, ανάλογα με το αν επιλέξει ελεύθερα να πράττει σύμφωνα με την μία ή την άλλη ροπή, αναδεχόμενος τον γνώμονα της ηθικότητας ή της φιλαυτίας, είναι κάτι που «πρέπει να το κάμει ή να το έχει κάμει αυτός ο ίδιος» (*Θρησκεία* 6:44).

Το ριζικό κακό είναι η αναγκαία συνέπεια της ικανότητάς μας για ελευθερία και ηθική επιλογή. Συμβαδίζει με την δυνατότητά μας να επιλέγουμε ελεύθερα να είμαστε καλοί. Αν, όμως, το κακό είναι ριζικό, με την έννοια ότι είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής μας, τότε είμαστε εξίσου ελεύθεροι να το απορρίψουμε (ακόμη κι αυτό που διαπράξαμε) και να επιλέξουμε το καλό: «το κακό αυτό είναι ριζικό, διότι διαφθείρει το θεμέλιο όλων των γνωμόνων· συγχρόνως επίσης, ως φυσική ροπή, δεν μπορεί να εξαφανιστεί με ανθρώπινες δυνάμεις [...] μολοταύτα πρέπει να είναι δυνατό να την υπερνικήσει κανείς, επειδή συναντάται στον άνθρωπο ως ον που πράττει ελεύθερα» (*Θρησκεία* 6:37). Δίνεται, επομένως, στον άνθρωπο η δυνατότητα να επιλέξει ελεύθερα να πράττει το ορθό ή, ακόμη κι αν έχει

¹³¹ Moran (2012) 73.

επιλέξει το κακό, του δίνεται η δυνατότητα της ριζικής μεταστροφής του, της απομάκρυνσής του από το κακό και της επιλογής του καλού.

Ο Καντ, μέσα από την παράθεση αρκετών ιστορικών παραδειγμάτων, φαίνεται πως θεωρεί προφανές ότι οι άνθρωποι εν γένει είναι κακοί, αλλά η φιλοσοφική του θέση είναι πως δεν πρέπει να παραμείνουν κακοί, ότι έχουν τη δύναμη της μεταστροφής από το κακό στο καλό, ότι «οφείλουμε να γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι [...] επομένως πρέπει και να το μπορούμε» (*Θρησκεία* 6:45). Τονίζει όμως ότι η μεταστροφή αυτή είναι πάντα και μόνο εντός των ανθρωπίνων δυνατοτήτων. Είναι μια διαδικασία την οποία μόνο ο ίδιος ο άνθρωπος μπορεί να επιλέξει και να φέρει εις πέρας και κανείς άλλος για αυτόν. Το επιχείρημα αυτό αποκτά νόημα εφόσον η βούληση δεν καθορίζεται αυτόματα από τον ηθικό νόμο, και εφόσον ο άνθρωπος είναι πράγματι ελεύθερος να επιλέγει ανάμεσα στον ηθικό νόμο και στο αντίθετό του.¹³²

Το κακό δεν προκύπτει αναγκαστικά από τις φυσικές προδιαθέσεις, αλλά είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του ανθρώπου να ενδίδει σε ορισμένες φυσικές προδιαθέσεις. Ταυτόχρονα, δεν είναι εφικτό ποτέ ο άνθρωπος να εξαλείψει απλά τις φυσικές προδιαθέσεις του προς το κακό ή να γίνει μια «άγια» βούληση που δεν μπαίνει σε πειρασμό να πράττει το κακό. Τα ανθρώπινα όντα είναι πλάσματα που πρέπει να επιλέγουν πάντοτε ανάμεσα στην ηθικότητα και τη φιλαυτία.¹³³ Το κακό είναι το προϊόν της δυνατότητας που έχει ο άνθρωπος για επιλογή ή της ικανότητάς του να διατυπώνει και να πράττει σύμφωνα με γνώμονες. Η θέση αυτή του Καντ συμφωνεί με την έμφαση που δίνει στην ηθική ευθύνη. Αν το κακό οφειλόταν στην αισθητή φύση των ανθρώπων, τότε δεν θα μπορούσαμε να τους αποδώσουμε ευθύνη για τα ηθικά τους παραπτώματα. Το κακό είναι αναπόφευκτο προϊόν της δύναμής μας για επιλογή και για αυτό είναι μια ηθικά κακή καταβολή. Η ίδια η ικανότητα που μας κάνει να επιλέγουμε τον ηθικό νόμο, μας επιτρέπει επίσης, και να μην κάνουμε αυτήν την επιλογή. Έτσι, εξηγείται η φράση ο άνθρωπος «είναι εκ φύσεως κακός» (*Θρησκεία* 6:32) και όχι ότι γεννήθηκε με το κακό. Όλοι οι άνθρωποι, με το υποκειμενικό θεμέλιο της επιλογής, έχουν την ίδια ικανότητα για το κακό.¹³⁴

Η ηθική μεταστροφή από το κακό στο καλό και η επιδίωξη του ύψιστου αγαθού αποτελεί κατά τον Καντ καθήκον του ανθρώπου εν γένει: «Το να *εξυψωθούμε* στο ιδεώδες τούτο της ηθικής τελειότητας, δηλαδή στο πρότυπο του ηθικού φρονήματος σε ολόκληρη την καθαρότητά του, αποτελεί καθολικό ανθρώπινο καθήκον» (*Θρησκεία* 6:61). Εξαιτίας όμως

¹³² Guyer (2013) 386.

¹³³ Guyer (2013) 390.

¹³⁴ Moran (2012) 89.

του ριζικού κακού, εκκινούμε πάντα αυτήν την προσπάθεια με μια συγκεκριμένη αντίθετη ροπή, με συνέπεια η αρετή να μην μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου μιας σταδιακής αλλαγής στα «ήθη» αλλά αντίθετα επιβάλλεται, ισχυρίζεται ο Καντ, μια ριζική «αλλαγή της καρδιάς» ή «μεταστροφή». Αν είναι να γίνει μια «σταδιακή μεταρρύθμιση για την ιδιοσυγκρασία μας» τότε «είναι αναγκαία η επανάσταση για την νοοτροπία μας» (*Θρησκεία* 6:47). Πρέπει να υιοθετήσουμε ένα ηθικό «φρόνημα» ή «χαρακτήρα» που να αντικρούει την τάση προς το κακό που είναι έμφυτη σε μας¹³⁵ : «τούτο δεν μπορεί να γίνει με σταδιακή μεταρρύθμιση, ενόσω το θεμέλιο των γνωμόνων παραμένει φαύλο, αλλά πρέπει να επιτευχθεί με μιαν επανάσταση στο φρόνημα του ανθρώπου (με μια μετάβαση προς τον γνώμονα της αγιότητας του φρονήματος) · και μπορεί να γίνει ένας νέος άνθρωπος μόνο με ένα είδος αναγεννήσεως, σαν να ήταν μια νέα δημιουργία [...] και μια αλλαγή της καρδιάς. [...]. Από τούτα προκύπτει ότι η ηθική παιδεία του ανθρώπου δεν πρέπει να αρχίζει από τη βελτίωση των ηθών, αλλά από την μεταμόρφωση της νοοτροπίας και από την θεμελίωση του χαρακτήρα» (*Θρησκεία* 6:47,48).

Ο Καντ δεν πιστεύει όμως ότι αυτή η εσωτερική επανάσταση προς την ηθικότητα μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τις ατομικές προσπάθειες ενός ανθρώπου ή, κι αν επιτευχθεί, δεν μπορεί να διατηρηθεί. Στο *Τρίτο Μέρος* της *Θρησκείας* επισημαίνει ότι ο άνθρωπος, ακόμη κι ο ενάρετος, έρχεται αντιμέτωπος με τις «επιθέσεις της κακής αρχής» (*Θρησκεία* 6:93) κατά τη διάρκεια της ζωής του και εσωτερικά και εξωτερικά, διότι το ριζικό κακό σχετίζεται με την ικανότητά του να επιλέγει ελεύθερα. Εσωτερικά λόγω της δικής του ροπής προς το κακό και εξωτερικά διαμέσου της αλληλεπίδρασης με τους άλλους που δεν είναι ηθικά προδιατεθειμένοι. Οι κοινωνικές σχέσεις δηλαδή, πιστεύει ο Καντ, επηρεάζουν αρνητικά τη ροπή μας προς το κακό, αλλά αυτό δεν μας απαλλάσσει από την ευθύνη μεταφέροντάς την στην επιρροή που ασκούν οι άλλοι. Επιπλέον, σύμφωνα με τη προηγηθείσα ανάλυση για το ριζικό κακό, τα ανθρώπινα πάθη ή επιθυμίες δεν μπορούν να κατηγορηθούν ότι προκαλούν τα ηθικά σφάλματά μας. Η πρωταρχική επισήμανση του Καντ παραμένει στην ελευθερία επιλογής μας, ενώ η προβληματική του εδώ αναπτύσσεται περισσότερο προς την κατεύθυνση των κοινωνικών και πολιτικών μεταβλητών εντός των οποίων προκύπτουν οι ελεύθερες επιλογές μας.¹³⁶

Παρατηρεί λοιπόν ότι η αρχική καταβολή του ανθρώπου είναι καλή, αλλά «ο φθόνος, η αρχομανία, η πλεονεξία και οι εχθρικές κλίσεις που συνδέονται μ' αυτά κυριεύουν σε λίγο την αφ' εαυτής ολιγαρχική φύση του όταν είναι ανάμεσα σε ανθρώπους» (*Θρησκεία* 6:94). Ο άνθρωπος γίνεται ανήθικος εντός της κοινωνίας αναπτύσσοντας αυτά τα πάθη. Ο Καντ

¹³⁵ Wood (1999) 314.

¹³⁶ DiCenso (2012) 132.

ισχυρίζεται εδώ ότι η παρουσία των άλλων είναι απαραίτητη για να δημιουργηθούν οι συνθήκες για την ανάπτυξη αυτών των παθών και συγχρόνως δημιουργεί την τάση των ανθρώπων για να αναπτύξουν τέτοια πάθη.¹³⁷ Αν και από τη φράση αυτή φαίνεται ότι οι αχρειότητες του πολιτισμού αναγνωρίζονται από τον Καντ, ωστόσο δεν τους αποδίδει αιτιακό χαρακτήρα. Η αναφορά τους σημαίνει κυρίως ότι επηρεαζόμαστε στη διαμόρφωση της ταυτότητάς μας και στην αυτοεκτίμησή μας από τις σχέσεις μας με τους άλλους και από τους κοινούς θεσμούς. Ο άνθρωπος κάνει ηθικές επιλογές εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου όπου οι κανόνες, οι προτεραιότητες, τα κίνητρα και οι ευκαιρίες κυριαρχούν. Οι παράγοντες αυτοί δεν μπορούν να υπερνικήσουν την δυνατότητά μας να επιλέγουμε ελεύθερα, η επιλογή του καλού ή του κακού παραμένει πάντοτε μια ελεύθερη πράξη του ανθρώπου (αυτονομία), μπορούν όμως να επηρεάσουν την κρίση μας δίνοντάς μας μια διαστρεβλωμένη ερμηνεία για τα πράγματα και τις προσφερόμενες επιλογές. Σε μια κοινωνία για παράδειγμα μπορεί να προβάλλεται ως σωστή συμπεριφορά η φιλαυτία των ανθρώπων και να διευκολύνονται οι επιλογές τους προς αυτή την κατεύθυνση αντίθετα προς τον ηθικό νόμο.¹³⁸

Η κοινωνική φύση λοιπόν του ριζικού κακού οδηγεί στη διαπίστωση ότι χωρίς «μιαν ένωση [προσώπων], η οποία να αποσκοπεί πραγματικά εντελώς στην αποτροπή του κακού αυτού και στην προαγωγή του αγαθού στον άνθρωπο [...] η οποία αποσκοπεί απλώς στη διατήρηση της ηθικότητας και θα αντιδρά στο κακό με ενωμένες δυνάμεις, τότε, όσα και αν είχαν κάμει οι επιμέρους άνθρωποι για να απαλλαγούν από την κυριαρχία του κακού, εν τούτοις τα μέσα τούτα θα τον κρατούσαν αδιάκοπα μέσα στον κίνδυνο της υποτροπής κάτω από την κυριαρχία εκείνη» (*Θρησκεία* 6:94). Ο Καντ κρίνει απαραίτητη τη δημιουργία μιας κοινωνίας που να έχει ως σκοπό την απομάκρυνση από το κακό και την προώθηση του καλού, προτείνει την ίδρυση της ηθικής κοινότητας. Η συνεργασία με τους άλλους ενάντια στο κακό και υπέρ της διατήρησης απλώς της ηθικότητας, αν και μειώνει τον αριθμό των ανήθικων πράξεων, αφήνει ακόμη χώρο για ανήθικη συμπεριφορά. Η βελτίωση απλώς των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών δεν επιλύει το πρόβλημα του ριζικού κακού, κατά τον Καντ. Είναι απαραίτητη η δημιουργία συνθηκών εντός των οποίων οι άνθρωποι θα είναι περισσότερο εναρμονισμένοι στο να επιλέγουν το καλό και να απελευθερωθούν από την κυριαρχία του κακού, δεδομένου ότι δεν είναι δυνατή η εξάλειψή του. Σε αυτή την περίπτωση οι κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες είναι αλληλένδετοι, και ο στόχος της ηθικής μεταστροφής οδηγεί απευθείας σε μια αναζήτηση θεσμών και μορφών των συναναστροφών που μπορούν να μας

¹³⁷ Guyer (2011) 111.

¹³⁸ DiCenso (2012) 132.

επηρεάσουν. Η ιδέα της ηθικής κοινότητας κάτω από κοινούς ηθικούς νόμους αποτελεί το πρότυπο του μετασχηματισμού αυτών των θεσμών.¹³⁹

Η ηθική κοινότητα μόνο μπορεί να ενισχύει περισσότερο την ατομική δέσμευση στην αρετή από ό,τι στην ανηθικότητα, εμποδίζοντας τις υποτροπές από τις ατομικές μεταστροφές προς το καλό. Η επιδίωξη της ηθικής βελτίωσης απαιτεί να θεσπίζουμε αυτόνομους νόμους του πρακτικού Λόγου όχι μόνο εσωτερικά στους γνώμονές μας, αλλά να δημιουργούμε επίσης εξωτερικούς νόμους. Ο ενάρετος άνθρωπος επομένως θα αναζητήσει να ενωθεί με άλλους σε μια κοινωνία «σύμφωνα με νόμους της αρετής και προς χάριν τους` μιας κοινότητας, η οποία καθίσταται από τον Λόγο αποστολή και καθήκον για ολόκληρο το ανθρώπινο γένος να την αποπερατώσει σε ολόκληρη την έκτασή της» (*Θρησκεία* 6:94). Το όραμα αυτό περιλαμβάνει όλη την ανθρωπότητα και επομένως είναι σύμφωνο με το κράτος των σκοπών που αφορά την ευτυχία όλων κάτω από δίκαιους νόμους (*ΘΜΗ* 4:75). Από την ανάλυση του Καντ για το ριζικό κακό και την διαφθορά της ελευθερίας μας να επιλέγουμε, αναδύεται μια πολιτική και κοινωνική εστία.¹⁴⁰

Η ηθική κοινωνία ωστόσο έχει πολύ περιορισμένο ρόλο στο όνομα της ελευθερίας των ηθικών όντων και γίνεται έτσι μη απαραίτητος όρος για την ηθική μεταστροφή, υποστηρίζοντας περισσότερο την προσπάθεια για την αρετή. Είναι όμως, ακόμη κι έτσι, τουλάχιστον εμφανές ότι η ηθική κοινότητα δεν είναι παρά το προϊόν της επιλογής των ατόμων να είναι ενάρετα, χωρίς να διαδραματίζει κανένα ρόλο στην επιλογή τους να είναι ενάρετα. Αν και τα ανθρώπινα όντα υφίστανται αληθινές ηθικές μεταστροφές κατά τη διάρκεια της ζωής τους, ακόμη κι αν δεν μπορούν να είναι σίγουρα ότι το έχουν κατορθώσει, η αρετή τους δεν ολοκληρώνεται σε κάποια στιγμή, αλλά πρέπει να προσπαθούν κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ο ισχυρισμός του Καντ είναι ότι η κοινωνία πρέπει να βοηθά αυτή την προσπάθεια παρά να την υποσκάπτει.¹⁴¹ Ο ρόλος της ηθικής κοινότητας επομένως είναι να ενισχύει τις ηθικές μεταστροφές των υποκειμένων στην προσπάθεια τους επίτευξης της αρετής και άρα στην προώθηση του ύψιστου αγαθού.

Σχετικά με το κακό, όσο έχουμε τη δυνατότητα επιλογής, ισχυρίζεται ο Καντ, θα έχουμε την ικανότητα για το κακό. Η εξάλειψή του, αν και είναι αδύνατη, δε σημαίνει ότι είναι αναγκαία για την ηθική πρόοδο και τελειότητα. Πρέπει να επικεντρωθούμε στο να ξεπεράσουμε τη φύση μας και όχι να την εκριζώσουμε. Η λύση του δεν είναι απλά να κάνουμε τις σωστές ηθικές επιλογές τη σωστή στιγμή, αλλά, μέσω της ηθικής κοινότητας, κυρίως ένα πρόγραμμα

¹³⁹ DiCenso (2012) 133.

¹⁴⁰ DiCenso (2012) 133.

¹⁴¹ Guyer (2011) 111-12.

που περιλαμβάνει την ανάπτυξη ή την ενίσχυση συγκεκριμένων στοιχείων του χαρακτήρα και λαμβάνει χώρα εντός των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες πολύ συχνά θέτουν τα όρια των ηθικών ζωών μας.¹⁴²

3.4.3. Η ηθική κοινότητα στη *Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο*

Ο κόσμος που ο άνθρωπος «θα δημιουργούσε καθοδηγούμενος από τον πρακτικό Λόγο [...] ώστε να θέσει σ' αυτόν ως μέλος και τον ίδιο τον εαυτό του όπως το συνεπάγεται η ηθική εκείνη Ιδέα του υψίστου αγαθού» είναι η ηθική κοινότητα. Ο Καντ τονίζει ότι ο Λόγος απαιτεί έναν κόσμο και ότι «ο ηθικός νόμος θέλει να πραγματοποιείται το ύψιστο μέσω ημών δυνατό αγαθό» (*Θρησκεία* 6:5). Ο κόσμος στον οποίον θα πραγματωθεί το ύψιστο αγαθό εντός των ορίων των δυνάμεών μας, είναι σύμφωνα με τον Καντ η ηθική κοινότητα.

Η ηθική κοινότητα ισχυρίζεται ο Καντ «σχετίζεται πάντοτε με το ιδεώδες της ολότητας όλων των ανθρώπων» και την διακρίνει περαιτέρω από την πολιτική κοινότητα λέγοντας «Για αυτό, ένα πλήθος ανθρώπων ενωμένων για να επιτύχουν την πρόθεση εκείνη δεν μπορεί να αποκληθεί καθαυτό ηθική κοινότητα, αλλά μόνο μια ιδιαίτερη κοινωνία, η οποία αποσκοπεί στην ομοφωνία με όλους τους ανθρώπους» (*Θρησκεία* 6:96). Οι διαφορές επομένως ανάμεσα στις δύο κοινότητες εντοπίζονται στο είδος της σχέσης των μελών που απαιτείται να έχουν και στον σκοπό που αυτά μοιράζονται μεταξύ τους¹⁴³. Η ηθική κοινότητα πρέπει να συνιστά μια ολότητα, ενώ η πολιτική κοινότητα απαιτεί απλώς τη συναίνεση των πολιτών για κοινά θέματα. Η ηθική κοινότητα ως ολότητα περιλαμβάνει την κοινή επιδίωξη των σκοπών οι οποίοι έχουν τεθεί από κοινού με τους άλλους.¹⁴⁴

Η διαφορά στο είδος της ενότητας και στον σκοπό των δύο κοινοτήτων φαίνεται και από τον ισχυρισμό του Καντ ότι στην πολιτική κοινότητα σχετικά με την ηθική μας παραμένουμε ακόμη σε μια «ηθική φυσική κατάσταση» (*Θρησκεία* 6:95). Οι πολίτες στην πολιτική κοινότητα μπορεί να ζουν σε ένα καλά οργανωμένο πολιτικό σύστημα και να τηρούν τους δικαίικούς νόμους, αλλά η ηθική κατάσταση αυτών των πολιτών μπορεί να είναι και να παραμείνει εξ ολοκλήρου ανεπηρέαστη από ηθικές αρχές.¹⁴⁵ Επειδή η ηθική κοινότητα εκπροσωπεί τους κοινούς νόμους της αυτονομίας, απαιτεί έναν εσωτερικό μετασχηματισμό

¹⁴² Moran (2012) 93.

¹⁴³ Sweet (2013) 170.

¹⁴⁴ Wood (1999) 315.

¹⁴⁵ DiCenso (2012) 136.

των μελών της σε συμφωνία με τον ηθικό νόμο και ο Καντ τη διαφοροποιεί από την απλώς εξωτερική μορφή της πολιτικής κοινότητας.¹⁴⁶ Εντός ενός δικαϊκού κράτος δεν γνωρίζουμε ούτε μας ενδιαφέρουν τα κίνητρα των ανθρώπων όταν πράττουν σύμφωνα με τον νόμο, αλλά μόνο οι πράξεις τους να είναι σύμφωνα με όσα ο νόμος ορίζει, να είναι νόμιμες. Στην ηθική κοινότητα αντίθετα μας ενδιαφέρουν τα κίνητρα των ανθρώπων, γιατί καθορίζουν αν οι πράξεις τους είναι ενάρετες.¹⁴⁷ Σε ένα κράτος που κυβερνάται από εξωτερικά περιοριστικούς νόμους, οι άνθρωποι περιορίζουν τη χρήση της ελευθερίας τους από το φόβο της τιμωρίας με την επιβολή του νόμου και όχι από σεβασμό στον ηθικό νόμο ή διότι υιοθετούν τους σκοπούς των άλλων στη διαμόρφωση των γνώμών τους, όπως στην ηθική κοινότητα.¹⁴⁸

Προκύπτει άρα ότι η ηθική κοινότητα και η εξωτερική επιβολή είναι αλληλοαποκλειόμενες. Το να θέτεις σκοπούς αποτελεί μια πράξη ελευθερίας. Θα ήταν αδύνατο να επιβάλλουμε στους ανθρώπους να υιοθετήσουν έναν κοινό σκοπό. Θα αποτελούσε παραβίαση του δικαιώματός τους ως ανθρώπινων όντων να τους επιβάλλουμε να υπηρετούν σκοπούς που έχουν τεθεί από άλλους με την πρόφαση ότι μοιράζονται αυτούς τους σκοπούς. Στην πολιτική κοινότητα οι άνθρωποι υπόκεινται σε κοινούς νόμους εξαναγκασμού που ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους. Για αυτό το λόγο, το κράτος δεν μπορεί να είναι μια κατάσταση στην οποία οι άνθρωποι μοιράζονται σκοπούς ή ζουν μια κοινή ζωή. Σκοπός του είναι μόνο να προστατεύει την εξωτερική ελευθερία των υποκειμένων και να συντηρεί τις γενικές συνθήκες της δημόσιας τάξης που κάνουν δυνατή αυτήν την προστασία.¹⁴⁹

Στην ηθική φυσική κατάσταση οι άνθρωποι πράττουν σύμφωνα με γνώμονες φιλαυτίας, ενώ κυριαρχεί αχαλίνωτος ανταγωνισμός όλων εναντίον όλων στη διεκδίκηση της εξουσίας. Το κακό κυριαρχεί κι ο ένας διαφθείρει τον άλλον εμποδίζοντας την κατάκτηση της αρετής και προωθώντας την ανηθικότητα. «Η ηθική φυσική κατάσταση είναι μια κατάσταση της αδιάκοπης καταπολέμησης [του αγαθού] από το κακό» όπου οι άνθρωποι «διαφθείρουν αμοιβαία την ηθική καταβολή ο ένας του άλλου» χωρίς να μπορούν «ακόμη κι όταν υπάρχει καλή θέληση» να συνενώσουν τις δυνάμεις τους για την επιδίωξη του κοινού «αγαθού» με αποτέλεσμα να απομακρύνονται εξαιτίας των διαφωνιών τους και να πέφτουν «και πάλι στα χέρια της κυριαρχίας του κακού» (*Θρησκεία* 6:97). Για αυτούς του λόγους ο Καντ θεωρεί πως ακόμη κι αν ζούμε εντός μιας καλοφτιαγμένης πολιτικής κοινότητας, δεν μπορούμε να παραμείνουμε σε μια ηθική φυσική κατάσταση,¹⁵⁰ όπου καταστρέφονται οι προσπάθειές μας

¹⁴⁶ DiCenso (2012) 135.

¹⁴⁷ Moran (2012) 82.

¹⁴⁸ Moran (2012) 204-5.

¹⁴⁹ Wood (1999) 315.

¹⁵⁰ DiCenso (2012) 136.

προς την αρετή, αλλά οφείλουμε να επιδιώξουμε τη δημιουργία μιας ηθικής κοινότητας, ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα ακολουθούν τον ηθικό νόμο και θα απολαμβάνουν την μέγιστη δυνατή ευτυχία ως φυσικό αποτέλεσμα της μέγιστης αρετής όλων, το ύψιστο αγαθό.¹⁵¹

Το ύψιστο αγαθό στην ηθική κοινότητα είναι διαφορετικό από το ύψιστο αγαθό στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*. Η ευτυχία που μοιράζονται τα υποκείμενα είναι στην ουσία το συστηματικό αποτέλεσμα των πράξεων της κοινότητας των ηθικών υποκειμένων που σέβονται τους σκοπούς τους οποίους οι άλλοι θέτουν για τους εαυτούς τους. Διαφορετικά, το γεγονός ότι –για το μεγαλύτερο διάστημα– τα υποκείμενα σε μια ιδανική ηθική κοινότητα είναι ευτυχισμένα, μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι τα υποκείμενα στην ηθική κοινότητα σέβονται το ένα τους σκοπούς του άλλου και προσπαθούν να προωθούν τους σκοπούς των άλλων τόσο όσο είναι δυνατό και σύμφωνο με τις επιταγές του ηθικού νόμου.¹⁵² Στην ηθική κοινότητα δεν επαρκεί να επιδιώκουμε ελεύθερα τους σκοπούς μας, αλλά έχουμε καθήκον να υιοθετούμε και τους ηθικά νόμιμους σκοπούς των άλλων και να τους προωθούμε σαν δικούς μας, ώστε να αυξάνονται οι πιθανότητες να επιτευχθούν. Έτσι οι σκοποί αποκτούν καθολικότητα: οι σκοποί κάθε ενάρετου υποκειμένου γίνονται δυναμικά σκοποί όλων των ενάρετων υποκειμένων της ηθικής κοινότητας. Κατά συνέπεια, στην ηθική κοινότητα κάθε μέλος ως αυτοσκοπός έχει την ευκαιρία να εκπληρώσει τους ατομικούς του σκοπούς, όχι μόνο με την αποδοχή αλλά και την έμπρακτη στήριξη των άλλων μελών.

Η ανάγκη εξόδου από την ηθική φυσική κατάσταση της πολιτικής κοινότητας και η συμμετοχή των ενάρετων υποκειμένων σε μια ηθική κοινότητα γεννιέται από την κοινωνική φύση του ριζικού κακού. Ο Καντ κρίνει απαραίτητη τη δημιουργία μιας κοινωνίας που να έχει ως σκοπό την απομάκρυνση από το κακό και την προώθηση του καλού, την ίδρυση της ηθικής κοινότητας. Η συνεργασία με τους άλλους ενάντια στο κακό και υπέρ της διατήρησης απλώς της ηθικότητας, η οποία εκτείνεται πέρα από την νομική εγγύηση της εξωτερικής ελευθερίας, αν και μειώνει τον αριθμό των ανήθικων πράξεων, αφήνει ακόμη χώρο για ανήθικη συμπεριφορά.¹⁵³ Η βελτίωση απλώς των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών δεν επιλύει το πρόβλημα του ριζικού κακού, κατά τον Καντ. Είναι απαραίτητη η δημιουργία συνθηκών εντός των οποίων οι άνθρωποι θα είναι περισσότερο εναρμονισμένοι στο να επιλέγουν το καλό και να απελευθερωθούν από την κυριαρχία του κακού, δεδομένου ότι δεν είναι δυνατή η εξάλειψή του. Είναι απαραίτητο να συμμετάσχουν σε μια κατάσταση που δεν θα έρχονται αντιμέτωποι με αυτό και θα ενισχύεται η προσπάθεια τελειοποίησης της αρετής τους.

¹⁵¹ Moran (2012) 71.

¹⁵² Moran (2012) 52.

¹⁵³ Van Der Linden (1988) 155.

Στην πολιτική κοινότητα δεν υπάρχει κοινό σύνολο ηθικών νόμων που να καθοδηγεί και να εμπνέει τη συμπεριφορά των ανθρώπινων όντων,¹⁵⁴ παρά «νομοθετεί ο καθένας για τον εαυτό του» (*Θρησκεία* 6:95). Ηθικά μιλώντας στην ηθική φυσική κατάσταση κάθε υποκείμενο θέτει μόνο του τον ηθικό νόμο στον εαυτό του και δεν ασκεί καμία επίδραση στους άλλους.¹⁵⁵ Στην ηθική κοινότητα αντίθετα λειτουργεί ένα μοντέλο δικαιοσύνης εντελώς διαφορετικό. μια ηθική κοινότητα πρέπει «να στηρίζεται σε *δημόσιους* νόμους και να περιέχει ένα Σύνταγμα [πολίτευμα] που να θεμελιώνεται επάνω τους» και τα μέλη της πρέπει να «αναλαμβάνουν εκουσίως την υποχρέωση να εισέλθουν στην κατάσταση αυτή» (*Θρησκεία* 6:96). Οι νόμοι είναι ηθικοί και θεσπίζονται από τους ίδιους τους πολίτες σύμφωνα με τον ηθικό νόμο. Οι νόμοι αυτοί δεν είναι αναγκαστικοί, είναι νόμοι που θεσπίζουν τα υποκείμενα στους εαυτούς τους ή αυτόνομοι νόμοι.¹⁵⁶ Όλα τα μέλη της ηθικής κοινότητας υποτάσσονται σε μια «δημόσια νομοθεσία» (*Θρησκεία* 6:98) την οποία υπαγορεύει ο ηθικός νόμος, τον οποίο τα άτομα έχουν ήδη αποδεχτεί και αναγνωρίσει, οπότε ενεργούν από σεβασμό προς αυτόν και όχι επειδή εξαναγκάζονται. Οι νόμοι της κοινότητας είναι αναλλοίωτοι, καθαρά ηθικοί, υπό καθολικό πρίσμα, συμπεριλαμβάνουν όλη την ανθρωπότητα, και αγνοί από οτιδήποτε ξένο προς την έλλογη ηθικότητα¹⁵⁷ (*Θρησκεία* 6:101-102).

Ο Καντ επιμένει ότι μια ηθική κοινότητα, αν και δεσμεύεται από τους δικαϊκούς νόμους, είναι ένας πολιτικά ανεξάρτητος οργανισμός. Αυτοί που δίνουν μορφή στην ηθική κοινότητα και σχήμα στην κατάστασή της πρέπει να είναι ελεύθεροι από κάθε πολιτική παρέμβαση, εφόσον «στην κατάσταση αυτή [...] δε θα υπάρχει εκεί τίποτε που να αντιβαίνει στο καθήκον των μελών τους ως *υπηκόων*» και προσθέτει «μολονότι, εάν ο σύνδεσμος εκείνος είναι αυθεντικός, δεν υπάρχει ούτως ή άλλως λόγος ανησυχίας για το θέμα αυτό» (*Θρησκεία* 6:96). Ο λόγος για αυτόν τον ισχυρισμό είναι ότι το σύνταγμα (πολίτευμα) στην αληθινή ηθική κοινότητα βασίζεται στα καθήκοντα της αρετής. Αυτά τα καθήκοντα είναι καθήκοντα της εσωτερικής νομοθεσίας, δηλαδή αυτό-επιβαλλόμενα καθήκοντα, ως το αντίθετο από τα καθήκοντα του δικαίου που επιβάλλονται σε μας από την αρμόδια νομική εξουσία (εξωτερική νομοθεσία). Είναι καθήκον μας να εκπληρώνουμε τα νομικά καθήκοντά μας απουσία εξωτερικού καταναγκασμού (έμμεσα ηθικά καθήκοντα) και άρα περιμένουμε ότι όσοι έχουν δεσμευτεί με την ηθική κοινότητα θα υπακούν τους νόμους της πολιτικής κοινότητας.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Van Der Linden (1988) 153-54.

¹⁵⁵ Sweet (2013) 171.

¹⁵⁶ Van Der Linden (1988) 154.

¹⁵⁷ Wood (1999) 315.

¹⁵⁸ Van Der Linden (1988) 156.

Αν και έχουμε καθήκον σύμφωνα με τον Καντ να δημιουργήσουμε την ηθική κοινότητα δεν μπορούμε να εξαναγκαστούμε για αυτό: «Σε μια ήδη υφιστάμενη πολιτική κοινότητα, όλοι οι πολιτικοί πολίτες ως τέτοιοι βρίσκονται βέβαια στην ηθική φυσική κατάσταση και δικαιούνται επίσης να παραμείνουν εκεί» (*Θρησκεία* 6:95). Οι πολίτες έχουν το «δικαίωμα» να παραμείνουν εκεί, διότι η ηθική δεν μπορεί να τους επιβληθεί, όπως η εξωτερική υπακοή στους θεσμοθετημένους νόμους.¹⁵⁹ Θα ήταν παραβίαση των εντολών του πρακτικού λόγου για τη ελεύθερη επιλογή του ηθικού νόμου και της ηθικής κοινότητας αλλά και επικίνδυνο για τη σταθερότητα της πολιτικής κοινότητας. Η έξοδος από την ηθική φυσική κατάσταση και η είσοδος σε μια ηθική κοινότητα πρέπει να είναι πάντα αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής των υποκειμένων, υποστηρίζει ο Καντ, και ποτέ επιβαλλόμενο από εξωτερικούς πολιτικούς παράγοντες.¹⁶⁰ Θα πρέπει ο ίδιος ο άνθρωπος να αναζητήσει τους τρόπους και τα μέσα που του προσφέρονται σε μια πολιτική κοινότητα για να δημιουργήσει την ηθική κοινότητα.

Μπορεί, πολλές φορές, μια πολιτική κοινότητα να εύχεται να ήταν εφικτό να κυριαρχήσει με κάποιον τρόπο στο νου τον ανθρώπων, ώστε να επιβάλλει τις ηθικές αρχές, αλλά κάτι τέτοιο «θα αποτελούσε μίαν αντίφαση [εν τοις όροις]: διότι η ηθική κοινότητα συνεπάγεται ήδη κατά την έννοιά της την ελευθερία από τον καταναγκασμό» (*Θρησκεία* 6:95). Κάθε χρήση εξαναγκασμού για τον σχηματισμό μιας ηθικής συνθήκης στο λαό είναι όχι μόνο ολοκληρωτικά μάταιη αλλά και βλαβερή, διότι ο νομοθέτης «με τον τρόπο αυτόν όχι απλώς θα πραγματοποιούσε ακριβώς το αντίθετο του ηθικού πολιτεύματος, αλλά και θα υπονόμει και θα καθιστούσε ανασφαλές και το πολιτικό του πολίτευμα» (*Θρησκεία* 6:96). Ο Καντ απορρίπτει τις καταναγκαστικές ηθικές τακτικές που επιβάλλονταν στην εποχή του για τη δημιουργία ηθικού συναισθήματος. Η χρήση τέτοιων μεθόδων είναι αδικαιολόγητες και έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την ηθική θεωρία του, διότι καταργούν την ανθρώπινη αυτονομία. Πρόκειται για ετερονομία και τα ετερόνομα ηθικά συστήματα, λέει στην ουσία ο Καντ, αποτυγχάνουν να επιφέρουν εσωτερική ηθική συμμόρφωση και προκαλούν την ανατροπή τους.¹⁶¹

Το πολιτικό σύστημα είναι απαραίτητο υπόβαθρο της ηθικής κοινότητας, διότι δίνει στους πολίτες την «ασφάλεια», ένα επίπεδο κοινωνικής ειρήνης, να επιδιώξουν τη δική τους αρετή και την ευτυχία, επιτρέποντάς της να προκύψει από την αρετή¹⁶². Επιπλέον, είναι μια προϋπόθεση για την ανάδυση της ηθικής κοινότητας, διότι κάποιος μπορεί να περιμένει την

¹⁵⁹ DiCenso (2012) 136.

¹⁶⁰ Sweet (2013) 175.

¹⁶¹ DiCenso (2012) 137.

¹⁶² Moran (2012) 204-5.

αυτονομία να γεννηθεί σε μια κατάσταση στην οποία η εξωτερική ελευθερία είναι εξασφαλισμένη από τον νόμο. Αυτή η ανάπτυξη προς τα έξω της αυτονομίας μπορεί να αποτελεί αντικείμενο ελπίδας, αλλά δεν μπορεί να επιβληθεί.¹⁶³

3.3.4. Ο ρόλος του Θεού στην ηθική κοινότητα

Στη *Θρησκεία* αν και η ηθική μεταστροφή εξαρτάται αποκλειστικά από τη ανθρώπινη βούληση και η ανάγκη για μια θεϊκή βοήθεια έχει αφαιρεθεί από τον Καντ, εντούτοις στο κείμενό του υπάρχουν κάποιες παράγραφοι που παρουσιάζουν διαφορετικές οπτικές της θεϊκής βοήθειας με κάποιον τρόπο.

Ο Καντ απορρίπτει την άποψη ότι έχουμε ανάγκη τη θεϊκή βοήθεια προκειμένου να επιτύχουμε την αλλαγή στο φρόνημά μας. Δεν τη θεωρεί απαραίτητη για τη μεταστροφή μας, ότι χωρίς αυτή δεν είναι δυνατή. Η ατομική μεταστροφή προς την ηθικότητα, όπως αναπτύχθηκε, είναι μια διαδικασία που εξαρτάται αποκλειστικά από τον άνθρωπο, χωρίς να κρίνεται απαραίτητη καμία θεϊκή βοήθεια. Είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί σε αυτήν τη ζωή διαμέσου μιας αυτενεργούς «επανάστασης» (*Θρησκεία* 6:47) μέσω της οποίας το φρόνημά μας μεταστρέφεται από το κακό στο καλό.¹⁶⁴ Ο Θεός δεν θεωρείται αναγκαίος για την επίτευξη της ηθικής μεταστροφής, αλλά ο Καντ δεν αποκλείει κάποια θεϊκή βοήθεια, εφόσον αυτή είναι διαθέσιμη: «Εάν υποθεθεί ότι για να γίνει κάποιος καλός ή καλύτερος, απαιτείται επιπλέον μια υπερφυσική σύμπραξη» (*Θρησκεία* 6:44). Σύμφωνα με το απόσπασμα φαίνεται ότι ο Καντ δεν απορρίπτει τη θεϊκή βοήθεια, αλλά την επιτρέπει εφόσον δεν επηρεάζει το γεγονός ότι η ηθική μεταστροφή οφείλεται μόνο στις δικές μας προσπάθειες κι εφόσον δεν περιμένουμε κάτι από τον Θεό να κάνει για μας. Αλλά κι αν έχουμε κάποια «υπερφυσική σύμπραξη», ο άνθρωπος «πρέπει ασφαλώς να γίνει προηγουμένως άξιος να την λάβει» (*Θρησκεία* 6:44). Ακόμη, αυτή η συνεργασία δεν πρέπει να έχει τη μορφή της βοήθειας που διευκολύνει απευθείας τη μεταστροφή μας. Μάλλον πρέπει να είναι λιγότερο επεμβατική και να «συνίσταται μόνο στη μείωση των εμποδίων» (*Θρησκεία* 6:44), να εμφανίζεται δηλαδή με έμμεσους τρόπους όπως για παράδειγμα να μας βοηθήσει να αποφύγουμε έναν πειρασμό με ένα τρόπο που πριν δεν είχαμε υπολογίσει,¹⁶⁵ ή να πάρει τη μορφή θετικής βοήθειας διαμορφώνοντας τις εξωτερικές συνθήκες με τρόπο που να μπορούν να μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε την εσωτερική μας αστάθεια κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μας, αν και ακόμη είναι αφημένο σε μας το πόσο θα αξιοποιήσουμε το

¹⁶³ Van Der Linden (1988) 178.

¹⁶⁴ Pasternack (2014) 143.

¹⁶⁵ Pasternack (2014) 209.

πλεονέκτημα της ευκαιρίας που μας δίνει ο Θεός. Ο Καντ αναγνωρίζει την πρακτική σπουδαιότητα του να εκλαμβάνουμε τους εαυτούς μας ως πλήρως υπεύθυνους για τις ηθικές μας προσπάθειες, εφόσον η πίστη σε μια θεϊκή βοήθεια μπορεί να μας οδηγήσει να καταβάλουμε λιγότερη προσπάθεια.¹⁶⁶ Όπως γράφει, ο άνθρωπος δε θα πρέπει τα θαύματα «να τα υπολογίζει με οποιονδήποτε τρόπο κατά τη χρήση του Λόγου» (*Θρησκεία* 6:87), αλλά «η ηθική βελτίωση του ανθρώπου είναι ένα έργο για το οποίο είναι υποχρεωμένος» και άρα θα πρέπει να στηρίζεται μόνο στο Λόγο του και να «συμπεριφέρεται με τέτοιον τρόπο, σαν να εξαρτιόταν κάθε αλλαγή νοοτροπίας και κάθε βελτίωση μονάχα από την δική του έμπρακτη διαγωγή» (*Θρησκεία* 6:88).

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν υποθέσουμε κάποιου είδους βοήθεια, από αυστηρά ηθική σκοπιά οι δικές μας προσπάθειες είναι αποφασιστικές σε οποιοσδήποτε συνθήκες.¹⁶⁷ Ο Καντ δεν κάνει ισχυρισμούς εδώ για μια δυνατή υπερφυσική χάρη που θα επιτύχει για μας αυτό που δεν μπορούμε να κάνουμε εμείς για τους εαυτούς μας. Κυρίως ο Καντ όταν αναρωτιέται «πώς μπορεί ένα κακό δένδρο να φέρει καλούς καρπούς;» διερευνά την παραδοσιακή θεολογική άποψη, ότι επειδή η ανθρωπότητα είναι εν γένει ηθικά διεφθαρμένη, μπορεί να μην κατορθώσει μόνη της με τις δικές τις δυνάμεις να στραφεί προς το αγαθό,¹⁶⁸ και απαντά ότι αφού «η κατάπτωση από το καλό στο κακό (εάν συλλογισθεί κανείς καλά ότι το κακό πηγάζει από την ελευθερία) δεν είναι περισσότερο κατανοητή από την εκ νέου ανόρθωση από το κακό στο καλό, η τελευταία τούτη δυνατότητα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί» (*Θρησκεία* 6:45). Συνεπώς, το ακατανόητο είτε της πτώσης από το καλό στο κακό ή η άνοδος από το κακό στο καλό, είναι συνυφασμένο με το ανεξιχνίαστο της ελευθερίας μας. Ο Καντ είναι ανένδοτος ότι η φύση της ελευθερίας μας δεν ακυρώνει τη δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής μας του καλού. Επιμένει ότι μπορούμε να επιλέξουμε ηθικά. Βρίσκεται εν τέλει μέσα στον ίδιο τον ηθικό νόμο, όπως μας γίνεται γνωστός διαμέσου του πρακτικού λόγου, ότι « Διότι ασχέτως της πτώσης εκείνης, η εντολή *οφείλουμε* να γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι, ηχεί ασφαλώς αμείωτα στην ψυχή μας· επομένως, πρέπει και να το *μπορούμε*» (*Θρησκεία* 6:45). Η θέση αυτή προσφέρει ένα ισχυρό έρεισμα στην ανθρώπινη αυτονομία, όταν ισχυρίζεται ότι η ικανότητά μας να διαμορφώνουμε καθολικεύσιμους ηθικούς νόμους δείχνει τη δυνατότητά μας και να ακολουθήσουμε αυτόν το νόμο.¹⁶⁹

Η θεϊκή βοήθεια δεν είναι κάτι που απαιτείται για την ηθική μεταστροφή μας, αλλά που μπορεί να προσφέρεται αλλά μπορεί και όχι. Η αλλαγή θα επιτευχθεί με τις δικές μας

¹⁶⁶ Pasternack (2014) 146.

¹⁶⁷ DiCenso (2012) 73.

¹⁶⁸ DiCenso (2012) 72.

¹⁶⁹ DiCenso (2012) 72.

προσπάθειες και είναι εφικτή μέσα στα πλαίσια της καντιανής δέσμευσης ότι το «οφείλουμε» σημαίνει «μπορούμε». Αν η ηθική μεταστροφή είναι κάτι που η ηθικότητα απαιτεί από εμάς, τότε η θεϊκή βοήθεια δεν είναι απαραίτητη.¹⁷⁰ Αν υπάρχει συνέπεια στο αίτημα ότι το πρέπει συνεπάγεται πως μπορώ, αν αυτή η εσωτερική μεταστροφή είναι κάτι που οφείλουμε να πραγματώσουμε, τότε αυτό είναι κάτι που μπορούμε να πραγματώσουμε. Αυτό είναι επίσης το πώς θα έπρεπε να κατανοήσουμε το καθήκον μας να προωθούμε το ύψιστο αγαθό, διότι διαμέσου αυτής της αλλαγής που θα επιτύχουμε θα γίνουμε μέλη της ηθικής κοινότητας. Η κινητήρια φύση αυτής της διατύπωσης είναι ξεκάθαρη και στη Δεύτερη Κριτική όπου συνδέεται και με τα αιτήματα του Θεού και της αθανασίας στην οποία αναφέρεται «Είναι καθήκον να πραγματοποιήσουμε το ύψιστο αγαθό σύμφωνα με τη μέγιστη ικανότητά μας· για τούτο θα πρέπει βέβαια να είναι εφικτό· άρα για κάθε έλλογον στον κόσμο είναι επίσης αναπόφευκτο, να προϋποθέτει εκείνο που είναι αναγκαίο για την αντικειμενική του δυνατότητα» (ΚΙΙ 5:143σημ.).

Η αναπαράσταση της θείας χάριτος εδώ από τον Καντ μπορεί να ενδυναμώνει κάπως το κίνητρο της ηθικής προσπάθειας και να δίνει κουράγιο στα υποκείμενα, αλλά δεν προσφέρει τίποτε περισσότερο, διότι δεν υπάρχουν υπερφυσικές οντότητες που να ανταποκρίνονται σε αυτές τις ιδέες. Ένα πρακτικό αποτέλεσμα το οποίο μπορεί να έχουν οι αναπαραστατικές αυτές μορφές, είναι κυρίως στο να μας βοηθούν, όταν συλλογίζομαστε και διαμορφώνουμε τη στάση μας και τους γνώμονές μας, και στο να συνεχίζουμε αυτές τις προσπάθειες σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας.¹⁷¹ Την επιτρέπει, πιο συγκεκριμένα, στην προσπάθεια του ανθρώπου να διανύσει την απόσταση από το κακό στο οποίο βρίσκεται προς το καλό το οποίο επιλέγει.

Ο Καντ στην *Θρησκεία* προσθέτει, σε σχέση με τη προηγούμενη θέση του για το ύψιστο αγαθό, ότι η ύπαρξη του Θεού πρέπει να απαιτηθεί ως η συνθήκη για τη δυνατότητα ύπαρξης της «ηθικής κοινότητας», η οποία είναι μια γήινη συνθήκη που διευκολύνει την ανάπτυξη του ατόμου και με έναν τρόπο την κοινή αρετή. Έτσι, η τελειότητα της αρετής που απαιτείται από το ύψιστο αγαθό, είναι ένας κοινός στόχος που θα επιτευχθεί εντός των ορίων της φυσικής ζωής των υποκειμένων, και ο Θεός είναι απαραίτητος ως η συνθήκη αυτής της δυνατότητας. Άποψη που κάνει όμως συγκεχυμένη την έννοια της τελειότητας της αρετής και κατά συνέπεια και την έννοια του ύψιστου αγαθού εδώ, αφού εμφανίζεται ως μια γήινη συνθήκη που θα πραγματώσει την κανονιστική ιδέα του κράτους των σκοπών και του ηθικού κόσμου, αλλά που ταυτόχρονα είναι απαραίτητη μια θεϊκή συνθήκη για τη δυνατότητά της.¹⁷²

¹⁷⁰ Pasternack (2014) 146.

¹⁷¹ DiCenso (2012) 73.

Η άποψη για την ύπαρξη του Θεού ως απαραίτητου όρου για την ύπαρξη της ηθικής κοινότητας και άρα για την υποστήριξη της ατομικής μεταστροφής προς την αρετή, εξαρτάται από την υπόθεση ότι οι νόμοι θα έχουν επίδραση σε μας μόνο αν αποδίδονται σε ένα νομοθέτη.¹⁷³ Ο Καντ ισχυρίζεται ότι νομοθέτης της ηθικής κοινότητας δεν μπορεί να είναι ο αρχηγός μιας πολιτικής κοινότητας, διότι ένας τέτοιος αρχηγός θεσπίζει τους νόμους που αποσκοπούν μόνο στην *νομιμότητα* των πράξεων, η οποία είναι φανερή», όχι νόμους που αποσκοπούν «στο να προάγουν την ηθικότητα των πράξεων (η οποία είναι κάτι εσωτερικό, άρα δεν μπορεί να υπόκειται σε δημόσιους ανθρώπινους νόμους)» (*Θρησκεία* 6:98). Εφόσον δεν μπορούμε να θεσπίσουμε νόμους σχετικά με τις εσωτερικές προϋποθέσεις για την αρετή ως νόμους θεσπισμένους από «ανθρώπους, ως ανθρώπους» (δημόσιους ανθρώπινους νόμους), ο Καντ λέει ότι ως «ανώτατος νομοθέτης μιας ηθικής κοινότητας μπορεί να νοηθεί μόνο εκείνος, σε σχέση με τον οποίο όλα τα *αληθινά καθήκοντα* άρα και τα ηθικά, θα πρέπει να παριστάνονται *συγχρόνως* ως εντολές του» (*Θρησκεία* 6:99), μόνο «η έννοια του Θεού ως ηθικού κυρίαρχου του κόσμου. Συνεπώς, μια ηθική κοινότητα είναι δυνατόν να νοηθεί μόνο ως ένα λαός κάτω από θείες εντολές, δηλαδή ως ένας *λαός του Θεού* και μάλιστα σύμφωνα με *νόμους της αρετής*» (*Θρησκεία* 6:99).

Η δυνατότητα μιας ηθικής κοινότητας εξαρτάται από την πίστη στην ύπαρξη του Θεού, διότι ο Θεός αντιπροσωπεύει την πηγή των νόμων μιας τέτοιας κοινότητας. Ο νόμος που οργανώνει και κυβερνά την ηθική ζωή, ως νομοθετών την ηθικότητα και την εσωτερική μας ελευθερία, πρέπει να θεωρείται, τουλάχιστον ότι προέρχεται από κάποια άλλη πηγή πέρα από τα πεπερασμένα, ελαττωματικά ανθρώπινα πλάσματα. Άρα, η πηγή του ηθικού νόμου πρέπει να είναι απόλυτη. Η έννοια που έχουμε ως εξωτερική πηγή ικανή για μια τέτοια νομοθεσία, είναι ο Θεός και έτσι αποδίδουμε τον ηθικό νόμο σε αυτόν. Αυτό δε σημαίνει ότι ο Καντ έρχεται σε αντίθεση εδώ με τις απόψεις του για την αυτονομία και τη θέση του ότι πρέπει να ακολουθούμε τον ηθικό νόμο από καθήκον και μόνο. Η ιδέα να θεωρούμε τα καθήκοντά μας ως θεϊκές εντολές σχετίζεται όχι με την πραγματική πηγή του ηθικού νόμου, αλλά με το πώς εμείς συλλαμβάνουμε τη φύση των εντολών του.¹⁷⁴ Η ακριβής προέλευση του ηθικού νόμου δεν μας γίνεται γνωστή, αλλά εντούτοις νιώθουμε το κάλεσμά του και οι απαιτήσεις του είναι δεσμευτικές για μας. Ο Καντ με αυτό θέλει να πει ότι ο τρόπος που εμφανίζεται ο ηθικός νόμος και ο τρόπος που μας διατάζει- με την αυστηρή σημασία- δεν εξαρτάται από εμάς. Τα καθήκοντα, επομένως, που πηγάζουν από τον ηθικό νόμο εμφανίζονται σε μας ως να είναι θεϊκές εντολές, προερχόμενα από μια οντότητα με εξουσία απόλυτη και αδιαμφισβήτητη.

¹⁷² Guyer (2011) 108.

¹⁷³ Guyer (2011) 112.

¹⁷⁴ Sweet (2013) 177.

Η ηθική κοινότητα τονίζει την απόλυτη κυριαρχία των εντολών του Λόγου οι οποίες αναπαρίσταται ως να είναι από τον Θεό.¹⁷⁵ Η ιδέα του Θεού εκφράζει τα αληθινά καθήκοντα του ηθικού νόμου ως μια προσωποποιημένη μορφή που την αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι των οποίων η ηθική προδιάθεση εναρμονίζεται με τον ηθικό νόμο. Αυτή η πρακτική έννοια του θεϊκού νομοθέτη ωστόσο, τονίζει ο Καντ, δεν είναι μια αντικειμενική πηγή ετερόνομων θεσπισμένων νόμων: «Μολοταύτα ούτε μπορούμε να νοήσουμε τους ηθικούς νόμους ότι προέρχονται πρωταρχικώς απλώς και μόνο από την θέληση αυτού του ανωτέρου (ως θεσπίσματα που, αν δεν είχε προηγηθεί η διαταγή του, δεν θα ήταν τάχα δεσμευτικά), διότι τότε δεν θα ήταν ηθικοί νόμοι και το σύμφωνα με αυτούς καθήκον δεν θα ήταν ελεύθερη αρετή, αλλά θα ήταν νομικό καθήκον επιδεικτικό καταναγκασμού» (*Θρησκεία* 6:99). Περισσότερο πρόκειται για ένα ιδανικό που ενισχύει την κριτική αντανάκλαση και των δύο, των εσωτερικών ηθικών κοινοτήτων και των κοινών θεσπισμένων νόμων και κωδίκων των κοινοτήτων. Η αντικειμενική καθολική ματιά που εκπροσωπείται από τον Θεό συμβολικά εκφράζει τις κανονιστικές αρχές που οδηγούν αυτή τη διαδικασία.¹⁷⁶

Ο Θεός παίρνει τη μορφή του Λόγου που γίνεται δημόσιος. Ο Θεός είναι ο Λόγος και οι εντολές του γίνονται ορατές με τη μορφή ενός αντικειμένου.¹⁷⁷ Ο Θεός ως ο αρχηγός της ανθρώπινης ηθικής κοινότητας είναι ο τρόπος να συλλάβουμε το ρόλο του Λόγου ως καθολικού και δεσμευτικού για τον καθένα μας και για όλους εξίσου. Ο Λόγος είναι καθολικός με δύο τρόπους : πρώτον, όλα τα ανθρώπινα όντα επηρεάζονται από αυτόν και γίνονται αντικείμενο του, και δεύτερον, ταυτόχρονα οι έλλογες αρχές είναι καθολικές ως προς την έκταση και την απαίτηση. Ο Λόγος μας βγάζει έξω από την ατομική μας προσπάθεια για τον φυσικό και ατομικό σκοπό της ευτυχίας και μας διατάζει να σκεφτούμε τους άλλους και να συμμετάσχουμε μαζί τους για την επίτευξη υψηλότερων σκοπών. Γινόμαστε μια αυθεντική κοινότητα όταν εκφράζουμε την καθολικότητά μας δημόσια.

Η αναπαράσταση του Θεού μας βοηθά να επιτύχουμε την ηθική κοινότητα- γνωρίζω ότι είμαι δεσμευμένος με τον ηθικό νόμο και πρέπει να επιδιώκω τους σκοπούς που μου ορίζει αλλά η ηθική κοινότητα υπό τον Θεό κάνει φανερό ότι οι άλλοι μοιράζονται την ίδια δέσμευση και επιδίωξη με εμένα, και η δημοσιοποίηση του ηθικού νόμου διαμέσου του Θεού επιτρέπει την ηθική αναγνώριση να φανεί. Στην ηθική κοινότητα όχι μόνο εργαζόμαστε όλοι μαζί για την επίτευξη αυτού του σκοπού, αλλά είναι και η επίτευξη της ηθικής μας προδιάθεσης για έναν ηθικό κόσμο, στο μέτρο που ο ενοποιητικός χαρακτήρας του Λόγου γίνεται φανερός και θεσπίζεται για όλους όσους συμμετέχουν στην ηθική κοινότητα. Ο Θεός

¹⁷⁵ Sweet (2013) 177.

¹⁷⁶ DiCenso (2012) 143.

¹⁷⁷ Sweet (2013) 178.

ως ηθικός αρχηγός και η ηθική κοινότητα ως ένα σύνολο ανθρώπων κάτω από τους νόμους της αρετής μας βοηθά να συλλάβουμε την ιδέα της ηθικής κοινότητας και ότι τα μέλη της ως λαός του Θεού σημαίνει πως θα πράττουν σύμφωνα με τον ηθικό νόμο.¹⁷⁸

Στην *Θρησκεία* το αίτημα για αθανασία παρουσιάζεται απλώς ως τμήμα ενός σύνθετου επιχειρήματος που προτείνει ότι η ιδέα της αθανασίας είναι ένας υποκειμενικός τρόπος για να γίνει η παρουσίαση της ηθικής μεταστροφής από το κακό στο καλό και έτσι η τελειότητα της αρετής, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί μια γενικά αναγκαία συνθήκη για την τελειότητα της αρετής.¹⁷⁹ Ο Καντ εισάγει τον ηθικό σκοπό της τελειότητας της αρετής ως επίτευγμα της αγιότητας και υποθέτει ότι «η απόσταση του αγαθού το οποίο οφείλουμε να πραγματοποιήσουμε μέσα μας, από το κακό από το οποίο εκκινούμε, είναι απέραντη και [...] δεν μπορεί να επιτευχθεί σε κανέναν χρόνο» (*Θρησκεία* 6:66). Παρά το αίτημά του ότι πρέπει να διαθέτουμε άπειρο χρόνο για την επίτευξη της αγιότητας σύμφωνα με την προδιάθεσή μας, ο Καντ ισχυρίζεται ότι πρέπει να υποθέτουμε ότι η δυνατότητα μεταστροφής μας από το κακό στο καλό, προς το «φρόνημα που εκκινεί από μια άγια αρχή την οποία ο άνθρωπος έχει αποδεχτεί στον ανώτατο γνώμονά του» (*Θρησκεία* 6:66), είναι στη διάθεσή μας συνέχεια.

Μπορεί ο ίδιος ο άνθρωπος να εκλαμβάνει την ηθική μεταστροφή του μόνο «ως μια συνεχή πρόοδο επ' άπειρον από το ελλιπές καλό προς το καλύτερο», στο οποίο η πράξη του είναι «πάντοτε ανεπαρκής για έναν άγιο νόμο», αλλά αυτήν «την κρίνει ένας καρδιογνώστης με την καθαρή διανοητική εποπτεία του». Η ηθική του μεταστροφή μπορεί να εκκληφθεί ως «ένα ολοκληρωμένο Όλον, και σύμφωνα με την πράξη (την διαγωγή)». Έτσι, ο άνθρωπος, «ασχέτως της μόνιμης ελαττωματικότητάς του, μπορεί ωστόσο εν γένει να προσδοκά ότι θα γίνει θεάρεστος, σε οποιοδήποτε χρονικό σημείο και αν διακοπτόταν η ύπαρξή του» (*Θρησκεία* 6:67). Η ηθική μεταστροφή παρουσιάζεται ως μια προσπάθεια που κρατά επ' αόριστον, αλλά ο Θεός μπορεί να διακρίνει ότι η ηθική αυτή μεταστροφή έχει στην πραγματικότητα ολοκληρωθεί διότι για τον Θεό «μπορεί να ισοδυναμεί το φρόνημα με την πράξη» (*Θρησκεία* 6:67). Μια άλλη ζωή είναι επομένως άχρηστη για να αποδείξει ότι αξίζει την ευδαιμονία, αν και ένας μη φυσικός κριτής ίσως είναι απαραίτητος για να δει ότι έχει αποδεδειγμένα αυτή την αξία στη φυσική και άρα πεπερασμένη ζωή του.¹⁸⁰ Αν υπάρχει μια μελλοντική ζωή δεν είναι γιατί είναι απαραίτητη για να ολοκληρωθεί η μεταστροφή μας από το κακό στο καλό, αλλά τότε μπορούμε να πιστέψουμε ότι η ηθική μεταστροφή μας την οποία έχουμε στην πραγματικότητα, αλλά όχι με σιγουριά από όσα γνωρίζουμε,

¹⁷⁸ DiCenso (2012) 144.

¹⁷⁹ Guyer (2011) 109.

¹⁸⁰ Guyer (2011) 110.

ολοκληρώσει σε αυτή τη ζωή, θα συνεχίσει να καθορίζει την προδιάθεσή μας. Δεν χρειάζεται πια να πιστεύουμε στην αθανασία προκειμένου να πιστέψουμε στην δυνατότητα να ολοκληρωθεί η μεταστροφή μας από το κακό στο καλό, η οποία μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε χρονική στιγμή κατά τη διάρκεια της ζωής μας.¹⁸¹

Στην ηθική κοινότητα μας ενδιαφέρει αν τα μέλη της πράττουν από σεβασμό στον ηθικό νόμο ή όχι, αν δηλαδή είναι ηθικά, διότι τα κίνητρά τους καθορίζουν και το αν οι πράξεις τους είναι ηθικές. Τα κίνητρα των μελών δεν είναι δυνατό να αξιολογηθούν από τα ίδια όπως είδαμε σύμφωνα με τη θέση του Καντ αλλά μόνο από τον Θεό ως «καρδιογνώστη» ο οποίος μπορεί «να διαβλέπει το εσώτατο βάθος των φρονημάτων του καθενός» (*Θρησκεία* 6:99). Η ηθική κοινότητα φαίνεται λοιπόν να απαιτεί την ύπαρξη ενός θεϊκού νομοθέτη που να μπορεί να διακρίνει τα κίνητρά μας όταν πράττουμε, διότι διαφορετικά θα ήταν αδύνατο για έναν τέτοιο νομοθέτη «να απονέμει στον καθένα ό,τι αξίζουν οι πράξεις του» (*Θρησκεία* 6:99), να διαμοιράζει δηλαδή την ευδαιμονία σύμφωνα με την ηθική αξία κάθε μέλους της ηθικής κοινότητας· άποψη που μας γυρίζει πίσω στην *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*.¹⁸² Ο ισχυρισμός αυτός όμως, φαίνεται περίεργος για τον Καντ δεδομένου ότι στην ηθική κοινότητα η ευτυχία θα προκύπτει φυσικά από την αρετή των μελών της, αφού αυτή η αρετή συνίσταται στο ότι επιτρέπεται στα άτομα να επιδιώκουν και να επιτυγχάνουν τους σκοπούς τους, αρκεί αυτοί οι σκοποί να εναρμονίζονται με τους σκοπούς των άλλων.

Στη *Θρησκεία* είναι πολύ σημαντικό για τον Καντ να δείξει πώς να ξεπεράσουμε την τεράστια απόσταση μεταξύ «του αγαθού το οποίο οφείλουμε να πραγματοποιήσουμε μέσα μας, από το κακό από το οποίο εκκινούμε» (*Θρησκεία* 6:66) εντός των ορίων της φυσικής μας ζωής, χωρίς το αίτημα της ατελείωτης προσπάθειας.¹⁸³ Μπορεί να «περιοριζόμαστε αναπόφευκτα σε όρους χρόνου» (*Θρησκεία* 6:67), και για αυτό από την ανθρώπινη οπτική μας να θεωρούμε τους εαυτούς μας ως διαρκώς έχοντες την ανάγκη βελτίωσης, αλλά ο Θεός μπορεί να κρίνει το φρόνημά μας, διότι για τον Θεό «μπορεί να ισοδυναμεί το φρόνημα με την πράξη» (*Θρησκεία* 6:67). Μια τέτοια εκτίμηση είναι πέρα από τις ανθρώπινες ικανότητες. Ο Θεός όμως, ως το αληθινό θεμέλιο του ηθικής μας κατάστασης, σύμφωνα με τον Καντ, και άρα, ως η κατάλληλη βάση για την ηθική εκτίμηση, μπορεί να κρίνει αν πράγματι έχει ολοκληρωθεί η ηθική μεταστροφή των υποκειμένων και αν κάθε πράξη τους εκκινεί από σεβασμό στον ηθικό νόμο ή μόνο διότι είναι σύμφωνη με αυτόν¹⁸⁴. Ο Θεός «διαμέσου της αγνής νοητικής του διάθεσης» (*Θρησκεία* 6:67), μπορεί να γνωρίζει αν ο

¹⁸¹ Pasternack (2014) 155-156.

¹⁸² Moran (2012) 82-83.

¹⁸³ Pasternack (2014) 148.

¹⁸⁴ Pasternack (2014) 147-48.

ανώτατος γνώμονάς μας είναι ο ηθικός νόμος ή η φιλαυτία και ανάλογα με το ποιο κίνητρο έχει προτεραιότητα σε σχέση με το άλλο στον ανώτατο γνώμονά μας, αν είμαστε αγαθοί ή κακοί.

Ο Θεός ως «καρδιογνώστης» μπορεί να διακρίνει την εσωτερική μας αξία, κρίνοντας «από το καθολικό φρόνημά» μας και όχι από «τις εκφάνσεις του φρονήματος αυτού» (*Θρησκεία* 6:73). Γιατί για το Θεό το φρόνημά μας «εκπροσωπεί την πράξη» (*Θρησκεία* 6:74), που από τη θεϊκή οπτική, ο Θεός είναι ικανός να δει αν το φρόνημα μας είναι ηθικό και έτσι να εκτιμήσει την αξία μας με έναν τρόπο που εμείς δεν μπορούμε. Ο Θεός μπορεί να κρίνει την ηθική μεταστροφή μας, αν πράγματι έχουμε αλλάξει και έχουμε γίνει αγαθοί.¹⁸⁵ Μια άλλη ζωή είναι επομένως άχρηστη για να δεχτεί ο άνθρωπος την ευδαιμονία, αλλά ένας μη φυσικός κριτής ίσως είναι απαραίτητος για να δει ότι έχει αποδεδειγμένα αυτή την αξία στη φυσική και άρα πεπερασμένη ζωή του.

Στην *Θρησκεία* ο Καντ δίνει έμφαση στο ότι θα πρέπει να σκεφτόμαστε την ύπαρξη του Θεού πρωταρχικά ως τη συνθήκη για την δική μας κατάκτηση της αρετής.¹⁸⁶ Αυτό σημαίνει ότι το ύψιστο αγαθό θα προκύψει αν φροντίζουμε για την αρετή μας, η οποία συμφωνεί με την ιδέα ότι η καθολική ευδαιμονία, που θα ήταν η πληρότητα της καθολικής αρετής, θα είναι μία συνέπεια αυτής της αρετής περισσότερο παρά μια εξωτερικά δεδομένη ανταμοιβή για αυτό. Η ατομική ευδαιμονία, καταλήγει ο Καντ, θα προκύψει ως τμήμα της καθολικής ευδαιμονίας που θα προκύψει από την καθολική αρετή ως φυσικό αποτέλεσμα των συλλογικών προσπαθειών και θα αφορά όλα τα ενάρετα μέλη ως Όλον, δε θα δοθεί ως ανταμοιβή χωριστά στο καθένα για την αρετή του. Ο Καντ στην εισήγησή του για την ηθική κοινωνία παρουσιάζει κυρίως μια κοινωνική έννοια του ύψιστου αγαθού.

Ο Θεός θεωρείται απαραίτητος όχι για την ηθική μεταστροφή αλλά για τη στήριξη της ατομικής προσπάθειας προς την ηθική τελείωση και για τη δυνατότητα δημιουργίας της ηθικής κοινότητας. Δεν είναι απαραίτητος ως καρδιογνώστης για να αποδώσει την ανάλογη ευτυχία στα ενάρετα υποκείμενα σε μια άλλη ζωή, είναι απαραίτητος για να κρίνει την ηθική μεταστροφή μας και αν πράττουμε πράγματι από σεβασμό στον ηθικό νόμο κι όχι σύμφωνα με αυτόν. Για να δημιουργηθεί η ηθική κοινότητα συντονίζοντας τις προσπάθειες των ηθικών υποκειμένων ώστε να παραμείνουν συνδεδεμένοι σε μια κοινότητα.

¹⁸⁵ Pasternack (2014) 156.

¹⁸⁶ Guyer (2011) 113.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έργα του Immanuel Kant

Kant (1795) *Zum ewigen Frieden: Ein Philosphischer Entwurf*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος XI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Προς την Αιώνια Ειρήνη: Ένα Φιλοσοφικό Σχεδιάσμα*, μαζί με το J. Habermas, *Η ιδέα του Καντ Περί της Αιώνιας Ειρήνης*, εισ.-σχόλια Κ. Σαργέντης, μετ. Κ. Σαργέντης και Α. Συριοπούλου, επιστημονική θεώρηση Γ. Ξηροπαϊδης, Αθήνα: Πόλις, 2006.

Kant (1798) *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Ανθρωπολογία από πραγματολογική άποψη*, εισ.μτφ.σχόλια Χάρης Τασάκος, Αθήνα: Printa, 2011.

Kant (1784) *Idee zu einer allgemeinem Geschichte in weltburgerlicher Absicht*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Ιδέα μιας Γενικής Ιστορίας με Πρίσμα Κοσμοπολιτικό» στον: I. Kant, *Δοκίμια*, εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π Παπανούτσος, Αθήνα: Δωδώνη, 1971.

Kant (1785) *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος IV, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, εισ.μτφ.σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη, 1984.

Kant (1793) *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Απάνω στο Κοινό Απόφθεγμα: Τούτο είναι Ορθό στη Θεωρία, αλλά για την Πράξη δεν ισχύει» στον: I. Kant, *Δοκίμια*, εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π Παπανούτσος, Αθήνα: Δωδώνη, 1971.

Kant (1793) *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Η Θρησκεία εντός των Ορίων του Λόγου και Μόνο*, εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Πόλις, 2007.

Kant (1788) *Kritik der praktischen Vernunft*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος V, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Κριτική του πρακτικού Λόγου*, εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2004.

Kant (1797) *Die Metaphysik der Sitten*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VI, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: I. Kant, *Μεταφυσική των Ηθών*, εισ.μτφ.σχόλια Κώστας Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: ΣΜΙΛΗ, 2013.

Kant (1786) *Mutmaßlicher Anfang der Menschheitsgeschichte*, στο I. Kant *Werkausgabe* τόμος VIII, Wilhelm Weischedel (επιμ.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977. Ελληνική μετάφραση: «Πιθανή Αρχή της Ιστορίας των Ανθρώπων» στον: I. Kant, *Δοκίμια*, εισ.μτφ.σχόλια Ε.Π. Παπανούτσος, Αθήνα: Δωδώνη, 1971.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Allison, Henry E. (2011) *Kant's Groundwork for the Metaphysics of Morals. A Commentary*, New York: Oxford University Press.

Beck, Lewis White (1960) *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: Chicago University Press.

DiCenso, James J. (2012) *Kant's Religion within the Boundaries of Mere Reason. A Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ebels -Duggan, Kyla (2012) «Kant's Political Philosophy», στο : *The Authors Philosophy Compass*, Blackwell Publishing, 896-909.

Flikschuh, Katrin (2009) “Kant's Kingdom of Ends: metaphysical, not political”, στο: *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals. A Critical Guide*, edited by Jens Timmermann, Cambridge University Press, 119-139.

Guyer, Paul (2013) *Καντ*, (μτφρ) Μαραγκός Γιώργος, Αθήνα: Gutenberg

— (2011) “ Kantian Communities. The realm of ends, the ethical community, and the highest good”, στο: *Kant and the Concept of Community*, edited by Charlton Rayne and Lucas Thorpe, University of Rochester Press, 88-120.

Hill Jr., Thomas E. (1992) *Dignity and Practical Reason in Kant's Moral Theory*, Ithaca: Cornell University Press.

Hill Jr., Thomas E. and Zweig, Arnuld (2002) *Kant. Groundwork for the Metaphysics of Morals*, Oxford: Oxford University Press.

Λαβράνου, Αλίκη (2010) *Γνώση και Πράξη: Για τη σχέση θεωρητικού και πρακτικού Λόγου στον Ιμμάνουελ Καντ*, Αθήνα: Πόλις.

Moran, Kate A. (2012) *Community and Progress in Kant's Moral Philosophy*, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.

Pasternack, Lawrence R. (2014) *Kant on Religion within the Boundaries of Mere Reason*, Abingdon: Routledge

Sedgwick, Sally (2008) *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sullivan, Roger J. (1989) *Immanuel Kant's Moral Theory*, New York: Cambridge University Press.

— (1994) *An Introduction to Kant's Ethics*, New York: Cambridge University Press.

Sweet, Kristie E. (2013) *Kant on Practical Life. From Duty to History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Timmermann, Jens (2007) *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals, A Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press.

Van Der Linden, Harry (1988) *Kantian Ethics and Socialism*, Indianapolis: Hackett.

Wood, Allen W. (1999) *Kant's Ethical Thought*, New York: Cambridge University Press.